

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katedra pastorálních oborů a právních věd

Věra Novoměstská, Ph.D. (S. Anežka OSF)

**ŘÁDOVÉ PEDAGOGIUM V CHRUDIMI A JEHO PŘÍNOS
K DÍVČÍMU VZDĚLÁNÍ V LETECH 1894–1942**

Diplomová práce

Vedoucí práce: ThLic. PhDr. Marek Matějka, Ph.D. Th.D.

PRAHA 2011

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci s názvem Řádové Pedagogium v Chrudimi a jeho přínos k dívčímu vzdělání v letech 1894–1942 napsala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury a že jsem ji nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze dne 20. dubna 2011

Věra Novoměstská

Bibliografická citace

Řádové Pedagogium v Chrudimi a jeho přínos k dívčímu vzdělání v letech 1894–1942 [rukopis] : Diplomová práce / Věra Novoměstská, Ph.D.; vedoucí práce: ThLic. PhDr. Marek Matějka, Ph.D. Th.D. -- Praha, 2011. -- 111 s.

Anotace

Práce se zabývá historií dívčího vzdělání v Českých zemích v 19. a první polovině 20. století s důrazem na řádové dívčí školy a na vzdělávání učitelek. Obsahuje stručný nástin dějin Kongregace Školských sester sv. Františka a jejího působení ve výchově a vzdělávání dívčí mládeže. Podrobněji pojednává o dívčím Pedagogiu, které tato Kongregace založila v Chrudimi, o jeho historii, pedagogickém sboru a vyučovacích metodách.

Klíčová slova

Církevní školství, dívčí vzdělání, kongregace OSF, školské sestry, učitelský ústav, vzdělávání učitelek, dějiny pedagogiky.

Abstract

Name of the work: Religious Teaching Institute in Chrudim and its contribution to the girl's education in the years 1894–1942

This work describes girl's education in the Czech lands during the 19th century and the first half of the 20th century with emphasis on teachers' education and girl schools conducted by religious orders. The work contains a brief outline of the history of the Congregation of the School Sisters of St. Francis and its educational activities. Special attention is paid to one of its institutions, Teacher Training School in Chrudim, including its history, teachers and educational methods.

Keywords

Church education, girl's education, School Sisters of St. Francis, teacher training school, history of education.

Počet znaků (včetně mezer): 208 536

Poděkování

Upřímně děkuji ThLic. PhDr. Marku Matějkovi, Ph.D. Th.D. za jeho ochotné a trpělivé vedení při psaní diplomové práce, sestře Fidelis Jakšičové de N.D. za všestrannou podporu a cenné rady, panu řediteli a zaměstnancům Státního okresního archivu v Chrudimi za ochotné poskytnutí archivních materiálů, S.M. Terezii Popelkové OSF za laskavé přečtení textu a korektury, svým představeným a celé komunitě Školských sester sv. Františka v Praze na Břevnově za vytvoření podmínek pro práci a za doprovázení v modlitbě a především Pánu za jeho stálou pomoc, za dar síly a inspirace.

Obsah

Úvod	8
1 Středoškolské vzdělávání dívek v 19. a na počátku 20. století	12
1.1 Vzdělávání a výchova dívek v Českých zemích do 1. poloviny 19. století	13
1.2 Vývoj vyššího dívčího školství v Českých zemích ve 2. polovině 19. a na začátku 20. století	19
1.2.1 Reformy a předpisy ve školství vztahující se ke vzdělávání dívek	19
1.2.2 Vyšší dívčí školy veřejné a státní	23
1.2.3 Soukromé dívčí vzdělávací ústavy	24
1.2.4 Soukromé školství aneb úloha ženských spolků a sdružení v rozvoji vyššího dívčího vzdělání	24
1.2.5 Vyšší dívčí školy církevní a řádové	30
1.2.5.1 Podmínky pro vznik a působení ženských řádových společenství, věnujících se výchově a vzdělávání dívek v Českých zemích ve 2. polovině 19. století	32
1.2.5.2 Přehled řádů a kongregací věnujících se výchově a vzdělávání dívčí mládeže v Českých zemích v 19. a na začátku 20. století	34
1.2.6 Odborná příprava budoucích učitelek	40
2 Kongregace Školských sester sv. Františka	46
2.1 Začátky Kongregace v rakouském Grazu.....	46
2.2 Sestry Zahálkovy a jejich úsilí o rozšíření Kongregace do Čech	51
2.3 Začátky Kongregace a oblasti výchovného působení Školských sester sv. Františka v Českých zemích do roku 1908.....	52
2.4 Další vývoj Kongregace Školských sester sv. Františka do roku 1950.....	55
2.5 Stručná historie Pražské provincie po roce 1950.....	58
2.6 Srovnání počátků řeholních společenství Školských sester v Grazu a ve Slatiňanech	59
2.7 Františkánská spiritualita v životě Školských sester sv. Františka	62
2.8 Odpověď řeholních společenství na otázky veřejnosti	65
3 Řádové Pedagogium v Chrudimi 1894–1942	68
3.1 Historie chrudimského školství – dobrá „půda“ pro vznik Dívčího pedagogia	68
3.2 Historie dívčího Pedagogia Školských sester sv. Františka	72
3.3 Organizační statut Učitelského ústavu	77
3.4 Pedagogický sbor.....	81
3.4.1 Složení pedagogického sboru	81

3.4.2	<i>Vzdělání vyučujících v Pedagogiu</i>	84
3.4.3	<i>Vzdělání Školských sester působících v Pedagogiu</i>	86
3.5	Organizace vyučování a výchovy v Pedagogiu	90
3.5.1	<i>Vyučované předměty</i>	90
3.5.2	<i>Vyučovací metody</i>	90
3.5.3	<i>Praktická cvičení a speciální metodiky</i>	91
3.5.4	<i>Pomůcky a vybavení školy</i>	92
3.5.5	<i>Společné školní akce</i>	93
3.5.6	<i>Výchova v internátě</i>	94
3.6	Možnost studia pro chudé dívky.....	95
3.7	Regionální původ žákyň	96
3.8	Připravenost absolventek pro učitelské povolání aneb splnilo studium svůj účel?... 97	
3.9	Komunita sester jako zázemí školy	98
3.9.1	<i>Počet sester v komunitě</i>	98
3.9.2	<i>Různé služby sester v domě</i>	99
3.9.3	<i>Rytmus života řeholní komunity</i>	100
3.10	Odpovědi na otázky ohledně kvality výuky v řádových školách	101
	Závěr	104
	Seznam používaných zkratk	106
	Seznam literatury a pramenů	107
	Seznam příloh	
	Přílohy	

Úvod

Předkládaná diplomová práce je malým příspěvkem k dějinám řeholních kongregací a církevních škol v Českých zemích.¹ Prvním impulsem pro její vypracování byly přednášky z dějin pedagogiky na Teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Velmi zajímavý a bohatý výklad se totiž soustředil především na výchovu a vzdělávání chlapců. Informace o výchově a vzdělávání dívek a zejména o dívčích církevních školách v 19. a v první polovině 20. století byly vzácné. Že by v době vzniku a velkého rozkvětu nových ženských řeholních kongregací, které se mimo jiné věnovaly také výchově mládeže, byl jejich podíl na vzdělávání dívek tak zanedbatelný? Jsem členkou Kongregace Školských sester sv. Františka, která ve zmíněném období působila ve výchově a vzdělávání mládeže v Českých zemích. Proto jsem se rozhodla, že se při vypracování diplomové práce zaměřím na otázku dívčího, a to především řádového školství.

Zmínky o církevních školách pro vzdělávání dívek v 19. a v první polovině 20. století nacházíme v naší literatuře poměrně obtížně. Když se však ohlédneme zpět a zhodnotíme podmínky práce historiků v našich zemích během 20. století, zjistíme, že je to jen logický důsledek společenského a politického vývoje: Období první světové války, následující léta rezervovaného postoje vůči katolické církvi v době první republiky a velmi brzy nastupující druhá světová válka, po níž záhy nastalo další dlouhé období politické a náboženské nesvobody, kdy nebylo možno psát objektivně o naší historii a zvláště o působení Církve ve výchově a vzdělávání mládeže. Teprve politické události v roce 1989 otevřely prostor svobodným snahám znovu objevit pravou tvář naší národní historie. V literatuře se od té doby objevují zmínky také o církevních školách. Žádná z odborných prací se však dosud nezabývala tématem dívčího církevního školství v Českých zemích v celé jeho šíři. Je to zcela pochopitelné vzhledem k obtížnému shromažďování potřebných podkladů, které jsou mnohdy těžko dostupné nebo úplně chybí. Navíc toto téma leží pro většinu historiků mimo hlavní oblast zájmu.

Kongregace Školských sester sv. Františka vznikla v roce 1888 ve Slatiňanech. Její členky působily až do roku 1950 na poli vzdělávání a výchovy mládeže u nás. Zvláště významné se zdá být její průkopnické úsilí o vyšší vzdělávání dívčí mládeže. První střední školou, kterou Kongregace otevřela v roce 1894, bylo Soukromé dívčí pedagogium v Chrudimi a 10 let poté zahájila výuku v prvním Řádovém dívčím gymnáziu v Českých zemích v Praze na Vinohradech. Následující léta byla bohatě naplněna službou dětem a mládeži, a to i v době první a druhé světové války. Od roku 1950 bylo školským sestrám,

¹ Pod pojmem České země v celé práci rozumíme území dnešní České republiky.

stejně jako jiným řádům a kongregacím, znemožněno pracovat ve školství. Přesto se nikdy nevzdaly výchovného působení všude tam, kde byly (ve zdravotnictví, v domovech důchodců či u postižených dětí), jak to odpovídá jejich charismatu: věnovat se „*křesťanské formaci a výchově pro celkový rozvoj člověka.*“²

Před 20 lety se Církvi opět otevřela možnost vrátit se do škol a výchovných zařízení a do Kongregace Školských sester znovu přicházejí mladé ženy – učitelky a vychovatelky. Sama jsem jednou z nich. Věřím, že stručné ohlédnutí se na práci sester, které před sto dvaceti lety v Českých zemích s odvahou a důvěrou v Boží vedení a pomoc začínaly svou činnost s dětmi a mládeží, by nám mohlo pomoci v hledání, jakým způsobem se znovu zařadit do výchovné práce v naší společnosti.

Tato práce si klade za cíl nastínit na základě dostupné literatury stručně a přehledně vývoj středoškolského vzdělání dívek v Českých zemích v 19. a v první polovině 20. století, přiblížit historii a působení Kongregace Školských sester sv. Františka v oblasti výchovy a vzdělávání dívek a na základě studia primárních pramenů se podrobněji zaměřit na působení Dívčího pedagogia, které provozovala zmíněná Kongregace v letech 1894 až 1940 v Chrudimi. Zvláštní zřetel je brán na vývoj a podmínky vzdělávání učitelek.

Text práce je rozdělen na tři části a je koncipován tak, že od obecných historických východisek dívčího vzdělávání v Českých zemích směřuje dále k dívčímu vzdělávání v řádových školách ženských kongregací v druhé polovině 19. století, ke vzniku a působení Kongregace Školských sester sv. Františka až ke konkrétní škole, v níž se Školské sestry věnovaly vzdělávání dívek a jejíž jméno stojí v názvu této práce. Také každá kapitola má podobnou strukturu: na pozadí historické situace jsou vykresleny příslušné detaily.

První část práce je uvedena stručným nástinem historie vzdělávání dívek v Českých zemích do poloviny 19. století. Pokračuje přehledem školské legislativy týkající se dívčího vzdělávání a na tomto podkladě vykresluje historický vývoj v dívčím školství druhé poloviny 19. a počátku 20. století se zvláštním zřetelem na církevní školy a v závěru také na vývoj vzdělávání učitelek. Vychází z dostupných sekundárních pramenů, a to zejména z článků, publikací a odborných prací, zabývajících se jak historií výchovy a vzdělávání, tak i vývojem postavení ženy v české společnosti. Cenné informace bylo možno získat z historických publikací Jana Šafránka,³ Františka Drtiny,⁴ Josefa Cacha a Josefa Valenty,⁵

² Školské sestry sv. Františka, Česká provincie: Provinciální směrnice, Praha, 2006 (vydáno pro vnitřní potřebu kongregace).

³ ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I, Praha, 1913.

⁴ DRTINA František: Dívčí školství u nás a jinde, Praha: Jednota učitelek, 1905.

Marie Bahenské⁶ a především z prací Mileny Lenderové⁷ a jejích studentek.⁸ Při psaní oddílu, který se zabývá církevním školstvím, posloužily jako zdroj některých informací také články Františka Morkese⁹ a Zuzany Drahotušské,¹⁰ disertační práce Dany Jakšičové,¹¹ diplomová práce Ludmily Kalčíkové¹² a knihy Ludka Jiráška¹³ a Mirjam Hrudníkové¹⁴ o řeholním životě v Českých zemích. Další podrobnosti bylo možno získat z publikací o historii konkrétních řeholních společenství.¹⁵

Druhá část práce je věnována Kongregaci Školských sester sv. Františka. Postupuje chronologicky od kořenů řeholního společenství v Grazu ke vzniku nové Kongregace v Čechách a dále shrnuje vývoj výchovné a vzdělávací činnosti školských sester až do roku 1950. Stručně srovnává původní institut v Grazu a novou českou Kongregaci a zmiňuje se o úloze františkánské spirituality v životě školských sester. Informace uvedené v této části pocházejí z německy psané knihy od S. Maria Andrea PETZ: *Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung*,¹⁶ z přehledně uspořádaného rukopisného vydání *Stoletá cesta - Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka*¹⁷

⁵ CACH Josef, VALENTA Josef: *Výchova a vzdělání v českých dějinách III, I. část 1848 – 1914*, Praha: SPN, 1989.

⁶ BAHENSKÁ Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*, Praha: Libri/Slon, 2005.

⁷ LENDEROVÁ Milena: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha: Mladá Fronta, 1999 (dále v textu pouze LENDEROVÁ 1); LENDEROVÁ Milena: *Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století in: Z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000*; LENDEROVÁ Milena, ČADKOVÁ Kateřina, STRÁNÍKOVÁ Jana (edd.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2006.

⁸ MATĚNOVÁ Jana: *Vyšší dívčí školství v letech 1869-1918 a vývoj pardubických vyšších škol v tomto období*, bakalářská práce, Pardubice 2003; PALATOVÁ Kateřina: *Spolek paní a dívek Chrudim 1869–1914*, bakalářská práce, Pardubice, 2005; ŠANDOVÁ Michaela: *Slečny učitelky*, diplomová práce, Pardubice, 2006; DIBELKOVÁ Kateřina: *Marie Musilová a kulturní život v Chrudimi ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století*.

⁹ MORKES František: *K historii českého církevního školství. Referát na setkání ředitelů církevních škol*, Praha dne 7.11.2000. http://www.eamos.cz/amos/kvc/modules/low/kurz_text.php?id_kap=4&kod_kurzu=kvc_091 (24.9.2008);

¹⁰ DRAHOTUŠSKÁ Zuzana: *Dívčí středoškolské vzdělávání v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století*, <http://feminismus.cz/download/drahotuska.rtf>, (15.2.2009).

¹¹ JAKŠIČOVÁ Dana: *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851-1938* (1950). Disertační práce, České Budějovice, 2010.

¹² KALČÍKOVÁ S. M. *Immaculata Ludmila: Osmdesát let církevního školství v brněnské diecézi*, Diplomová práce, Olomouc, 1996

¹³ JIRÁSKO Luděk: *Církevní řády a kongregace v zemích českých*, Praha: Klášter premonstrátů, 1991.

¹⁴ HRUDNÍKOVÁ Mirjam: *Řeholní život v Českých zemích*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.

¹⁵ MACKOVÁ Marie: *Voršilky v Čechách do roku 1918*, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2007; JAKŠIČOVÁ Dana: *„Vezmi dítě a vychovej mi je!“ Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950*. Diplomová práce, České Budějovice, 2003; PETZ S. Maria Andrea: *Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung*, Band 1. *Ein aufmerksames und tapferes Herz*, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1993 (tato publikace je v dalším textu označována jako PETZ A.).

¹⁶ PETZ A.

¹⁷ FABÍKOVÁ B., KIZEKOVÁ J., MELUCH M, RUGGIERI V.: *Stoletá cesta. Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka*, Roma: 1992 (dále v textu jako *Stoletá cesta*).

a z dalších rukopisů: *Školské sestry OSF – Sbíрка historických materiálů*,¹⁸ *Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou*,¹⁹ *S. M. Eliška Anna Pretschnerová z Kongregace Školských sester OSF*²⁰ a dva díly *Kroniky Kongregace*.²¹ Jako důležitý zdroj informací zde posloužila také už zmíněná disertační práce Dany Jakšičové.

Třetí část práce se zabývá řádovým dívčím Pedagogiem Školských sester sv. Františka v Chrudimi.²² Pojednává nejprve o historii chrudimského školství až do počátku 20. století. Na tomto pozadí pak vykresluje vznik a působení Pedagogia. Krátce se zmiňuje o Organizačním statutu školy a pak popisuje složení pedagogického sboru, vzdělání učitelů a školských sester, výuku a vzdělávání dívek v Pedagogiu a komunitu školských sester jako zázemí školy. Informace byly čerpány téměř výhradně z primárních pramenů uložených v několika archivech: V soukromém archivu Kongregace Školských sester sv. Františka²³ se nacházejí *Katalogy sester*²⁴, obsahující informace o jednotlivých sestrách, jejich vzdělání a působení, *Kroniky chrudimského Pedagogia* z let 1894–1940 a 1940–1942²⁵ a Organizační statuty školy z let 1895 a 1919. V archivu Kongregace v Římě je zmíněná *Kronika Kongregace*. Ve Státním okresním archivu v Chrudimi²⁶ jsou pod názvem fondu *Řádový československý ženský ústav učitelský školských sester OSF Chrudim* uloženy veškeré úřední dokumenty chrudimského Pedagogia.²⁷ Pro zpracování pramenné literatury byla kromě metody přímé použita rovněž metoda historické statistiky a metoda komparativní. Jako zdroj doplňujících informací posloužila *oral history*.²⁸

¹⁸ Školské sestry OSF – Sbíрка historických materiálů (dále v textu jako Sbíрка OSF).

¹⁹ POSPÍŠILOVÁ Ludmila: *Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou*, Praha: Česká provincie Kongregace Školských sester sv. Františka, 1998.

²⁰ S. M. Eliška Anna Pretschnerová z Kongregace Školských sester OSF.

²¹ Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka v Římě: *Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka*, I–II, 1888–1948, nesign. (dále v textu jako *Kronika Kongregace*).

²² KOBETIČ Pavel, PAVLÍK Tomáš, ŠULC Ivo a kol.: *Chrudim – vlastivědná encyklopedie*, Praha: Milpo Media s.r.o., 2005; CHARVÁT Jiří: *Stará Chrudim – vlastivědné vyprávění o minulosti českého města*, Chrudim: Okresní muzeum v Chrudimi, 1991.

²³ Archiv České provincie Kongregace Školských sester sv. Františka v Praze, Radimova 2, je dále v textu označován jako Archiv OSF.

²⁴ *Katalogy sester I.-III.*, Archiv OSF, nesign.

²⁵ *Kronika Chrudimského pedagogia 1894–1940*, Archiv OSF, nesign.; *Kronika Dívčího pedagogia Chrudim 1840–1942*, Archiv OSF, nesign.

²⁶ Státní okresní archiv Chrudim, fond: *Řádový československý ženský ústav učitelský školských sester OSF Chrudim*, je dále v textu označován jako SOKA Chrudim OSF.

²⁷ *Výroční zprávy, 1894–1921*, SOKA Chrudim OSF, č. knihy 145; *Hlavní katalogy, 1895–1942*, SOKA Chrudim OSF, č. knih 4–100; *Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi*, SOKA Chrudim OSF, č. knihy 2.

²⁸ *Rozhovory se SM. Gaudiosou Povalovou OSF, SM. Radimou Pavlíkovou OSF (19.11.2008) a Jarmilou Hradeckou (3.3.2011)*. Dosud nepublikováno.

1 Středoškolské vzdělávání dívek v 19. a na počátku 20. století

Motto: „*Ženy nejsou nijak odsouzeny k prostřednosti, mohou dokonce chtít vyniknouti, ale vyniknouti jako ženy.*“²⁹

Kapitola o dívčím vzdělání v Čechách 19. a počátku 20. století by mohla čtenáři pomoci k lepšímu pochopení situace, v níž se zrodila česká Kongregace Školských sester sv. Františka a v níž sestry začaly svoji výchovnou činnost v Chrudimském dívčím pedagogiu. Jaké byly podmínky pro vyučování a výchovu dívek v českých zemích a pro výchovu českých učitelek?

Na tuto otázku jsem se snažila hledat odpovědi v literatuře. Jak bylo zmíněno v úvodu této práce, do roku 1990 se objevují pouze sporadické zmínky o dívčích školách a ještě méně o dívčích školách církevních. Teprve po změně politické situace u nás a obnovení možností svobodně nahlížet do historických materiálů a publikovat beze strachu z cenzury rostla snaha zmapovat skutečné poměry v českém dívčím školství, a to v souvislosti s postavením žen v historii i v současnosti. Rozvíjí se tzv. gender studies, tj. studium postavení ženy ve společnosti v kontextu dějin, usilující „*pochopit setrvalost i proměny ženské a mužské role*“³⁰ ve společnosti.³¹ V Čechách byla historie většinou „*doménou odborníků píšících o mužích a jakoby pro muže. Ženy zůstávaly dlouhá staletí stranou zájmu historiků. Muži tvořili dějiny. Odlišit skutečnou podstatu ženy od toho, co si o ní vytvořili muži, byl a dosud je problém nad jiné obtížný.*“³² V posledních deseti letech se objevují v literatuře častěji příspěvky, které se zabývají otázkou historie ženy v českém prostředí skutečně z pohledu ženy. Mnohé z nich jsou uvedeny v poznámkovém aparátu této práce. Publikací o církevních a řádových školách je však stále jako šafránu, a pokud se objeví, jsou většinou zaměřeny na činnost jednoho řádu či kongregace nebo na historii církevních školských zařízení v rámci jedné diecéze (viz kapitola 1.2.5). Výjimkou je vynikající práce S. Fidelis Dany Jakšičové „*Dcery své doby?*“, která podrobně mapuje

²⁹ DRTINA František: *Dívčí školství u nás a jinde*, Praha: Jednota učitelek, 1905, 7.

³⁰ LENDEROVÁ 1, 5-8.

³¹ Narazila jsem na různé materiály – od pokud možno objektivních přes „feministicky laděné“ až k výrazně proticírkevně zaměřeným. Velmi zajímavé příspěvky z různých oblastí života ženy lze nalézt ve sbornících: ČADKOVÁ Kateřina, LENDEROVÁ Milena, STRÁNÍKOVÁ Jana (edd.): *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie*, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2006 a JIRÁNEK Tomáš, KUBEŠ Jiří (edd.): *Dítě a dětství napříč staletími*, Sborník příspěvků z 2. pardubického bienále konaného ve dnech 4. až 5. dubna 2002, Pardubice 2003.

³² LENDEROVÁ 1, 7-8.

vznik a působení tří našich největších ženských řeholních kongregací působících ve školství.³³

1.1 Vzdělávání a výchova dívek v Českých zemích do 1. poloviny 19. století

Abychom mohli sledovat vývoj vzdělávání dívek na přelomu 19. a 20. století, bude jistě užitečné nastínit situaci dívčího vzdělání v předchozích staletích našich národních dějin.

Od nejstarších dob byla prvním místem výchovy a vzdělávání rodina. Od matky a otce získávaly děti základní vědomosti a návyky potřebné pro život. Ve výchově dívek se počítalo především s **úkolem matky**, která měla dceři předat nejen znalosti spojené s vedením domácnosti, ale také základní náboženské a mravní principy, a vypěstovat u ní dobré vlastnosti a postoje.³⁴ V bohatších rodinách se o dívky starala chůva či vychovatelka.

Na povznesení postavení ženy ve společnosti mělo, nejen v naší národní historii, velký podíl křesťanství³⁵ (mariánský kult a klášterní život) a rytířské hnutí (úcta k ženskému pohlaví).³⁶

„Šlechtické dívky vyučovali domácí duchovní nebo mniši v kláštorech základům čtení a psaní, modlitbám a žalmům, někdy i počátkům latiny a sedmera. Též se učily ručním pracím, hudbě a zpěvu.“³⁷

Dívčí výchově se v českých zemích už před nástupem reformace věnovaly **ženské řeholní řády**:

- **benediktinek** (od roku 971 klášter u sv. Jiří na Pražském hradě,³⁸ později Teplice, Staré Město, Pustiměř);

- **premonstrátek** (nejprve přišly do Prahy na Strahov a od roku 1143 měly klášter v Doksanech, založený královnou Gertrudou; na výchovu jim byla svěřena kromě dalších královských a šlechtických dcer také sv. Anežka; další konventy měly v Louňovicích pod Bláníkem, v Chotěšově, v Dolních Kounicích a v Nové Říši);³⁹

³³ JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851-1938 (1950), České Budějovice, 2010.

³⁴ Srov. LENDEROVÁ 1, 48-50.

³⁵ Už svatý Jeroným se na přelomu 4. a 5. století setkával s ženami, které četly Písmo svaté v originále, a radil jim, aby na svém vzdělání dále pracovaly. Sám také některé z nich vzdělával. DRTINA Fr. Dívčí, 9.

³⁶ MATĚNOVÁ Jana: Vyšší dívčí školství v letech 1869-1918 a vývoj pardubických vyšších škol v tomto období, bakalářská práce, Pardubice 2003, 3.

³⁷ ŠTVERÁK Vladimír, ČADKOVÁ Milada: Stručný průvodce dějinami pedagogiky, Praha: Karolinum, 2001, 30.

³⁸ Hlavním úkolem řeholnic v klášteře u sv. Jiří byla výchova dívčí šlechtické mládeže. Srov. KADLEC Jaroslav: Přehled českých církevních dějin, Praha: ZVON, 1991, 91.

³⁹ POLC Jaroslav: Světice Anežka Přemyslovna, Praha: Česká katolická charita, 1989, 18.

- **augustiniánek** (nejstarší konvent vznikl roku 1213 v Olomouci u kostela sv. Jakuba, druhý roku 1354 v Praze na Novém Městě);⁴⁰
- **cisterciáček** (od roku 1216 v Doubravníku, 1225 v Oslavanech u Brna, 1233 v Předklášteří u Tišnova, 1265 v Pohledu, 1300 v Sezemicích a 1322 Starém Brně);⁴¹
- **klarisek** (klášter v Praze založený roku 1231 sv. Anežkou Přemyslovnou; další konventy v Chebu, Panenském Týnci, Českém Krumlově, Olomouci, Znojmě a Opavě);⁴²
- **dominikánek** (klášter sv. Anny v Praze od roku 1239, později Brno, Hradec Králové, Žlutice, Kralupy u Chomutova, Duchcov u Plzně, Olomouc);⁴³
- **magdalenitek** (kláštery: v Dobřanech u Plzně – doložen z roku 1259, v Praze od roku 1282 na Starém Městě a 1329 přestěhován na Malou Stranu, kde byl do roku 1420, další konventy v Želině u Kadaně, Zahražanech, Lounech a Mostu).⁴⁴

Kromě nich vzdělávaly dívky také **bekyně**⁴⁵, členky náboženské sekty beghardů. Období husitských válek a reformace s sebou však brzy přinesla zrušení mnohých ženských klášterů, a tím i omezení možností dívčího vzdělávání, které poskytovaly.

Venkovské děti získávaly vědomosti potřebné k práci a hospodaření především v rodině. Dcery cechovních řemeslníků mohly pracovat v otcově dílně nebo se vyučit vhodnému řemeslu. Své místo v předávání životních zkušeností měla také lidová slovesnost, písně, tance a hry. K poučení dospělých i dětí sloužila kázání při bohoslužbách a výuka katechismu na farách. Skutečné **farní školy** však byly pouze ve městech a větších obcích. Existovaly i tzv. „**školy pokoutní**“ (hanlivý název pro soukromé školy), na kterých vyučovali v českém jazyce řemeslníci nebo učitelé z městských škol. Tyto školy směly navštěvovat i dívky.⁴⁶

Od 16. století kromě některých trvajících či obnovených klášterních škol existovaly v našich zemích také **dívčí školy liter a šití** (v Náchodě, Kadani, Mělníce, Rakovníku, Lounech a Pardubicích). V Hradci Králové a Kutné Hoře si učitelé vyžádali na radnici dovození vyučovat dívky soukromě. V Klatovech byl dokonce k vyučování dívek zřízen

⁴⁰ JIRÁSKO Luděk: Církevní řády a kongregace v zemích českých, Praha: Klášter premonstrátů, 1991, 118.

⁴¹ ŠTVERÁK Vladimír, 41.

⁴² LENDEROVÁ 1, 40. Vzhledem k přísné klauzuře a typicky kontemplativnímu způsobu života, však lze uvažovat spíše o výchově budoucích sester než dívek, které by byly v klášteře na výchovu.

⁴³ Už v 15. století měly u kláštera sv. Anny na starém městě pražském velmi dobrou dívčí školu. Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I, Praha, 1913, 82. MATĚNOVÁ Jana: Vyšší dívčí školství, 4.

⁴⁴ JIRÁSKO Luděk, 118.

⁴⁵ „Zbožné vdovy nebo panny, které v ústraní žily ne nepodobným způsobem jeptišek. Jejich vyučování se omezovalo na počátky literního umění, na výchovu v společenském mravu a na zručnost a dovednost v ženských pracích ručních, hlavně šití.“ ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I, Praha, 1913, 82.

⁴⁶ ŠTVERÁK Vladimír, 30-36.

zvláštní dům. Velmi pokrokoví byli ve vzdělávání dívek čeští bratři. Měli při svých sborech ženy, které učily dívky číst, psát, počítat, šít a znát základy katechismu.⁴⁷

„*Tridentský koncil (1545–1563) prosazoval vzdělání jako předpoklad výuky v katolické víře od nejtělejšího mládí, a to i pro dívky. V návaznosti na myšlenky koncilu nastal rozkvět katolického školství, nejen jezuitského, ale také farních škol pro děti*“⁴⁸ ve městech i na venkově.

V té době také mnozí představitelé humanismu připomínali důležitost vzdělání žen. Vedle Erasma Rotterdamského to byl např. Jan Ludvík Vives, který ve svých spisech doporučoval vyšší vzdělání pro ženy uzpůsobené jejich potřebám a poměrům. „*Ještě nikdy nespatriil jsem vzdělané ženy, která by byla špatná.*“⁴⁹ Reformátor Martin Luther považoval za důležité, aby „*školy stejné pro hochy i dívky ve všech městech, městečkách a dědinách byly zřizovány.*“⁵⁰ Náš velký pedagog Jan Amos Komenský připomínal, že se má stejně pečovat o výchovu a vyučování hochů i dívek.⁵¹

Nadcházející doba třicetileté války však byla pro vývoj našeho školství obdobím stagnace. Až do konce 18. století byly školy v bídném stavu, chyběli učitelé a dívky chodily do školy jen sporadicky.

Jednou z mála „vlaštovek“ v rozvoji dívčího vzdělání byly v té době **sestry voršilky**.⁵² Přišly do Prahy roku 1655 a svou první školu otevřely na Malé Straně u Zámeckých schodů.⁵³ V roce 1678 přesídlily do nového konventu na Národní třídě. Věnovaly se přednostně výchově a vzdělávání dívek. Další kláštery a školy založily v Praze na Hradčanech (1691), v Olomouci (1697) a v Kutné Hoře (1712), později také v České Skalici, Liberci, Hostinném, v Přestavlkách u Přerova, Brně a Frývaldově.⁵⁴ Provozovaly jak školu „*vnitřní*“, spojenou s penzionátem, která byla určena především pro mladé šlechtičny, tak i školu „*vnější*“, do níž chodily místní dívky bez ohledu na stavovský

⁴⁷ Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I, 82-83.

⁴⁸ LENDEROVÁ 1, 41.

⁴⁹ DRTINA František, 10.

⁵⁰ Tamtéž.

⁵¹ ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I, 83. „*Nemůže se také příčiny žádné ukázati, proč by ženské pohlaví... od umění jazyků a moudrosti odváděno báti mělo. Neboť rovně lidí jsou, boží obraz jako i my, rovně účastnice milosti a království věku budoucího, rovně myslí k chápání moudrosti způsobnou obdařeny, nýbrž vtípu jemností často nad nás poctěny... Proč tedy je abecedou samou odbývati a dále potom od knih odháněti máme?*“ (Jan Amos Komenský) DRTINA František, 11.

⁵² Společnost svaté Voršily založila sv. Angela Merici v severní Itálii roku 1535. Tehdejší způsob života sester byl velmi pokrokový - odpovídal zhruba dnešním sekulárním institutům. Teprve na konci 17. století se společnost pod vlivem společenských změn proměnila v řád s přísnou klausurou. In: Svatá Anděla Merici. <http://vorsilky.ic.cz/svata-andela-merici/> (21.1.2011).

⁵³ Do Prahy se dostaly zásluhou Sibylly Lamboy, jejíž dcera získala výborné vzdělání u voršilek v Kolíně nad Rýnem. Prvních 7 sester přišlo z Lüttychu v dnešní Belgii. In: Sestry voršilky v Čechách-historie. <http://vorsilky.ic.cz/sestry-vorsilky-v-cechach--historie/> (15.1.2011).

⁵⁴ JIRÁSKO Luděk, 119. Vyučovaly německy. Teprve v roce 1897 otevřely českou obecnou dívčí školu. Srov. Sestry voršilky v Čechách-historie. <http://vorsilky.ic.cz/sestry-vorsilky-v-cechach--historie/> (15.1.2011).

a sociální původ. Kromě toho zřizovaly i nedělní pokračovací školy pro dívky a různé specializované kurzy.⁵⁵ Jejich výchovný systém „*vycházel z optimismu v dobro a zdar z práce. Byl zcela prost tělesných trestů a náležitě zohledňoval ruční práce: pro chudé jako zdroj obživy, pro bohaté jako ochranu před zahálkou.*“⁵⁶

Roku 1709 uvedla hraběnka Karolina Schönkirchová do Prahy **řád alžbětinek**, který poznala ve Vídni. Na Slupi byl vybudován klášter s nemocnicí. Z Prahy pak sestry založily celou řadu klášterů v Čechách i v cizině.⁵⁷ Výchově dívek se věnovaly spíše okrajově.

„*V roce 1746 přišly do Prahy první členky řehole anglických panen, které (o rok později) zřídily na Malé Straně ústav pro výchovu šlechtických dívek.*“⁵⁸ Roku 1783 přesídlily na Malou Stranu do bývalého kláštera karmelitek u sv. Josefa.⁵⁹

Velkým přínosem pro vývoj dívčího školství bylo období vlády Marie Terezie. Ona sama, jako jedna z mála vládnoucích žen v Evropě, byla příkladem vzdělané ženy, dobré matky i prozíravé panovnice. V roce 1754 založila v Praze na Hradčanech **Ústav šlechtičen** pro vzdělávání dívek z vyšších vrstev.⁶⁰ V roce 1774 iniciovala vydání nového školského zákona, tzv. Všeobecný školní řád (Allgemeine Schulordnung),⁶¹ podle nějž „*vzdělávací povinnost platila pro všechny děti, chlapce i dívky bez rozdílu sociálního postavení, od šesti do dvanácti let.*“⁶² Tato reforma byla v evropském srovnání přelomová. Většina dalších zemí totiž zavedla povinnou školní docházku až ve druhé polovině 19. století. Nebylo však snadné prosadit, aby děti a obzvláště dívky skutečně školu navštěvovaly.⁶³ „*Vzdělávání dívek výrazně zaostávalo za vzděláváním chlapců a dívčí školy vznikaly s určitým časovým zpožděním.*“⁶⁴ Navíc v nich vyučovali většinou učitelé bez příslušného pedagogického vzdělání. Lépe na tom byly školy vedené ženskými

⁵⁵ Srov. MACKOVÁ Marie: Voršilky v Čechách do roku 1918, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2007, 107.

⁵⁶ MORKES František: K historii českého církevního školství. Referát na setkání ředitelů církevních škol, Praha dne 7.11. 2000. http://www.eamos.cz/amos/kvc/modules/low/kurz_text.php?id_kap=4&kod_kurzu=kvc_091 (24. 9. 2008), nestr.

⁵⁷ Významné konventy byly v Kadani, na Starém Brně, v Jablunkově ve Slezsku atd. JIRÁSKO Luděk: Církevní řády a kongregace v zemích českých, Praha: Klášter premonstrátů, 1991, 116.

⁵⁸ MORKES František: K historii, nestr.

⁵⁹ „*Anglické panny jsou nejstarší ženskou kongregací. Byla založena k výchově a vzdělávání dívek.*“ JIRÁSKO Luděk, 126.

⁶⁰ Vzorem pro ni byl výchovný ústav sester vizitantek ve Vídni. Sestry vizitantky měly později kláštery také v Čechách v Českém Krumlově a v Chotěšově. Srov. MATĚNOVÁ Jana, 5.

⁶¹ Celý název: Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in Sämtlichen keiserlichen Erbländern. Zákon byl vypracován podle návrhu opata Johanna Ignatze von Velbigera, který kromě myšlenek osvícenských bral v úvahu i Komenského koncepci výchovy chlapců a dívek. Srov. MATĚNOVÁ Jana, 7.

⁶² LENDEROVÁ 1, 44.

⁶³ Srov. LENDEROVÁ Milena: Úsilí o vyšší dívčí, 49–50.

⁶⁴ PÁNKOVÁ Markéta: Vzdělávání dívek v Čechách, Praha: Pedagogické muzeum J.A.Komenského, 2008, 9.

řeholními řády voršilek či anglických panen.⁶⁵ Poněkud razantněji než Marie Terezie postupoval v uvádění školské reformy do praxe její syn Josef II. Za jeho vlády byla více kontrolována školní docházka dětí obojího pohlaví a v krajských městech byly zakládány hlavní školy pro chlapce i dívky.⁶⁶ Z nařízení Josefa II. byla zrušena většina ženských klášterů.⁶⁷ Výjimkou byly alžbětinky, voršilky a anglické panny, tj. společenství, která se věnovala ošetřování nemocných a výchově.

Dívky ze zámožnějších měšťanských rodin měly i nadále zákonnou možnost **domácího vyučování**. Chodili je vyučovat jak profesori a učitelé z veřejných škol, tak i kněží, a děvčata měla většinou k dispozici také vychovatelku či vychovatele, kteří jim pomáhali s učením.

Pro další rozvoj praktického dívčího vzdělávání mělo velký význam pořádání **soukromých kurzů** vaření a domácích nauk. U nás jsou spojeny především se jménem Magdaleny Dobromily Rettigové. Její kurzy byly určeny pro měšťanské dcery a těšily se velkému zájmu. Kromě vaření a kultury stolování se dívky seznamovaly i se základy dalších domácích prací, dbalo se také na mravní výchovu a na pěstování lásky k vlasti a k českému jazyku.

Dívky z bohatých šlechtických rodin mohly studovat v **klášterních školách**. Jak už bylo výše zmíněno, nejvýznamnější byly stále školy sester voršilek a anglických panen. Některé z nich tam našly i své povolání k řeholnímu životu. Objevovaly se však mnohdy námitky, že izolace dívek od rodiny a okolního světa nepůsobí na jejich výchovu zdravě.⁶⁸

V Praze a některých dalších městech postupně vznikaly **soukromé vzdělávací ústavy**. Jen v Praze jich bylo v polovině 19. století asi 40. Vyučovalo se ve velkých bytech, kde dívky většinou i bydlely. Učilo se jazykům, vyšívání, kreslení, hře na klavír apod. Podobné ústavy vznikly také v dalších českých městech, ale neposkytovaly tak ucelené vzdělání jako ústavy pražské.⁶⁹

V Praze fungovalo na počátku 19. století několik **veřejných dívčích škol**. Na rozdíl od soukromých ústavů podléhaly kontrole školských úřadů.⁷⁰ Školy vedené sestrami

⁶⁵ „V roce 1787 byly v Praze tyto dívčí školy: škola vedená voršilkami, anglickými pannami, farní škola u Matky Boží před Týnem a triviální židovská.“ LENDEROVÁ 1, 46.

⁶⁶ Jediná hlavní škola v Praze vznikla v roce 1779. MATĚNOVÁ Jana, 7. V pedagogice je zřetelný návrat k některým myšlenkám J.A.Komenského. Místo latiny se na univerzitách a vyšších školách zaváděla němčina a vůbec byla ve školství zřetelná postupná germanizace. Výuka byla orientována více na praktické potřeby a zájmy státu – matematika, ekonomické vědy, přírodní a technické vědy, historie apod.

⁶⁷ Josef II. zrušil v Čechách a na Moravě kolem 100 mužských a ženských klášterů. Srov. Založení kláštera Zlatá koruna, <http://www.klaster-zlatakoruna.eu/historie/strucna-historie-klastera/uplna-historie/> (24.1.2011).

⁶⁸ Srov. LENDEROVÁ 1, 54; PÁNKOVÁ Markéta, 9.

⁶⁹ Srov. LENDEROVÁ Milena: Úsilí o vyšší dívčí vzdělání, 52; ŠANDOVA Michaela: Slečny učitelky, diplomová práce, Pardubice, 2006, 9.

⁷⁰ Normální dívčí škola v Karmelitské ulici, farní škola u Panny Marie Sněžné, škola u Sv. Petra na Petřském náměstí a u Sv. Jakuba. Srov. LENDEROVÁ 1, 56.

voršilkami v Mikulandské ulici a anglickými pannami na Josefově byly rovněž zařazeny mezi veřejné. Díky povinné školní docházce postupně vznikaly dívčích školy také v dalších městech.⁷¹

Od roku 1806 mohly začít na veřejných dívčích školách vyučovat ženy, a to ručním pracím. Přípravovaly se soukromě a musely se podrobit předepsané zkoušce před vrchním školním dozorcem.⁷² Později vznikala při dívčích školách také tzv. **preparandia** (přípravné kurzy) pro vzdělávání učitelek a od roku 1849 byly zřizovány také **dvouleté učitelské ústavy** (v Praze, Litoměřicích, Českých Budějovicích, Hradci Králové).⁷³

Je zajímavé, že významný podíl na rozvoji dívčího vzdělání měly mnohé osobnosti z řad mužů. Mezi nejvýznamnější patřili Karel Slavoj Amerling, Vojtěch Náprstek (viz kapitola 1.2.4) a kněz Karel Alois Vinařický, který už na počátku 19. století propagoval vzdělání dívek a jejich možné uplatnění jako učitelek (což mělo řešit tehdejší výrazný nedostatek kvalifikovaných učitelů).⁷⁴

Karel Slavoj Amerling uznával důležitost ženského vzdělání a v praxi se také pro ně snažil mnoho udělat. Pořádal přednášky, vydával knihy a jeho zřejmě nejvýznamnějším počinem byl **projekt národního vzdělávacího ústavu Budeč**⁷⁵, který byl v letech 1843–1848 prvním českým soukromým vzdělávacím ústavem v Čechách, který mohly navštěvovat také dívky od 5 do 18 let. Mnohé z významných českých ženských osobností 19. století prošly Amerlingovým vzdělávacím ústavem, přestože trval jen krátce.⁷⁶ Amerlingovo jméno je spojeno rovněž se založením **Spolku paní sv. Anny**, v jehož rámci pořádal vzdělávací kurzy pro pražské měšťanky. Tento spolek se později významně podílel na práci s mentálně a tělesně postiženými.

Koncem 30. let založila **Bohuslava Rajská** „Dívčí družinu“, jejímž úkolem bylo vychovávat vlastenecky smýšlející matky a učitelky. Poté, co složila na pražské normální škole učitelské zkoušky, otevřela v roce 1844 soukromý vzdělávací ústav pro dívky od 5 do 18 let. V témže roce se však provdala za Františka Čelakovského a vedení ústavu

⁷¹ „Vznikaly dívčí školy triviální, oddělené a později samostatné; roku 1788 bylo jich ke třiceti a měly 2 913 žákyň.“ ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I, 168.

⁷² Srov. tamtéž, 221.

⁷³ Srov. BAHENSKÁ Marie, 33.

⁷⁴ Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, Praha, 1918, 129.

⁷⁵ Ústav sídlil v Praze v Žitné ulici. Byl určen pro vzdělávání učitelů, vzorných průmyslníků, matek, manželek a hospodyň. Název Budeč připomínal, že v Budečské škole získal vzdělání český kníže Václav. Velká většina regionálních učitelských spolků v Čechách na konci 19. století nesla tento název (např. Budeč strakonická). Srov. MORKES František: Učitelé a školy v proměnách času. Pokus o základní chronologii 1774–1946, Plzeň: Pedagogické centrum Plzeň, 1999, 18.

⁷⁶ Srov. PÁNKOVÁ Markéta, 11.

předala Eleonoře Janákové.⁷⁷ Z původně českého ústavu se stal německý a v roce 1970 zanikl.⁷⁸

Další český dívčí vzdělávací ústav byl založen díky podpoře ženského spolku Slovan, v němž se angažovala zejména **Honorata Zapová**. Sama složila učitelké zkoušky v německé přípravce pro učitelky a v roce 1855 otevřela školu pro dívky od 5 do 16 let. Ústav však s jejím odchodem zanikl.⁷⁹ Svatba tehdy znamenala pro učitelku konec její pedagogické kariéry.

Po tomto stručném nástinu situace v dívčím školství do poloviny 19. století se nyní zaměříme na vývoj, který v této oblasti vzdělávání nastal po roce 1848. Tento rok a zvláště události, které v něm proběhly, lze i v mnoha jiných oblastech společenského života považovat za určitý mezník. Vždyť *„podstatné přeměny našeho školství se odehrávaly ruku v ruce s podstatnými přeměnami společenskými.“*⁸⁰

1.2 Vývoj vyššího dívčího školství v Českých zemích ve 2. polovině 19. a na začátku 20. století

1.2.1 Reformy a předpisy ve školství vztahující se ke vzdělávání dívek

Reforma Exnerova – Bonitzova z roku 1849 přinesla nové pojetí střední školy (zatím pouze pro chlapce), které bralo více než dříve v úvahu psychologické zvláštnosti dětí jednotlivých věkových kategorií. Vytvořil se model gymnázia a reálky, které umožňovaly jak vyšší všeobecné vzdělání, tak také vhodnější přípravu na vysokou školu. Významným přínosem bylo zavedení českého jazyka do obsahu výuky.⁸¹ Některé reálky (zvláště v Písku a v Kutné Hoře) se díky zavedení večerního průmyslového vzdělávání staly předstupněm vzniku samostatných průmyslových škol.⁸²

V roce **1849** ženy získaly možnost absolvovat **pedagogické kurzy**, které se otvíraly při vzorných hlavních dívčích školách a rovněž při školách některých ženských kongregací⁸³ (pražské voršilky takový učitelský kurz otevřely už v roce 1854,⁸⁴ školské sestry de Notre Dame založily vlastní pedagogický ústav v roce 1866 – viz kap. 1.2.5).

⁷⁷ Srov. KÁDNER Otakar: Vývoj a dnešní soustava školství, Sfinx, Praha, 1929, 281.

⁷⁸ Srov. ŠANDOVÁ Michaela, 8.

⁷⁹ Srov. ŠANDOVÁ Michaela, 9.

⁸⁰ CACH Josef, VALENTA Josef: Výchova a vzdělání v českých dějinách III, I. část 1848–1914, Praha: SPN, 1989, 39.

⁸¹ Srov. tamtéž, 39–45.

⁸² Srov. tamtéž, 53.

⁸³ Srov. LENDEROVÁ 1, 66.

⁸⁴ Srov. MACKOVÁ Marie, 107.

Podle ministerské vyhlášky z roku **1851** měly samostatné dívčí školy ve městech povinnost vyučovat ženským ručním pracím a byly označovány jako **industriální školy**.⁸⁵

Důležitým mezníkem ve vývoji školství v 19. století bylo vydání nových **říšských zákonů v letech 1867–1869**. Základní říšský zákon z prosince 1867 obsahoval ustanovení, „že věda i vyučování jsou svobodny a že zakládati ústavy výchovné je oprávněn každý občan, jenž prokázal k tomu zákonitou způsobilost.“⁸⁶ Podle zákona 48 o postavení školy k církvi z května 1868 převzal řízení škol stát a dozor nad nimi získaly školní rady (místní, okresní a zemské). „*Národní školy byly postaveny na interkonfesijní základ, církvím a náboženským společnostem však bylo ponecháno právo zřizovat a na svůj náklad vydržovat školy soukromé (s možností práva veřejnosti)*.“⁸⁷ Ústavy pro vzdělávání učitelů byly zahrnuty mezi střední školy.

Na tyto zákony navazoval další **říšský zákon z května 1869** (označovaný také jako **Hassnerova reforma**), který mimo jiné významně ovlivnil i další rozvoj dívčího vzdělání. Byla zavedena povinná osmiletá školní docházka pro všechny děti, tj. pro chlapce i dívky, a to s jednotnými školními osnovami.⁸⁸ Velkým přínosem bylo ustanovení češtiny jako vyučovacího jazyka na českých školách (německé školy vyučovaly v němčině).

Zákon pojednával nejen o školách obecných a měšťanských, ale také o pedagogickém vzdělání učitelů.⁸⁹ Stanovil, že učitelé se mají vzdělávat na čtyřletých učitelských ústavech (pedagogiích), oddělených pro muže a pro ženy. Studium na těchto ústavech mělo být bezplatné.⁹⁰ Zákon upravoval také další vzdělávání učitelů. Umožnil přístup do veřejných laických škol tzv. literním učitelkám, které však i nadále zachovávaly celibát (a to až do roku 1919). Pedagogium bylo první střední školou, která poskytovala dívkám úplnou kvalifikaci a končila maturitou. Navíc v něm mohly studovat i dívky z méně majetných rodin. Ženám se tak otevřela brána k učitelské profesi.

⁸⁵ Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 73.

⁸⁶ „Bylo zdůrazněno rovné právo všech jazyků v zemi obvyklých ve škole, úřadě i životě veřejném.“ KÁDNER Otakar, 111.

⁸⁷ MORKES František, K historii, nestr.

⁸⁸ V návaznosti na tento zákon byl v roce 1870 vydán Školní a vyučovací řád pro školy obecné. Povinnou školní docházku mohly děti absolvovat: v osmileté obecné nebo osmileté měšťanské škole nebo v pětileté obecné škole a na ni navazující tříleté měšťanské škole. Na měšťanskou mohly navázat studiem pokračovací nebo odborné školy. Přestože byla školní docházka povinná, nebyla bezplatná. MATĚNOVÁ Jana, 17.

⁸⁹ „Zřízením středoškolských učitelských ústavů vytvořil předpoklady pro kvalitnější přípravu pedagogů (jejichž práci dělali předtím často jen vojenští veteráni mocní čtení a psaní), formuloval zásady pro financování školství a řešil i rozsah výukového úvazku učitelů. Stanovil zásadu, že učitelé mají být vypláceni v takové výši, aby se mohli svému povolání plně věnovat, bez všelikého překážejícího mu zaměstnání vedlejšího.“ MORKES František, KVAČKOVÁ Radka: Reformy, které školy prožily i přežily, in: Lidové noviny (1.2.2011), 25-26.

⁹⁰ „Učitelské ústavy byly jedinou školou, na které se neplatilo žádné školné.“ MORKES František: Učitelé a školy, 24.

Hassnerova reforma byla na svou dobu velmi moderní a pozitivně ovlivnila školství a celkovou vzdělanost v našich zemích. Paradoxně však nenalezla mezi lidmi v našich zemích větší pochopení a podporu (důvodem byla celková politická situace, centralizace ze strany státu, přinášející omezování školské samosprávy, a zvýhodňování německé populace). Než se reforma stačila naplno prosadit, zpochybnila její klady **školská novela z roku 1883**, zaměřená jak v neprospěch sociálního a stavovského postavení učitelů, tak i školní docházky dívek.⁹¹

V roce 1878 bylo dívkám školskými úřady povoleno, že se mohou účastnit výuky na některých chlapeckých středních školách jako privatistky či externistky⁹² (tzv. **koedukace**). Dívky mohly být přítomny při vyučování, nesměly se však do výuky aktivně zapojovat. Během studia se podrobovaly semestrálním a výročním zkouškám a na konci měly možnost vykonat maturitní zkoušku.⁹³

Zákonné úpravy z let 1883 a 1885 umožnily zakládání **pokračovacích kurzů** při dívčích měšťanských školách, které se však velké oblibě netěšily příliš dlouho. Brzy nemohly obstát v konkurenci rychle vznikajících vyšších dívčích škol.⁹⁴

Roku 1890 bylo tehdejší c. k. ministerstvem kultu a vyučování vydáno **povolení ke zřízení Gymnázia Minerva v Praze** – prvního dívčího gymnázia v Rakousko-Uhersku. Od **roku 1896** se mohly zájemkyně přihlašovat ke státní maturitní zkoušce na vybraných středních školách. V návaznosti na to vyšlo **roku 1897 ministerské nařízení umožňující ženám studium na filozofických fakultách** v Rakousko-Uhersku.⁹⁵ Původním záměrem bylo spíše umožnit ženám získání kvalifikace pro vyučování na středních školách než to, aby se staly konkurencí pro stejně kvalifikované muže.⁹⁶ Brána

⁹¹ Srov. LENDEROVÁ 1, 65. „*Mimo jiné povolovala úlevy v docházce, snížila učební cíle a vzdělání učitelů, zvýšila počet dětí na učitele,*“ atd. JAKŠICOVÁ Dana: *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851-1938* (1950). Disertační práce, České Budějovice, 2010, 39.

⁹² Externistky nebyly zapsány na žádné střední škole, ale hlásily se ke zkouškám. Privatistky byly zapsány na běžné veřejné státní škole nebo na soukromé škole, které však úřady přisoudily tzv. právo veřejnosti – absolventky byly v rovnoprávném postavení s absolventy státních škol – a opět se pouze hlásily ke zkouškám. Srov. CACH Josef, 83.

⁹³ Bylo povoleno přijímat maximálně 5% dívek z celkového počtu žáků, později 1 dívka na 10 chlapců. Srov. CHARVÁT Jirí: *Stará Chrudim – vlastivědné vyprávění o minulosti českého města, Chrudim: Okresní muzeum v Chrudimi*, 1991, 133.

⁹⁴ ŠAFRÁNEK Jan: *Školy české II*, 281.

⁹⁵ „*Řádné studium povolila na pražské universitě filozofická fakulta v roce 1897, lékařská fakulta (a farmaceutické obory) v roce 1900 a právnická fakulta až v roce 1918.*“ PÁNKOVÁ Markéta, 23. V roce 1896 byla také povolena nostrifikace lékařských diplomů, které dívky získaly na univerzitách v cizině, pokud složily rigorozní zkoušku na domácí lékařské fakultě. Srov. ŠAFRÁNEK Jan: *Školy české II*, 338-339.

⁹⁶ Srov. ŠAFRÁNEK Jan: *Školy české II*, 339.

k vysokoškolskému vzdělání však byla pro ženy otevřena. V roce 1905 už na Filozofické fakultě pražské Karlo–Ferdinandovy univerzity téměř 10% studentů tvořily ženy.⁹⁷

V roce 1900 bylo povoleno zakládání šestiletých dívčích lyceí zakončených maturitní zkouškou, která měla dívkám sloužit jako příprava na vysokou školu. Měla se stát alternativou ke koedukačnímu studiu dívek na chlapeckých středních školách. Lycea zakládala především města ve spolupráci s dobročinnými spolky (první české lyceum vzniklo v Brně zásluhou spolku Vesna), ale také některé ženské kongregace. Nevýhodou lyceí bylo, že jejich absolventky musely pro přijetí na vysokou školu často skládat ještě další doplňkové maturitní zkoušky. K lyceům však bylo možné připojovat i různé odborné kurzy, které umožňovaly absolventkám zapojení do praktického života (např. pro sociální péči, pro vyšší ženská povolání – vychovatelka, reprezentantka domu, hospodyně, apod.), nebo místo V. a VI. ročníku zařadit reformní reálné gymnázium.⁹⁸

Marchetova reforma z roku 1908 reagovala jednak na společenskou situaci v Rakousko–Uhersku, jednak na vývoj ve vědě a technice a brala v úvahu také vývoj ve školství a pedagogice. Kromě gymnázia a reálky bylo zavedeno reformní reálné gymnázium, které spojovalo oba předchozí typy a kladlo větší důraz na matematiku a živé jazyky. Maturita uzavírající studium na střední škole se měla stát zkouškou, při níž měl student prokázat nejen znalosti, ale i schopnost jejich praktického použití. Stále však ještě neumožňovala vstup na kteroukoli vysokou školu – často bylo nutné dělat ještě doplňující zkoušky z dalších předmětů.⁹⁹ „V rámci reformy 1908–1909 nebyly upraveny školy dívčího vzdělávání, lycea, jak se očekávalo. K tomu došlo až v roce 1912. Lycea byla zrušena roku 1922 a byla většinou změněna na reformně reálná gymnázia. Do reformy však byl zařazen ještě další, původní český valašsko–meziříčský typ dívčího reálného gymnázia, podle škol zřízených ve Valašském Meziříčí, Brně a Pardubicích.“¹⁰⁰ Velký podíl na tom měl profesor pedagogiky František Drtina, s jehož jménem je tento typ střední školy úzce spojen¹⁰¹ (viz kapitola 1.2.4).

⁹⁷ Srov. CACH Josef, 73. V roce 1901 se konala „slavnostní promoce první vysokoškolsky vzdělané ženy. Slečna Marie Zdeňka Babarová ukončila úspěšně studium přírodních věd na filozofické fakultě. O jejím mimořádném nadání i schopnostech svědčilo nejen to, že složila obě rigoróza s vyznamenáním, ale (jak uváděl dobový tisk) i její znalost devíti jazyků.“ MORKES František: Učitelé a školy, 38.

⁹⁸ Srov. PÁNKOVÁ Markéta, 16; CACH Josef, 73–74.

⁹⁹ Teprve v roce 1909 se na základě ministerského nařízení začala maturitní vysvědčení z všech škol považovat za rovnocenná. Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 40.

¹⁰⁰ KLÍMOVÁ Jarmila: Reforma středního školství v roce 1908, in: Z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000, 76.

¹⁰¹ „Celkově bylo v roce 1913 v Čechách 21 českých gymnázií (z toho 1 dívčí), 23 reálných gymnázií (z toho 2 dívčí), 29 reálků a 9 lyceí pro dívky. Na Moravě 14 gymnázií, 11 reálných (z toho 2 dívčí), 17 reálků a 1 dívčí lyceum. Ve Slezsku 1 gymnázium a 1 reálné gymnázium.“ CACH Josef, 71.

„Rozpad Rakousko–Uherska po první světové válce a vznik Československé republiky začal pak novou etapu rozvoje školství.“¹⁰² Ministerským výnosem z roku 1919 byla **studentkám poskytnuta možnost rovnocenného studia** s ostatními žáky. Zájemkyně o studium se sice musely přednostně hlásit na dívčí střední školy, ale pokud v nich nebyl dostatek místa, měly možnost dát se zapsat na chlapeckou školu. „Úplnou volnost ve výběru vzdělávacího zařízení získaly dívky až výnosem ze dne 16. června 1921, kdy bylo připuštěno **dívčí studium na chlapeckých středních školách bez jakéhokoli omezení**.“¹⁰³

„Střední školy byly (od roku 1868) klasifikovány jako státní, zemské, církevní nebo soukromé.“¹⁰⁴ Proto se zdá být autorům vhodné zabývat se úlohou různých subjektů v rozvoji dívčího vzdělávání a rozčlenit dívčí školy alespoň orientačně podle jejich zřizovatele. Přitom je důležité si uvědomit, že nejen v době 1. republiky, ale už i v dobách Rakousko–Uherska patřily do jedné skupiny tzv. „blíže nspecifikovaných nestátních škol“ jak školy soukromé, tak i církevní, matiční a městské. V různých pramenech a statistikách pak často nelze přesně rozeznat, o jakou školu se jedná.¹⁰⁵

1.2.2 Vyšší dívčí školy veřejné a státní

Možná se bude čtenáři zdát poněkud nelogické, že na prvním místě uvádíme školy veřejné a státní. Vždyť „první dívčí školy, které měly charakter vyššího studia, než byla měšťanka, vznikaly jako soukromé školy, které se postupem doby propracovávaly ke zveřejnění“¹⁰⁶ či dokonce k postátnění. Dívčích škol, které by byly založeny přímo jako veřejné či státní, bylo ve 2. polovině 19. století málo (většina státních škol byla chlapecká) a v literatuře jsou většinou uváděny pouze nejstarší z nich. Proto je zde zmíníme jen velmi stručně a dále se pak budeme zabývat mnohem širší oblastí škol soukromých a církevních.

Důležitým mezníkem ve školství byl rok 1868, kdy převzal řízení škol stát. Z některých původně soukromých škol vznikly školy státní. Roku 1870 vznikl **Státní ženský učitelský ústav**¹⁰⁷ v Praze zestátněním soukromého dívčího pedagogického ústavu, které

¹⁰² KLÍMOVÁ Jarmila, 78. Školská legislativa se utvářela postupně. Důležitý byl zvláště tzv. malý školský zákon č. 226/1922 Sb., který řešil otázku elementárního školství. Systém středního školství včetně učitelských ústavů zůstal bez větších změn až do druhé světové války. Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 42.

¹⁰³ DRAHOTUŠSKÁ Zuzana: Dívčí středoškolské vzdělávání v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století, <http://feminismus.cz/download/drahotusska.rtf>, (15.2.2009), 12.

¹⁰⁴ KLÍMOVÁ Jarmila, 72.

¹⁰⁵ Srov. MORKES František: K historii, nestr.

¹⁰⁶ MACKOVÁ Marie, 100.

¹⁰⁷ První mužský učitelský ústav vznikl v Praze už v roce 1848. Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 52.

založily sestry de Notre Dame roku 1866 při škole sv. Anny. Brzy vznikaly učitelské ústavy také v dalších městech – mnohé z nich však byly řádové (viz níže).

Roku 1884 byla v Praze na podnět pražského starosty dr. Tomáše Černého (který vyhověl žádostem „vlasteneckých a lidumilných dam“ v čele s Marií Riegrovou) založena **Městská dívčí průmyslová škola**, kde se dívky učily šít oděvy a prádlo.¹⁰⁸ Výuka byla časem rozšířena i o psaní na stroji a těsnopis a absolventky, které vykonaly teoretickou a praktickou zkoušku dospělosti ve zvoleném oboru, měly od roku 1897 právo zařídit si samostatnou živnost.¹⁰⁹ Brzy na to pak byly dívčí průmyslové školy zakládány i v menších městech (některé nesly název školy pokračovací).

Výhodou některých státních středních škol bylo, že se neplatilo školné, což umožnilo vzdělání i studentkám z chudších rodin.¹¹⁰ Týkalo se to především státních učitelských ústavů, na nichž bylo studium bez výjimky bezplatné.

1.2.3 Soukromé dívčí vzdělávací ústavy

Je třeba zmínit, že i ve druhé polovině 19. století existovaly soukromé dívčí vzdělávací ústavy (viz kapitola 1.1), které byly většinou zakládány jednotlivci či rodinami a výuka se také odehrávala v rodinném prostředí. Školy přijímaly především dcery z vyšších společenských vrstev. V Praze patřily v té době k nejznámějším ústav Hildweinův s výukou ve francouzštině a němčině a dívčí škola manželů Svobodových s výukou v němčině.¹¹¹ V mnohých soukromých ústavech, zvláště mimo Prahu, byla výuka často ne příliš kvalitní, přestože byla poměrně nákladná.

1.2.4 Soukromé školství aneb úloha ženských spolků a sdružení v rozvoji vyššího dívčího vzdělání

V historii středoškolského vzdělávání dívek sehrály velkou úlohu ženské spolky a sdružení. Jeden z prvních – „Jednota ku podporování ženské umělosti“ – byl založen již roku 1813, aby ženám otevřel dveře ke společenské angažovanosti. Mnohé ženy z vyšších kruhů se začaly věnovat dobročinnosti a často to byl také způsob, jak se podílet na práci pro národ, kterou rádi podporovali jejich muži. „*Důležitost práce ženy pro národ, zejména*

¹⁰⁸ Srov. PÁNKOVÁ Markéta, 15.

¹⁰⁹ Škola měla dvě samostatná oddělení: denní pokračovací školu pro ruční práce, kde se dívky učily šítí na stroji, kreslení střihů, ruční šití a vyšívání, a večerní pokračovací školu pro literární předměty, kde dívky rozšiřovaly své vědomosti z měšťanské školy a přizpůsobovaly je praktické potřebě. Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 407.

¹¹⁰ Srov. DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 10.

¹¹¹ Srov. LENDEROVÁ I, 55.

výchovu dětí k češství, udržování tradic, pomáhání chudým, připomíná už ve třicátých letech 19. století Magdalena Dobromila Rettigová. Pouhé obdarovávání chudých almužnou bylo postupně vystřídáno propracovanějšími formami dobročinné práce – poskytování bezplatných míst ve školách, zakládání opatroven pro sirotky nebo nemocné, pomoci při hledání práce. Důležitou roli začíná hrát prevence chudoby, požadavek na zvýšení vzdělanosti žen a zakládání škol.¹¹² Velké množství spolků začalo vznikat po vydání říšského zákona o právu spolčovacím roku 1867. Už v roce 1871 bylo pouze v Praze 427 různých spolků a asociací a z toho 8 bylo ženských.¹¹³

Jednou z nejvýznamnějších osobností, jež se angažovala v této oblasti, byla Marie Riegrová, dcera Františka Palackého. Byla neuvěřitelně pracovitá, skromná a ve své dobročinnosti neokázala. Účinnou lásku k bližnímu spojovala s prací ve prospěch českého národa a rovněž se zájmem o politické dění. (Mimo jiné se podílela i na organizaci sbírek na podporu Národního divadla.) „Od roku 1859 se paní Riegrová snažila založit český vzdělávací spolek, (který by seznamoval ženy) s péčí o dítě, hygienou, psychologií, etikou, estetikou, literaturou ...“¹¹⁴ Roku 1865 se stala členkou **spolku sv. Ludmily**, založeného roku 1851 k podpoře vdov. „Byl tehdy jedinou ženskou asociací v Čechách. V jeho čele stála zbožná hraběnka Kristina Schönbornová.“¹¹⁵ Spolek provozoval odpolední školu, která poskytovala chudým dívkám možnost naučit se šití a pletení. Díky působení Marie Riegrové a její touze vytvořit nemajetným ženám takové podmínky, aby přestaly být závislé na almužnách, byla v Praze roku 1865 za podpory dalších českých osobností otevřena **průmyslová škola dívčí** (viz níže), která zdarma umožňovala chudým dívkám doplnění základního vzdělání a získání ucelených základů některé z ženských profesí.¹¹⁶ Po vzoru spolku sv. Ludmily vznikly podobné spolky také v dalších českých městech.

Založení **Spolku paní sv. Anny roku 1866** je spojeno se jménem Karla Slavoje Amerlinga (1807–1884, viz kap. 1.1). Tento spolek pořádal vzdělávací kurzy pro pražské měšťanky. Na podnět Amerlinga a jeho manželky založil spolek roku 1871 první ústav pro mentálně a tělesně postižené (projekt „Ernestinum“ – nejprve v Praze v Kateřinské třídě, od roku 1872 na Hradčanech, později v Budeničkách u Zlonic¹¹⁷), jehož ředitelem byl Amerling až do roku 1884.

¹¹² BAHENSKÁ Marie, 142.

¹¹³ Srov. LENDEROVÁ 1, 239.

¹¹⁴ LENDEROVÁ 1, 231–233.

¹¹⁵ Tamtéž.

¹¹⁶ Jednalo se o jednoroční kurz účetnictví, šití prádla, šatů a šití na stroji. Kurz kreslířský pak připravoval dívky pro práci litografickou a dřevoryteckou, popř. k malbě na sklo a porcelán. Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 408.

¹¹⁷ Péče o děti se ujaly nejprve Křížové sestry, od roku 1935 Školské sestry sv. Františka.

Jedním z prvních tělocvičných sdružení, které se mimo jiné podílelo rovněž na vzdělávání dívek, byl **Sokol**, založený již roku 1862. Vzdělávání spočívalo zejména v pořádání přednášek, půjčováním knih a také ve výuce zpěvu.

Zásluhou profesora Janoty vznikla **roku 1860 v Písku první vyšší dívčí škola**. Brzy poté, v roce **1863**, byla v Praze podle jejího vzoru založena „**Vyšší dívčí škola královského hlavního města Prahy**“.¹¹⁸ Zájem byl veliký, ale studium bylo pro vysoké náklady přístupné pouze dcerám z bohatých rodin. „*Učilo se náboženství, českému, francouzskému a německému jazyku, dějepisu, zeměpisu, počtům a měřictví, přírodopisu, zpěvu, kreslení, ženským ručním pracím a tělocviku v opravdové tělocvičně. Později přibyla ještě angličtina, polština a ruština a nauka o domácím hospodářství. Dbalo se na hygienu.*“¹¹⁹ Cílem výuky měla být příprava dobrých a vzdělaných matek a manželek, které by měly zdravé vlastenecké cítění. Nepočítalo se však s tím, že by absolventky hledaly samostatnou obživu.¹²⁰ Škola přinesla řadu pedagogických novinek, např. třídní učitelky, vhodné lavice, přátelskou atmosféru ve třídě, hygieně lépe odpovídající prostředí apod.¹²¹ Podobné ústavy vznikly brzy i v dalších českých městech (v Brně – Vesna v roce 1866, v Hradci Králové, Českých Budějovicích, Plzni, Táboře, Praze–Karlín, Chrudimi ...). Tyto vyšší dívčí školy, které v sobě spojovaly obsah reálky a odborné školy, během 2. poloviny 19. století postupně zanikly v souvislosti s rozvojem odborných škol.¹²² Mnohé z nich byly po roce 1900 přeměněny v dívčí lycea.

Stále více se ukazovala potřeba zajistit dívkám z chudších poměrů vzdělání, které by jim umožnilo nejen zvládnout vedení domácnosti, ale i získat samostatnou obživu (např. jako vychovatelky, chůvy, služebné, ošetřovatelky, společnice, švadleny, apod.).

Český výrobní spolek, který vznikl v Praze roku 1863, založil za podpory spolku Ludmila a dalších českých osobností roku **1865 první Dívčí průmyslovou školu v Praze**. „*Byla určena dívkám z nižších vrstev a měla praktické i umělecké zaměření. Dívky se vzdělávaly v účetnictví, šití prádla, šatů a psaní na stroji.*“¹²³ Měly rovněž možnost naučit se některým uměleckým technikám, jako byla litografie, malba na sklo a porcelán či dřevorytectví. Kromě odborné přípravy získaly ve škole i základy mravního a národního

¹¹⁸ Srov. MATĚNOVÁ Jana, 14. Škola byla založena pražským magistrátem, což znamenalo podle tehdejší legislativy, že byla školou soukromou. MORKES František, Učitelé a školy, 23.

¹¹⁹ LENDEROVÁ 1, 63.

¹²⁰ Proto také škola neusilovala o právo veřejnosti, které by zrovnoprávnilo vzdělání absolventek s absolventy veřejných škol. Díky tomu si mohla zachovat řadu specifických rysů. MORKES František, Učitelé a školy, 23.

¹²¹ Srov. PÁNKOVÁ Markéta, 16.

¹²² Srov. CACH Josef, 72.

¹²³ PÁNKOVÁ Markéta, 13.

cítění. Dívky za svou práci ve škole dostávaly plat a měly velkou naději na získání zaměstnání.

Ve vzdělávání žen se ve 2. polovině 19. století významně angažoval známý český vlastenec, cestovatel a národopisec Vojtěch Náprstek¹²⁴. Podílel se na založení **Amerického klubu dám** (15. ledna 1865) podle vzoru amerických volných sdružení¹²⁵. Členkami se staly mnohé významné české ženy (např. Karolína Světlá, Eliška Krásnohorská, Žofie Podlipská a další)¹²⁶. Cílem působení Amerického klubu dám bylo především vzdělávání žen¹²⁷ formou přednášek z různých oborů (Celkem se jich podařilo uskutečnit kolem 500 pro téměř 27 000 žen. Přednášeli významní profesoři, spisovatelé, lékaři, cestovatelé, apod.), zpřístupnění literatury pro ženy (bohatá knihovna), podpora zavádění technických vymožeností do domácností, péče o děti a mládež (zejména o nemajetné a opuštěné: hmotná podpora, výlety, dětské dny apod.), organizování dobročinných podniků. Tento klub podporoval i další aktivity zaměřené na vzdělání žen (pomoc při založení Ženského výrobního spolku, spolku Domácnost či Minerva).¹²⁸ Ženy, které v klubu „vyrostly“, se později rovněž zapojovaly do výchovy a vzdělávání dívek.¹²⁹

*„Americký klub dám inicioval vznik obdobných ženských sdružení v dalších českých městech. Jako první vznikl roku 1869 obdobný spolek pojmenovaný Milada ve Vysokém Mýtě a též roce také Spolek paní a dívek v Chrudimi. Roku 1870 se zrodil Český klub dám plzeňských. Spolky jménem Vesna, Milada, Vlasta, Libuše, Zora, Vlastimila atd. se nacházely v Berouně, Domažlicích, Táboře, Německém (Havlíčkově) Brodě, Mladé Boleslavi, Slaném, Kladně, Pardubicích, Chrudimi, Plzni, Hořovicích, Litomyšli, v Brně, Prostějově a Olomouci. Vznikaly ženské pěvecké spolky, ženy se podílely na činnosti sokolských jednot, zakládaných v jednotlivých městech.“*¹³⁰

Některé z členek Amerického klubu dám iniciovaly v roce 1871 vznik **Ženského výrobního spolku**. Ten si brzy získal velmi dobrou pověst; jak díky své charitativní

¹²⁴ „Ó, jakž mnoho můžete Vy dívky k zachování národního jazyka přispěti! Z vás vyrostou panny, z pannen budou manželky a matky – k matkám se dívky nejvíce tulí, jich se na věci nejvíce dotazují, k nim větší důvěrnost než k otcům mívají. Matky tedy mohou nejprvněji přirozenou lásku v outlá srdéčka dítek svých i k řeči mateřské vštěpovati, neboť ony jsou nejprvnější jejich učitelkyně...“ LENDEROVÁ 1, 58.

¹²⁵ Inspiraci získal jednak od své matky, která po smrti svého manžela obratně převzala péči o rodinu a rodinný podnik, jednak při svém pobytu ve Spojených státech, kde poznal jiný životní styl a seznámil se s odbornými časopisy ohledně ženské emancipace, vzdělávání, vymožeností pro domácnost apod. Srov. PALATOVÁ Kateřina: Spolek paní a dívek Chrudim 1869-1914, Bakalářská práce, Pardubice, 2005, 5.

¹²⁶ Přednášek a setkání v jeho soukromé knihovně se už před založením Amerického klubu účastnila i Božena Němcová, která však v roce 1862 zemřela. Srov. PALATOVÁ Kateřina, 6.

¹²⁷ Vzdělávání členek bylo hlavním cílem spolku. Mělo jim v případě potřeby umožnit zajištění obživy. Srov. PALATOVÁ Kateřina, 6.

¹²⁸ Srov. LENDEROVÁ 1, 239–244.

¹²⁹ Americký klub dam byl roku 1870 zakázán, protože nebyl oficiálně registrován. Dále však trval pod názvem Bývalý americký klub českých dam jako volné sdružení. Po smrti Vojty Náprstka v roce 1894 byl klub registrován jako Český klub amerických dam a fungoval až do roku 1941. Srov. PALATOVÁ Kateřina, 6.

¹³⁰ LENDEROVÁ 1, 244.

činnosti, tak také pro své vzdělávací aktivity. Záměrem spolku bylo zřídit v Praze průmyslovou školu, která by přijímala dívky z maloburžoazních vrstev. Brzy bylo otevřeno několik kurzů (kromě účetnictví, obchodní korespondence, zbožiznalství a ekonomie existovaly i kurzy kreslení a od roku 1873 také kurz ošetřovatelský). Zamýšlená **Obchodní a průmyslová škola** byla otevřena v **roce 1872** a stala se velmi vyhledávanou.¹³¹ Platilo se poměrně nízké školné. Studentky si mohly zvolit jeden z pěti oborů.¹³² Již od roku 1871 měl spolek zprostředkovatelnou práce, která ženám pomáhala nalézt vhodnou pracovní příležitost.¹³³ Vydával také vlastní časopis „Ženské listy“, který informoval o jeho činnosti i v mimopražských oblastech. Pořádaly se rovněž bezplatné přednášky z literatury, historie a umění.¹³⁴

V tomto období se postupně vyvíjelo dívčí odborné školství, a to jak průmyslové, tak i zemědělské a obchodní. Vznikaly odborné kurzy při dívčích středních školách a dívky měly od roku 1878 v rámci koedukace stále volnější přístup do chlapeckých průmyslových škol (uměleckých, textilních, oděvních, kuchařských apod.).¹³⁵

V Kroměříži vznikla v **roce 1884 první Hospodyňská škola pro dívky**. Brzy následovaly další po celém území Čech a Moravy. Byly jednorocní a ve výuce se odrážely potřeby žen z venkovského hospodářství.¹³⁶

V roce 1885, sto let po narození Magdaleny Dobromily Rettigové, byl na její počest založen **spolek Domácnost**. V kuchařské škole, kterou spolek provozoval, přezdívané „knedlíková univerzita“, se dívky (většinou z prostředí střední a bohaté buržoazie) učily za poměrně vysoké školné vařit, servírovat a připravovat slavnostní tabule. Některé chudé dívky však měly možnost absolvovat školu se slevou nebo dokonce zdarma a zároveň mohly mít i bezplatnou stravu. Cílem bylo připravit mladé ženy pro dobrý rodinný život. Absolventky dostávaly na konci studia osvědčení o jeho absolvování.

První Obchodní akademie byla založena roku 1872 v Praze. Brzy vznikaly podobné školy v dalších českých městech. Jedině v Praze však byly otvírány také dívčí třídy. Teprve

¹³¹ V roce 1882 získal ústav právo veřejnosti. Ročně umožnil vzdělání asi 630 dívkám. Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 409. Dívčí průmyslové školy vznikaly záhy v dalších městech: Chrudim (v roce 1883), Brandýs n. Labem, České Budějovice, Karlín, Kolín, Pardubice, Písek, Strakonice, Smíchov, Vysoké Mýto, atd. Srov. tamtéž, 406.

¹³² Doplnovací vyučování, obchodní školu, průmyslovou školu s obory kreslení, rytectví a ženské práce a výuku jazyků, popř. mimořádnou výuku úpravy vlasů. ŠANDOVÁ Michaela, 12.

¹³³ Srov. LENDEROVÁ 1, 246.

¹³⁴ Srov. ŠANDOVÁ Michaela, 12.

¹³⁵ Srov. MATĚNOVÁ Jana, 20.

¹³⁶ Srov. tamtéž, 20. Konaly se také hospodyňské kurzy při zimních hospodářských školách – např. v Chrudimi, Benešově, Hlinsku, Litomyšli atd. Srov. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 399.

kolem roku 1900 byly zřizovány jednoleté či dvouleté obchodní školy při dívčích středních školách.¹³⁷

Významnou pomocí pro chudé venkovské dívky a dívky bez rodinného zázemí byla činnost spolků **Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek** a **Záštit** (oba vznikly roku 1883). Byly spojeny zvláště se jménem Marie Červinkové (byla dcerou již zmiňované Marie Riegrové). Spolek Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek umožňoval dívkám získat vzdělání a možnost obživy. Spolek Záštit byl založen za podpory Spolku sv. Ludmily a Amerického klubu dám a zaměřoval se na pomoc dívkám, které přišly hledat práci do Prahy. Poskytoval jim ochranu, ubytování a pomoc při hledání pracovních příležitostí. Později spolek otevřel i vlastní hospodyňskou školu. Záštit *„byla jakýmsi prvním internátem v Praze – umožnila vystudovat celé řadě budoucích učitelek, gymnazistek a dalších vzdělaných žen z venkova.“*¹³⁸

Roku 1890 vznikl, zvláště zásluhou Elišky Krásnohorské a dalších českých osobností, především z řad členek Amerického klubu dám, **spolek Minerva**, který měl uskutečnit plán založení dívčího gymnázia. Podpory se spolku Minerva dostalo i od mnohých mimopražských spolků (brněnská Vesna, přerovská Vlasta, spolky z Chrudimi¹³⁹ a dalších měst) a také od Ženského výrobního spolku. Myšlenka **založení soukromého dívčího gymnázia** se kromě podpory setkávala i s nepochopením. Žádost o povolení Minervy byla nakonec schválena příslušnými úřady a od září 1891 se začalo vyučovat. Vzniklo první plnohodnotné osmileté dívčí gymnázium v Rakousko-Uhersku. Do roku 1907, než dosáhla škola práva veřejnosti, skládaly absolventky maturitní zkoušky na pražském Akademickém gymnáziu¹⁴⁰, *„takže srovnatelnost jejich vědomostí (a tedy i připravenosti pro vysokoškolské studium) se studenty veřejných škol byla nepochybnitelná.“* *„Absolventky tohoto gymnázia byly prvními studentkami (a úspěšnými absolventkami) vysokých škol.“*¹⁴¹

Velkou úlohu v rozvoji dívčího vzdělávání sehrál brněnský **spolek Vesna**, který už v roce 1866 otevřel v Brně vyšší dívčí školu, a v roce 1901 z této školy vzniklo **první**

¹³⁷ Tak tomu bylo v roce 1900 i v případě chrudimského pedagogia - viz kap. 3.2.

¹³⁸ LENDEROVÁ 1, 251.

¹³⁹ Město Chrudim zaujímalo mezi českými městy jedno z předních míst v rozvoji ženské spolkové činnosti a tomu odpovídalo i množství dívčích škol. Podrobněji bude situace v Chrudimi popsána v kapitole 3.

¹⁴⁰ Srov. BAHENSKÁ Marie, 130–133.

¹⁴¹ *„Město Praha poskytlo gymnáziu zdarma školní místnosti a na svůj náklad i adaptovalo a dále přispívalo i na jejich vytápění a osvětlení. I přes tuto podporu se gymnázium potýkalo s finančními problémy a po určitý čas nedostávali učitelé plat o prázdninách. Veřejná sbírka, která byla ku podpoře gymnázia organizována, vyvolávala i negativní ohlasy, které známý pražský uzenář vyjádřil velmi lapidárně: „To tak, ženské budou studovat! To bych si raději tuhle ruku u samýho ramene usekl, nežli bych přispíval na takový zvrácenosti!“* MORKEŠ František: Učitelé a školy, 35.

české dívčí lyceum.¹⁴² Brzy nato bylo díky spolku Ludmila zřízeno lyceum také v Českých Budějovicích. Na provoz obou škol přispíval stát.¹⁴³ Více o lyceích viz kap. 1.2.1.

Zásluhou Zdeňky Wiedermannové byl roku 1903 založen **spolek Dívčí akademie**. Jeho iniciativou bylo ve Valašském Meziříčí otevřeno první dívčí reálné gymnázium na Moravě pod názvem „Střední škola dívčí akademie“. Výuku pro dívčí vzdělání speciálně upravil profesor František Drtina. Tento typ gymnaziálního vyučování, nazývaný valaško–meziříčský, byl postupně přijat i na dalších dívčích středních školách. Spolek založil obdobné gymnázium v roce 1908 také v Brně. Celkem vzniklo v Čechách 5 dívčích škol tohoto typu.¹⁴⁴

1.2.5 Vyšší dívčí školy církevní a řádové

Proč zmiňovat církevní a řádové školy (souhrnně je lze označovat konfesní) ve zvláštní kapitole? Jak už bylo napsáno výše, není možno se o nich v literatuře minulého století mnoho dočíst.¹⁴⁵ A pokud si najdeme články z novin a časopisů 2. poloviny 19. století či prvních 40 let 20. století, často narazíme spíše na ohlasy negativní, vyplývající z celkové atmosféry v české společnosti. Ta byla v dané době zaměřena protihabsbursky a potažmo proticírkevně. Pozornost tehdejšího tisku se soustředila především na školy nekonfesní a školy řádové byly „*příznivci dívčího školství chápány jako přežitek z minulých dob.*“¹⁴⁶ Ani historické práce z první poloviny 20. století, týkající se vzdělávání, se o církevním školství téměř nezmiňují nebo je hodnotí spíše jako klerikální a zpátečnické.¹⁴⁷

Navíc se zdá, že veřejně prospěšná činnost církve (výchovná i charitativní) byla v té době brána spíše jako něco samozřejmého, co patří k úkolům věřících. Řádové školy (většinou zřizované ve spolupráci s biskupem dané diecéze či na jeho pozvání) patřily mezi

¹⁴² Srov. DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 4.

¹⁴³ Na počátku 20. století vznikla další lycea také v Plzni (přeměnou vyšší dívčí školy), Písku, Táboře, Lounech, Mladé Boleslavi, Jičíně, Turnově, Hradci Králové, Chrudimi, Pardubicích, Moravské Ostravě, Kroměříži a v Uherském Hradišti. Srov. MATĚNOVÁ Jana, 18. „*Značný byl počet ústavů kongregačních, jakož vůbec vyšší vzdělání dívek až do zániku říše zůstávalo příliš ještě v područí řádů mnišských a kněží.*“ KÁDNER Otakar, 292.

¹⁴⁴ Srov. DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 7–8.

¹⁴⁵ Jednou z překážek pro dnešní historické bádání je to, že mnohé archivní dokumenty řádů a kongregací z daného období, byly mezi lety 1950–1989 zničeny. Jednou z mála prací, které přináší cenné informace o církevním školství jsou: KALČÍKOVÁ S. M. Immaculata Ludmila: Osmdesát let církevního školství v brněnské diecézi, Diplomová práce, Olomouc, 1996 a JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby? Disertační práce, České Budějovice, 2010.

¹⁴⁶ DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 5.

¹⁴⁷ Např. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I (II), Praha, 1913 (1918); KÁDNER Otakar: Vývoj a dnešní soustava školství I., Sfinx, Praha, 1929.

školy soukromé, které obvykle nebyly financovány ze státních zdrojů, a pokud měly být státem či městy podporovány, bylo to často posuzováno negativně. Jako příklad může sloužit úryvek z článku v časopise *Ženský obzor* z roku 1909, který reaguje na rozhodnutí obecního zastupitelstva v Praze dotovat řádové lyceum Školských sester sv. Františka na Královských Vinohradech: „...*takovým pánům jest milejší ústav klerikální, který, povrchně vzato, financuje se sám a z děvčat vychovává bigotní, obmezené ženy, pomyslíme-li, že v takových ústavech je vyučovací osnova výlučně církevní, zcela odporující moderní vědě a skutečnému životu, že absolvent takového ústavu – není-li zvláště silně individualisticky založen, vyjde do světa jako kretén, který je jen nástrojem hierarchie a staví se v cestu všemu pokrokovému...*“¹⁴⁸

Při čtení podobných článků nás mohou napadat mnohé otázky:

- Měly řádové sestry opravdový zájem o kvalitní výchovu dětí, nebo jen touhu je ovládat či spoutat křesťanskou „ideologií“?
- Komu sestry sloužily? Byla to pouze služba vlastním (tj. věřícím katolíkům), nebo byly k dispozici pro všechny?
- Myslely na potřebné a chudé, nebo spíše na zisk a vlastní pohodlí?
- Šlo jim o to, aby zatlačily ženu do ústraní, nebo měly skutečný zájem o to, aby našla nově své postavení ve společnosti a rozvinula v plnosti svoji osobnost?
- Jaké bylo vzdělání učitelů a vybavení církevních škol?
- Byly jejich metody zastaralé, nebo měly snahu o moderní přístupy ve vyučování?
- Jaký byl zájem o studium v jejich školách a hodnocení ze strany rodičů a žákyň?
- Jaká byla výchova nových učitelek v řádových pedagogiích? Jen ideologická a tmářská, nebo skutečná příprava pro dobrou službu dětem, výchova k lásce a mateřství, k citu pro každého žáka?
- Jak se zapojovaly do boje o českou výchovu a vlastenectví? Nebyly až příliš loajální vůči monarchii?
- Bylo skutečně působení ženských řeholních společenství ve výchově a vzdělávání tak zanedbatelné, že se o něm historické materiály téměř nezmiňují, nebo bylo pouze nezmapované?

Na některé z těchto otázek se budeme snažit hledat odpovědi nejen v této kapitole, ale i v dalších částech této práce, týkajících se Kongregace Školských sester sv. Františka a chrudimského pedagogia.

¹⁴⁸ DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 5.

1.2.5.1 Podmínky pro vznik a působení ženských řádových společenství, věnujících se výchově a vzdělávání dívek v Českých zemích ve 2. polovině 19. století

Doba kolem poloviny 19. století s sebou přinášela, jak již bylo zmíněno, následky změn ve společnosti jednak po reformách Josefa I., jednak po revolučních událostech roku 1848 a svůj vliv měl také vývoj v demografické skladbě společnosti (větší počet děvčat než chlapců). Projevoval se výrazný nedostatek učitelů, zvláště pro dívky. Vlivem počínající průmyslové revoluce se také změnila situace v mnoha rodinách, zvláště chudých lidí. Do práce musely často chodit i matky, které přestaly mít dostatečný prostor a čas pro výchovu svých dětí. Docházelo rovněž ke stěhování za prací, a tím i k vytržení mnoha lidí z přirozeného rodinného a duchovního zázemí. Zároveň bylo třeba hledat uplatnění pro ženy, které se neprovdaly a potřebovaly získat kvalifikaci pro samostatnou obživu.

Jak to však v dějinách často vidíme, Bůh slyší volání svých maličkých a odpovídá na jejich konkrétní nouzi a potřeby prostřednictvím svých služebníků (a to většinou zcela prostých a obyčejných). Tak vznikaly v Evropě i u nás mnohé nové ženské kongregace, které se svou službou zapojily tam, kde bylo třeba. Na rozdíl od již fungujících klasických řádů, které byly většinou více specializované, odpovídaly na potřeby společnosti často pružněji a svobodněji. Velmi výstižně to ilustruje dopis Antonie Lamplové, zakladatelky Kongregace františkánek od Neposkvrněného početí, v němž žádá biskupa v Grazu o povolení založit nové řeholní společenství. Uvádíme zde jen některé myšlenky (podrobněji bude zmíněn v kapitole 2.1, celý text viz příloha č. 13):

Žadatelky nemají v úmyslu založit řád „se slavnými a nerozlučitelnými sliby, nýbrž tvoří náboženské společenství pro vyučování a výchovu ženské mládeže, (...) s jednoduchými sliby chudoby, čistoty a poslušnosti (...) To jim však nebrání, že podle okolností mohou vystoupit nebo být propuštěny. Nezavazují se k veřejné a obvyklé chórové modlitbě, nýbrž mají jiné méně namáhavé pobožnosti, aby měly více času a síly k své vyučovací a výchovné činnosti. Zachovávají (...) klauzuru, která však sestřám nebrání vycházet s dovolením své představené a v doprovodu druhé sestry v záležitostech svého povolání a z jiných důvodů.

Jejich oděv je podle požadavků komunity stejný a skromný, ale nikoli výslovný řeholní hábit, nýbrž podobný prostému šatu chudých počestných lidí. Chudoba, kterou slibují při své profesi, znamená, že pokud žijí v komunitě, vkládají do rukou komunity majetek, který snad s sebou přinesou nebo který ještě očekávají. Komunita jej spravuje a pečuje o slušné zaopatření jednotlivých členů s odstraněním vší hojnosti.

Nečiní si žádný nárok týkající se časné obživy na podporu ze strany veřejného fondu, nýbrž vydržují se částečně z majetku svého patrimonium, který je dáván k dispozici

těmi, jež snad něco přinesou, částečně ze školného a stravného, které podepsaným bylo jejich žákyněmi a chovankami dosud vyplaceno. Ano, při dostačujícím a obětavém způsobu života, který prosebnice chtějí vést, doufají, že budou s to přijmout více žákyň do školy nebo do konviktu bezplatně, jak již mají zádost konat tak po mnohá léta.“

„Chtějí se snažit zároveň o opravdové vzdělávání a výchovu svých svěřenek. Co se týče učebního plánu a učebnic, zkoušek, zákonitého vzdělání a ustanovení učitelek atp., podřizují se regulované sestry úplně nejvyšším ustanovením c. k. politické ústavy.“

„Sjednocení vyučujících samo má pro vzdělání mládeže mnoho a velkých předností. Pro jednotu mají učitelky nejlepší příležitost dále se vzdělávat ve vyučovacích a vychovávacích metodách, zdokonalovat se ve svých znalostech a obohacovat své zkušenosti vzájemným sdělováním. Spojení jim dává možnost vyučovat větší počet mládeže v rozličných předmětech za nepatrné výlohy, (...) je také co nejlépe postaráno o výchovu a dorost schopných a důstojných kandidátek učitelského povolání.“¹⁴⁹

„Tento dopis vystihuje prototyp kongregace 19. století. Nešlo již o to uzavřít se před světem za brány kláštera, ale dokázat žít v neustálém spojení s Bohem ve víru každodenní činnosti.“¹⁵⁰ Pozadí vzniku ženských řeholních kongregací v 19. století velmi výstižně popisuje ve své disertační práci S. Fidelis Dana Jakšičová.¹⁵¹

Řeholnice se věnovaly službě lidem v nejrůznějších oblastech. Také výchova a vzdělávání byly pojímány mnohem komplexněji a kromě škol zakládaly sestry také další školská zařízení podle potřeby daného místa či regionu. Mnohá společenství vznikala ve spolupráci s místními biskupy, kterým ležela na srdci situace v jejich diecézi, a oni se také často zasloužili o to, že se již fungující kongregace rychle šířily i do dalších regionů.

Vzhledem k tehdejší zdlouhavé komunikaci generální představené¹⁵² se vzdálenějšími filiálními domy často docházelo k oddělení části společenství a jeho osamostatnění. Řeholního dorostu bylo zvláště v katolických regionech dostatek, a tak do konce 19. století vznikla velmi pestrá škála ženských řeholních společenství.

Hassnerovým zákonem z roku 1868 bylo veškeré konfesní školství zařazeno mezi školy soukromé a začala se na něj vztahovat všechna pravidla uplatňovaná vůči soukromým školám (mimo jiné i to, že musí zabezpečovat minimálně tak kvalitní výuku jako školy státní, s čímž souviselo také vzdělání učitelů a vybavení škol). *„Mezi konfesními soukromými školami se rázem ocitly i všechny školy zřizované římskokatolickými školskými*

¹⁴⁹ Celý text viz příloha č. 13.

¹⁵⁰ JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 49.

¹⁵¹ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 46-53.

¹⁵² Ve většině kongregací platilo, že všechny domy daného řeholního společenství podléhaly jedné generální představené.

*řády a kongregacemi.*¹⁵³ S tím byla také spojena finanční stránka jejich provozu. Tyto školy, jak už bylo zmíněno, nebyly většinou financovány ze státní pokladny ani z církevních zdrojů (nebo jen částečně), ale spíše z příspěvků dobrodinců, rodičů žáků a příznivců a často také rodinami samotných sester (jednak prostřednictvím věna, které si sestry přinesly do kláštera, jednak díky podpoře majetnějších rodinných příslušníků). Přesto byla v těchto společenstvích rostoucí snaha věnovat se právě nejchudším a dát jim tak možnost vzdělání a tím i zajištění budoucnosti.

V následující kapitole se alespoň stručně zmíníme o některých řádech a kongregacích, které působily v oblasti dívčího vzdělávání a výchovy v Českých zemích v námi sledovaném období (jejich výčet si v žádném případě nemůže dělat nárok na úplnost). Některé z nich byly pro výchovu a vzdělávání založeny, jiné se jim věnovaly pouze okrajově (např. v důsledku své činnosti charitativní: výchova chudých dětí, příprava odborníků pro službu v nemocnicích apod.).

Zde by bylo jistě vhodné uvést také dívčí školy zřizované jinými církvemi a náboženskými společnostmi (např. protestantské či židovské), které rovněž patří do oblasti konfesního školství. To však bohužel vzhledem k omezenému rozsahu této práce a rovněž z důvodu nedostatku dostupných informací nebylo možné.

1.2.5.2 Přehled řádů a kongregací věnujících se výchově a vzdělávání dívčí mládeže v Českých zemích v 19. a na začátku 20. století

Jak již bylo zmíněno v kapitole 1.1, působily na našem území již v době „předbřeznové“ (tj. před rokem 1848) řády sester **voršilek** a **anglických panen**. Jejich školské působení u nás úspěšně pokračovalo i přes to, že patřily mezi klasické řády. Ve společnosti se sice objevovaly námitky a pochybnosti o kvalitě jejich výuky s argumentem, že *„řeholnice neznající svět není schopná vychovávat dívky pro svět. Praxe však ukazovala, že i dlouholeté chovanky voršilských penzionátů nemusely nutně skončit jako členky tohoto nebo jiného řádu, ale že byly stejně tak připravené pro civilní svět, jako absolventky civilních škol.*¹⁵⁴

Sestry voršilk reagovaly na vývoj v dívčím vzdělávání velmi pružně. V rámci svých školních komplexů zřizovaly vyšší dívčí školy a již v roce 1854 měly v Praze rovněž učitelský kurz pro učitelky dívčí mládeže. V Kutné Hoře byl pak zřízen roku 1886 ženský

¹⁵³ MACKOVÁ Marie, 103.

¹⁵⁴ Tamtéž, 105.

učitelský ústav, který získal v roce 1898 právo veřejnosti. Roku 1905 otevřely stejný ústav také v Liberci.¹⁵⁵

Anglické panny se věnovaly vzdělávání a výchově dívek v Pražském konventu na Malé Straně až do roku 1921. Po nuceném odchodu z Prahy pokračovaly ve své činnosti ve Štěkni a Svojcicích.¹⁵⁶

První ženskou kongregací, která zahájila svou činnost v našich zemích, byly **Milosrdné sestry sv. Karla Boromejského**. Do Prahy je uvedl už roku 1837 profesor Alois Klar. Pečovaly o slepé v Klárově ústavu na Malé Straně, zřídily nemocnici a velmi rychle rozšířily svou činnost i jinde (celkem působily asi na 120 místech v Čechách a na Moravě). Zakládaly nemocnice, sociální ústavy, školy a v Praze pod Petřínem měly vlastní ošetrovatelskou dívčí školu.¹⁵⁷

Milosrdné sestry Panny Marie Jeruzalémské přišly z Itálie do Opavy v roce 1841. Věnovaly se ošetřování nemocných a vyučování dětí v mateřských, obecných a měšťanských školách.¹⁵⁸

Roku 1844 byla založena v Opavě **Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka**. Už od roku 1849 začaly sestry kromě charitativní práce mezi chudými, nemocnými a starými lidmi působit i ve školách v olomoucké a královéhradecké diecézi. V Opavě provozovaly vlastní ošetrovatelskou školu pro dívky (první svého druhu na Moravě).¹⁵⁹

V Kroměříži působily od roku 1845 řeholnice z **Kongregace Milosrdných sester sv. Vincence z Paula – vincentky**. Kromě charitativní činnosti se věnovaly na mnoha dalších místech rovněž výchově a výuce dětí ve školách i v dětských domovech.¹⁶⁰

Kongregace Šedých sester III. řádu sv. Františka byla založena roku 1856 v Praze. Sestry se věnovaly zpočátku ošetrovatelské práci mezi opuštěnými a nemocnými a jejich činnost se brzy rozšířila na mnohá místa v Čechách. V Hradci Králové měly vlastní dívčí ošetrovatelskou školu a v Brně byla z jejich filiálky založena roku 1886 nová **Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka pod ochranou Sv. Rodiny**.¹⁶¹

V roce **1851** začaly působit v Hyršově v Jižních Čechách **Školské sestry de Notre Dame**, které přišly na pozvání místního kaplana Gabriela Schneidera z Mnichova.

¹⁵⁵ Srov. MACKOVÁ Marie, 107–110.

¹⁵⁶ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam: Řeholní život v Českých zemích, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, 155.

¹⁵⁷ Srov. KADLEC Jaroslav, 179.

¹⁵⁸ „Další filiálky vznikly v Bruntále, Vrbně pod Pradědem, Rýživišti, Andělské Hoře u Vrbna, Dolní Loučce a jinde.“ HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 269.

¹⁵⁹ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 186.

¹⁶⁰ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 197.

¹⁶¹ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 257. Obě kongregace převzaly při svém založení pravidla Institutu Školských sester z Grazu – viz kap. 2.1; srov. KALČÍKOVÁ S. M. Immaculata Ludmila, 67.

Nepříznivé okolnosti jim nedovolily zůstat v Čechách, ale podařilo se docílit nového založení ryze české kongregace a už v roce 1853 skládaly sliby první české školské sestry de Notre Dame.¹⁶² „*Jejich příchod byl jakoby načasován*“¹⁶³ a mladé společenství se velmi rychle rozrůstalo. Svou činnost začalo v dívčím penzionátu v Hyršově, který se pro nedostatek místa už roku 1854 přestěhoval do větších prostor v Horažďovicích. Následovaly další školy pro dívky v Bystřici u Klatov a v Mnichově u Mariánských Lázní (1855). Už v roce 1863 byla otevřena čtyřtřídní hlavní dívčí škola v Praze v Ječné ulici společně s penzionátem a dva roky na to v roce 1866 byla zahájena výuka v **prvním českém Učitelském ústavu pro vzdělávání učitelek** u sv. Anny.¹⁶⁴ „*Roku 1870 byl zestátněn a přestěhován na jiné místo. Soukromé pedagogium v Ječné ulici Kongregace obnovila až v roce 1877.*“¹⁶⁵ Sestry de Notre Dame byly v české společnosti (zvláště v její ženské části) navzdory mnohým proticírkevním náladám oblíbeny a do konce 19. století jich v našich zemích působilo už přes 500.¹⁶⁶ Byly největším společenstvím působícím ve výchově a vzdělání dětí a mládeže v českých zemích.

První sestry z **Kongregace františkánek od Neposkvrněného početí z Grazu**¹⁶⁷ (dříve nazývané Institut Školských sester z Grazu či Chudé františkánky) začaly působit roku 1857 v Kamenici v Čechách (v Litoměřické diecézi) v církevní dívčí škole, která se brzy rozšířila a po roce 1868 byla změněna ve Veřejnou dívčí školu. Vzhledem k novým státním předpisům a obtížné komunikaci s mateřským domem v Grazu musely řeholnice v roce 1871 svou činnost v Kamenici ukončit.¹⁶⁸ V roce 1888 přišly sestry této Kongregace znovu do Čech a založily českou větev tohoto společenství (viz kapitola 2.2). Sestry ochotně poskytly svá řeholní pravidla pro založení dalších řeholních společenství (viz kapitola 2.1).

Do Javorníka ve Slezsku přišly v roce 1859 **Chudé školské sestry naší Paní**, které byly založeny ve 30. letech 19. století v Bavorsku podle řeholních pravidel Sester de Notre Dame.¹⁶⁹ Kongregace byla zaměřena především na výchovu a vzdělávání chudých dětí

¹⁶² Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: „Vezmi dítě a vychovej mi je!“ Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950. Diplomová práce, České Budějovice, 2003, 23–25.

¹⁶³ LENDEROVÁ I, 57.

¹⁶⁴ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Vezmi dítě, 26–27.

¹⁶⁵ JAKŠIČOVÁ Dana: Vezmi dítě, 34.

¹⁶⁶ Srov. LENDEROVÁ I, 58. Stručné shrnutí činností Školských sester de Notre Dame je uvedeno v příloze č. 1. Z ní jasně vyplývá, jak úžasný rozvoj společenství prožívalo a jakou šíři služeb bylo schopno ve velmi krátkém časovém období rozvinout. Do roku 1950 působily sestry de Notre Dame ve sto třiceti obcích Čech a Moravy. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 103.

¹⁶⁷ O zakladatelce této kongregace se píše již v kapitole 1.2.5.1 a podrobněji také v kapitole 2.1.

¹⁶⁸ Srov. PETZ A., 267–271.

¹⁶⁹ Jednalo se o klauzurované řeholní společenství, které založili Petr Fourier a Alexie Le Clerc na počátku 17. století pro výchovu dívek. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 55.

a mládeže.¹⁷⁰ Roku 1883 sestry založily filiálku ve Slavkově u Brna, kde se věnovaly výchově dětí od mateřské až po střední školu.¹⁷¹

Kongregace Sester Neposkvrněného početí Panny Marie III. řádu sv. Františka vznikla pro službu výchovy a vzdělávání roku 1859 sloučením dvou podobných společenství z Moravské Třebové (založeno 1846 podle pravidel Institutu Školských sester z Grazu¹⁷²) a z Přerova (založeno 1851). Sestry působily v mateřských, základních i rodinných školách. Měly také pracovny pro dospívající dívky, obchodní školu v Moravské Třebové a učitelské ústavy pro vzdělání učitelek v Přerově a ve Šternberku.¹⁷³

Kongregace Milosrdných sester sv. Kříže byla založena ve Švýcarsku pro výchovu a vyučování mládeže a pro charitativní práci.¹⁷⁴ V roce 1860 přišly první německé křížové sestry do Litvínova, kde ze staré továrny vybudovaly klášter, městskou dívčí školu a také sirotčinec a nemocnici. Od roku 1867 pokračovaly ve své činnosti v Chomutově.¹⁷⁵ Nezávisle na společenství sester v Severních Čechách přišla v roce 1872 skupina dalších Křížových sester do Malenovic na Moravě a postupně přijaly činnost v nemocnicích, sirotčincích, vyučovaly v základních školách, vedly kurzy šití a vaření, vyučovaly dívky hudbě a cizím jazykům.¹⁷⁶

První sestry **Kongregace Dcer Božské Lásky** přišly do Opavy roku 1870. Jejich posláním bylo ujímat se chudých a opuštěných a vyučovat je. Vybudovaly dům „Marianum“, kde kromě hospodářské školy pro dívky poskytovaly také péči starým a nemocným. Roku 1871 založily klášter v Brně, kde se rovněž věnovaly výchově a vyučování chudých dívek a službě nemocným lidem. Do Prahy přišly v roce 1880, kde otevřely dívčí školu a internát, podobně jako později ve Veltrusech u Prahy. Tam vyučovaly dívky hudbě a připravovaly je na státní zkoušky z cizích jazyků. Jejich činnost se rozšířila na další místa v Čechách i na Moravě.¹⁷⁷

Roku 1878 se do Čech rozšířil z Německa **Řád Navštívení Panny Marie** (tzv. vizitantky). První klášter vznikl v Chotěšově u Plzně, kde sestry zřídily dívčí penzionát s výukou cizích jazyků.¹⁷⁸

¹⁷⁰ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Vezmi dítě, 23.

¹⁷¹ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 178.

¹⁷² Srov. PETZ A., 124–125; Sbíрка OSF, 23.

¹⁷³ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 237.

¹⁷⁴ „Sestry sv. kříže se mají zabývat výchovou a vyučováním mládeže od kolébky až do dospělosti, péčí o chudé a nemocné, zanedbané a sirotky, slabomyslné, o všechny lidi jakkoli nešťastné, i o trestance.“ HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 237.

¹⁷⁵ Srov. LENDEROVÁ I, 58.

¹⁷⁶ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 193.

¹⁷⁷ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 168.

¹⁷⁸ Řád byl založen sv. Františkem Saleským a Janou Františkou de Chantal v roce 1610. Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 143.

Do Nezamyslic přišly v roce 1879 sestry ze **Společenství sv. Hedviky**.¹⁷⁹ Kromě služby nemocným se věnovaly také vyučování ve školách a výchově dětí v dětských domovech. Vedly vzdělávací kurzy pro dívky: jazykové, hudební a kurzy ručních prací. Postupně otevřely více než 40 filiálek v Čechách i na Moravě.¹⁸⁰

V Českých Budějovicích byla založena roku 1887 česká **Kongregace Sester Nejsvětější Svátosti**.¹⁸¹ Sestry se věnovaly vyučování a výchově dívek ve všeobecných i odborných řádových školách s právem veřejnosti. V Českých Budějovicích měly Učitelství ústav (založený roku 1903) a Reálné dívčí gymnázium. Kromě toho působily také v charitativních službách na dalších 30 místech v Čechách a na Moravě.¹⁸²

V roce 1888 přišly do Slatiňan u Chrudimě tři rodné sestry Zahálkovic z Kongregace františkánek od Neposkvrněného početí z Grazu (již výše zmíněna). Na základě přinesených řeholních pravidel¹⁸³ zde založily novou **Kongregaci Školských sester sv. Františka**. Rychle se rozrůstající řeholní společenství se věnovalo především výchově a vzdělávání dívek od mateřských škol až po střední školy. Pro uspokojení velké potřeby nových učitelek založila Kongregace roku 1894 ženský Učitelství ústav v Chrudimi. Roku 1905 pak sestry otevřely na základě četných žádostí katolické veřejnosti¹⁸⁴ **první katolické dívčí gymnázium** v Českých zemích (druhé dívčí po gymnáziu Minerva) v Praze na Vinohradech¹⁸⁵ (podrobněji viz kap. 2.2). Pro ilustraci je v příloze č. 3 uveden přehled činností, které Kongregace přijala v letech 1888 až 1948.

Česká Kongregace sester dominikánek byla založena roku 1889 v Řepčíně u Olomouce díky podpoře olomouckých dominikánů. Sestry tam zřídily český ústav pro vzdělávání mládeže, kde byly školy všech stupňů: škola obecná, měšťanská, mateřská a pracovna pro dívky, ze které se později vyvinuly kuchařsko–hospodyňské kurzy. V roce 1903 otevřely také ústav pro vzdělávání učitelek. Kongregace působila na mnoha místech v Čechách i na Moravě.¹⁸⁶

Na konci 19. a začátku 20. století působily v Praze sestry z **Kongregace Sacré Coeur**. Provozovaly dívčí školu na Smíchově, kde se vyučovalo v němčině. Žákyněmi

¹⁷⁹ Společenství (dnešní Kongregace sester sv. Hedviky) vzniklo roku 1859 ve Wroclavi. Kvůli nepříznivé politické situaci v Prusku byly sestry nuceny odejít na Moravu. Srov. Vznik a rozvoj kongregace, <http://www.hedvicky.cz/index.php?page=3> (21.1.2011).

¹⁸⁰ Srov. Historie, <http://www.hedvicky.cz/index.php?page=14> (21.1.2011).

¹⁸¹ Zakladatelka Marie Magdalena Šebestová působila původně jako učitelka.

¹⁸² Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 233.

¹⁸³ Stanovy, které sestry převzaly od společenství v Grazu jsou uvedeny v příloze č. 14.

¹⁸⁴ Stoletá cesta, 38.

¹⁸⁵ Srov. DRAHOTUŠSKÁ Zuzana, 7.

¹⁸⁶ Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 147.

byly většinou dívky z výše postavených rodin¹⁸⁷ a později také řeholní sestry z jiných kongregací, které zde získávaly další pedagogické vzdělání pro výuku ručních prací.¹⁸⁸

Díky silnému cyrilometodějskému hnutí na konci 19. a začátku 20. století a hlavně díky iniciativě arcibiskupa A. C. Stojana vznikla roku 1928 **Kongregace sester sv. Cyrila a Metoděje** (cyrilky).¹⁸⁹ Sestry se věnovaly mimo jiné také výchově dětí a mládeže v internátech, ve školách na mnoha místech v Čechách a na Moravě i na vlastním řádovém gymnáziu v Brně.

V příloze č. 2 je uveden chronologický seznam řádů a kongregací, které se věnovaly výchovné a vzdělávací činnosti v brněnské diecézi. Jsou v něm zahrnuta i některá další řeholní společenství, která jsme v našem textu neuváděli. Nemáme sice k dispozici přesné informace o druhu škol, které uvedené kongregace vedly, ale už samotný výčet kongregací svědčí o značném objemu školské činnosti, kterou řeholní sestry zastávaly v brněnské diecézi.

Z přehledu ženských řeholních společenství,¹⁹⁰ která se věnovala výchově a vzdělávání dívek v Českých zemích, je zřejmé, že jejich podíl na celkové výchovné a vzdělávací činnosti u nás nebyl vůbec zanedbatelný. Jak se trochu ironicky poznamenává v jedné práci z počátku 20. století, nepříliš laskavě nakloněné církevním školám: *“A tak převážná většina rodin a nemalý počet škol vychovává dále dívky ,dle zákonů božích’, tj. k mravopěstnosti, bohabojnosti a poslušnosti vůči rodičům i manželovi.”*¹⁹¹ A podobně: *“...na vysokém počtu žen na pedagogických ústavěch se velkou měrou podílely klerikální ženské učitelské ústavy, kterých bylo více než státních.”*¹⁹²

Při zakládání nových ženských řeholních společenství nebyla hlavní hybnou silou lidská ctižádost, touha po sebeuplatnění, po emancipaci či zviditelnění nebo po sebe zajištění v rámci společenství (i když ty tam jistě byly také určitým způsobem přítomny vzhledem k tehdejšímu chápání postavení ženy–řeholnice ve společnosti). Na prvním místě stálo Boží povolání a palčivá potřeba konkrétní služby lidem v tehdejší společnosti. Velkou oporou řeholnic byla víra, naděje a láska prožívaná ve společenství a z toho plynoucí odvaha jít i do náročných podmínek a uplatnit své mateřství naplno ve službě

¹⁸⁷ Srov. LENDEROVÁ 1, 58.

¹⁸⁸ Škola se za První republiky změnila v Městskou dívčí školu. Některé Školské sestry sv. Františka zde absolvovaly kurz pro další vzdělávání učitelek ručních prací nebo praxi pro výuku na obecní škole. Viz Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka, I–II, 1888–1948, 61. In: Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka v Římě, nesign. (dále jen Kronika Kongregace).

¹⁸⁹ Základem byla původně laická Cyrilometodějská družina. Srov. HRUDNÍKOVÁ Mirjam, 210.

¹⁹⁰ Jsou uvedena většinou společenství, která obnovila svoji činnost u nás po roce 1989 a věnovala se především výchově dívčí mládeže.

¹⁹¹ FAIMONOVÁ Abby: Dějiny školství rakouského po roce 1848, Praha: Emil Šolc, 1909, 173–181.

¹⁹² KOPÁČ Jaroslav: Dějiny školství a pedagogiky v Československu. Díl I., Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971, 114.

všem potřebným. Výhodou takové služby v rámci společenství bylo i společné úsilí o co nejkvalitnější službu a ochota dát maximum i za cenu vlastního strádání a obětí. Naprostou samozřejmostí bylo také další sebevzdělávání (a to nejen ve společenstvích věnujících se výchově a vzdělávání) a k tomu vytvářelo společenství rovněž vhodnější podmínky než měli jednotlivci se světě.¹⁹³

Je zajímavé, že si mnohé z těchto mladých kongregací vzaly za základ Řeholi III. řádu sv. Františka.¹⁹⁴ Tato pravidla už od dob svého autora pomáhala všem, kdo ji přijali jako směrnici pro svůj život (laikům žijícím ve světě i řeholníkům),¹⁹⁵ velmi úzce spojuvat kontemplativní a apoštolský způsob života postavený na evangelním základě.¹⁹⁶ Tak tomu bylo i v Kongregaci Školských sester sv. Františka, o kterých bude řeč ve druhé a třetí kapitole.

Na předchozích stránkách jsme nastínili historický vývoj dívčího vzdělávání v Českých zemích. Vzhledem k tomu, že se dále budeme podrobněji zabývat Dívčím pedagogiem v Chrudimi, které vychovávalo budoucí učitelky, bylo by vhodné udělat ještě stručný historický exkurz týkající se vývoje odborné přípravy učitelek v Českých zemích.

1.2.6 Odborná příprava budoucích učitelek

Ženy, které se chtěly věnovat výchově a vzdělávání dětí, měly až do konce 18. století jen málo možností k získání příslušného vzdělání. Mohly studovat u soukromých učitelů, a pak se věnovat opět soukromě práci s dětmi. Nebo byly členkami řádů, které měly své vlastní školy, a ty svým členkám zajišťovaly také odpovídající pedagogické vzdělání.

Jak už bylo zmíněno v kapitole 1.2.1, teprve po roce 1805 mohly ručním pracím na veřejných dívčích školách vyučovat ženy.¹⁹⁷ Po soukromé přípravě musely absolvovat státem předepsanou zkoušku. Později vznikala při dívčích školách také tzv. **preparandia** (přípravné kurzy) pro vzdělávání učitelek (první kurz pro vzdělávání učitelek v Rakousku–

¹⁹³ Velmi dobře tyto teze potvrzuje Žádost o založení nového řeholního společenství a Stanovy uvedené v přílohách č. 13 a 14.

¹⁹⁴ Z výčtu kongregací, uvedených v této kapitole, náleží sedm k III. řádu sv. Františka. Už od roku 1484 žily v Brně první Řeholní terciárky sv. Františka. O jejich činnosti ve výchově však nemáme informace. Srov. ŠPIČKOVÁ Marie: Dějiny Kongregace milosrdných sester III. řádu sv. Františka pod ochranou Sv. Rodiny v Brně. Diplomová práce, Olomouc, 1999, 15.

¹⁹⁵ Z původních pravidel, která předložil sv. František roku 1221, se postupně vyvinuly dvě řehole. Jedna pro laiky žijící ve světě (tzv. Sekulární františkánský řád), druhá pro řeholní společenství (tzv. Třetí řeholní řád sv. Františka).

¹⁹⁶ Do dnešní doby vzniklo více než 400 ženských i mužských kongregací, které žijí podle Řehole III. řeholního řádu sv. Františka. Srov. CINCIALOVÁ M. Lucie: Komentář k řeholím III. řádu (IFS, březen 06), <http://web.katolik.cz/ifs/luc/luc-rehole06.doc> (20.4.2009), 46.

¹⁹⁷ MORKES František: Devětkrát o českém školství, Praha: Pedagogické muzeum J.A.Komenského, 2004, 31.

Uhersku byl otevřen ve Vídni roku 1840). První česká preparanda pro dívky byla zřízena při Hlavní dívčí škole malostranské v Praze roku 1842.¹⁹⁸

Teprve od roku 1849 byly zřizovány **dvouleté učitelké ústavy** při vzorných školách hlavních (v Praze, Litoměřicích, Českých Budějovicích a Hradci Králové).¹⁹⁹ Jeden z prvních dvouletých ústavů pro dívky založily sestry voršilkyně v roce 1854 v Praze. Příprava kandidátek učitelství pro klášterní školy byla upravena zvláštními předpisy.²⁰⁰

Důležitá změna ve vzdělávání budoucích učitelů nastala díky Hassnerově reformě **v roce 1869**. Původní **dvouleté učitelké ústavy** byly **nahrazeny čtyřletými** a končily maturitou.²⁰¹ Byly zakládány zvláštní pedagogické ústavy pro muže a pro ženy (označované také jako pedagogia).²⁰² Tyto ústavy byly zařazeny mezi střední školy, čemuž musela odpovídat i kvalifikace vyučujících. Ženám se tak poprvé otevřel přístup ke středoškolskému vzdělání, ukončenému maturitní zkouškou (ta však neopravňovala ke studiu na vysoké škole). Roku 1869 byl vydán prozatímní organizační statut upravující provoz pedagogií.²⁰³

Nejstarší české Dívčí pedagogium založily už v roce 1866 školské sestry De Notre Dame v Ječné ulici v Praze. Tento ústav byl roku 1870 zestátněn a změněn na **Státní ženský učitelký ústav**.²⁰⁴ Učitelké ústavy přijímaly uchazečky od 15 let, pokud úspěšně složily poměrně náročnou přijímací zkoušku ze všech hlavních předmětů. O studium byl tak velký zájem, že bylo možné přijmout jen část přihlášených.²⁰⁵ V té době fungovaly pouze dva státní učitelké ústavy pro ženy (v Praze a Brně) a ty naprosto nestačily vyhovět poptávce.

V kapitole 1.2.5 byla zmínka o tom, že velmi rychle rostl počet škol zřizovaných ženskými řády a kongregacemi, které potřebovaly kvalifikované učitelky nejen z řad řeholnic.²⁰⁶ Sestry se nejprve připravovaly soukromě a skládaly maturitu a příslušné zkoušky učitelské způsobilosti na státních pedagogických ústavech. Vzhledem k tomu, že

¹⁹⁸ Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 18.

¹⁹⁹ Srov. BAHENSKÁ Marie, 33. Mohly je navštěvovat dívky od 16 let po ukončení hlavní školy nebo úspěšném složení přijímacích zkoušek. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 69.

²⁰⁰ Ministerský předpis z roku 1853. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 69.

²⁰¹ Srov. tamtéž, 290. Už v tomto zákoně se počítalo s dalším vzděláváním učitelů. KRÁL Josef: Sbirka říšských zákonů školských, Praha, 1894, 35.

²⁰² Při každém učitelkém ústavu byla zřízena cvičná obecná nebo i mateřská škola, která sloužila studentkám k praktickému nácviku výuky dětí. Je zajímavé, že pedagogia sloužila pro přípravu učitelů až do roku 1946.

²⁰³ Statut obsahoval předpisy týkající se ředitele a učitelkého sboru, chovanců, zkoušek dospělosti, vyučovacích prostředků, stipendií, obsahoval zvláštní ustanovení pro ženské učitelké ústavy a předpisy týkající se kurzů ručních prací. ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, 290.

²⁰⁴ Na tomto ústavu se vyučovalo česky. Kromě něj byl v Praze zřízen také ústav německý. Téhož roku vydalo ministerstvo nové učební osnovy pro pedagogia a kvůli nedostatku učitelů pro zajištění povinné osmileté docházky dočasně zkrátilo studium na pedagogiích na tři roky. MORKES František: Devětkrát, 33.

²⁰⁵ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 41.

²⁰⁶ Příloha č. 1 velmi hezky ilustruje rychlý nárůst počtu školských zařízení, které provozovaly Školské sestry de Notre Dame.

takové studium bylo finančně náročné a také mezi civilními dívkami zájem o pedagogické studium stále rostl, byly brzy zakládány **soukromé řádové učitelské ústavy**. Prvním z nich byl učitelství ústav v klášteře U sv. Anny v Praze, který v roce 1877 otevřely školské sestry De Notre Dame (obnovily tak své pedagogium, které bylo v roce 1870 zestátněno). Sestry Řádu sv. Voršily založily učitelství ústav v Kutné Hoře (1891), Školské sestry sv. Františka v Chrudimi (1894), Kongregace sester dominikánek otevřela vlastní pedagogium v Řepčíně u Olomouce (1903) a Kongregace sester Nejsvětější Svátosti v Českých Budějovicích (1903).

Na Kladně vznikl Soukromý pedagogický ústav paní Marie Egemové (1904) a v Plzni (1900) a Litomyšli (1905) byly založeny učitelství ústavy díky iniciativě městských zastupitelstev. Spolková pedagogická škola byla otevřena v Přerově (1907).²⁰⁷ Než se soukromé učitelství ústavy propracovaly k získání práva veřejnosti, musely jejich absolventky skládat maturitní zkoušky na některém ze státních ústavů.

Maturitou však příprava budoucí učitelky nekončila. K získání definitivního učitelství místa bylo nutné předložit **vysvědčení o učitelství způsobilosti**. Zkoušku způsobilosti **pro obecné školy** mohli skládat kandidáti učitelství teprve po alespoň dvouletém působení na obecné škole. Zvláštní zkušební komise byly zřizovány při mužských i ženských státních učitelství ústavech. Zkouška se skládala z části teoretické (ústní a písemné – do roku 1883 se zkoušelo ze všech předmětů vyučovaných na učitelství ústavech) a praktické (výstup při výuce na vzorné škole – téma hodiny bylo oznámeno den předem).²⁰⁸

Po dalším roce praxe se mohli zájemci přihlásit ke zkoušce způsobilosti **pro měšťánské školy**, která opět probíhala na státních učitelství ústavech. Od roku 1883 bylo možno zvolit jeden ze tří oborů: I. odbor mluvnicko–historický (zahrnoval vyučovací jazyk, zeměpis, dějepis a jako doplněk krasopis), II. odbor přírodovědecký (zahrnoval přírodopis, přírodopis, jako doplněk matematiku nebo rýsování) nebo III. odbor matematicko–technický (zahrnoval matematiku, kreslení od ruky, krasopis a jako doplněk rýsování nebo přírodopis). Kromě zkoušky z předmětů daného odboru museli žadatelé složit také zkoušku z pedagogiky (zahrnovala znalosti z pedagogiky, psychologie, z historie školství v Rakousku, školní zdravotní a pravidel školní kázně). U učitelek se vyžadovaly rovněž schopnosti k výuce ručních prací.²⁰⁹ Kromě základní zkoušky mohli žadatelé vykonat také doplňkovou ústní zkoušku z náboženství, němčiny, francouzštiny či

²⁰⁷ Srov. MATĚNOVÁ Jana, 24.

²⁰⁸ Srov. ŠANDOVÁ Michaela, 35.

²⁰⁹ Některé učitelství ústavy a školní organizace pořádaly kurzy, které sloužily jako příprava na zkoušky způsobilosti pro měšťánské školy. Srov. tamtéž, 37-38.

angličtiny. Úspěšné složení zkoušky opravňovalo k vyučování na měšťanských školách i na učitelských ústavech. Pro výuku na gymnáziu však bylo třeba vysokoškolského vzdělání, které bylo dosud pouze mužskou doménou. Učitelky se mohly účastnit univerzitních přednášek pouze v rámci sebevzdělávání.²¹⁰

V roce 1873 byl při státním ženském učitelském ústavu v Praze zřízen první jednoletý kurz pro **pěstounky v mateřských školách**. Roku **1874** byl vydán nový **organizační statut pro učitelské ústavy**, který upravoval také osnovy těchto jednoletých kurzů.²¹¹

Novela platových předpisů z roku **1875** sjednotila výši platu učitelů a učitelek (doposud pobíraly učitelky 80% z výše platu učitelů). Současně však byl pro učitelky literních předmětů zaveden **celibát** (netýkalo se to pouze učitelek industriálních, vyučujících ruční práce).²¹² Pokud se učitelka provdala, přišla nejen o své zaměstnání ve škole, ale i o penzi. V případě ovdovění se však mohla vrátit zpět ke své profesi.²¹³ Zrušení celibátu se učitelky dočkaly teprve v roce 1919.

Učitelské ústavy neměly dostatek učebnic pro výuku, proto bylo roku 1880 povoleno používat učebnice pro měšťanské školy. To se negativně projevilo v odborné přípravě budoucích učitelů. Dalším krokem ke zhoršení úrovně učitelského vzdělání byla **Novela školského zákona z roku 1883**, která na úkor výuky pedagogiky a všeobecně vzdělávacích předmětů navýšila výuku náboženství a zavedla opět povinnou výuku hry na varhany. Zhoršilo se také právní postavení učitelů a možnosti jejich dalšího vzdělávání. Tyto změny se projevily i v **novém organizačním statutu učitelských ústavů**, který byl vydán v roce 1886.²¹⁴ Podle něj skládali absolventi pedagogií maturitní zkoušku ze dvou až z osmi předmětů (záleželo na známce z daných předmětů ve 3. a 4. ročníku). Byly také upraveny podmínky při zkoušce způsobilosti pro obecné školy.²¹⁵

Od roku 1890 byly při učitelských ústavech otvírány roční abiturientské učitelské kurzy pro absolventy jiných středních škol (jako pomaturitní studium fungovaly až do roku 1931).²¹⁶

Důležitými mezníky ve vývoji vzdělávání učitelek jsou: **Založení prvního dívčího gymnázia Minerva v roce 1890** a povolení, aby mohly dívky skládat **státní maturitní zkoušky – roku 1896** (viz kap. 1.2.1). Tyto změny umožnily ženám účast na

²¹⁰ Srov. tamtéž, 39.

²¹¹ Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 29-30.

²¹² Srov. tamtéž, 30.

²¹³ Srov. ŠANDOVÁ Michaela, 65.

²¹⁴ Podrobněji o Organizačních statutech viz kapitola 3.3.

²¹⁵ Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 32-34.

²¹⁶ Srov. MORKES František: Devětkrát, 33.

vysokoškolském studiu. Už v roce 1897 se mohly zapisovat první studentky k řádnému studiu na filozofických fakultách a brzy následovaly fakulty lékařské (roku 1900). Právnické fakulty se otevřely pro ženy až v roce 1918. Původním záměrem těchto kroků bylo především umožnit ženám získání kvalifikace pro vyučování na středních školách.

Dalším důležitým krokem v rozšíření možností studia na vysokých školách bylo **zrovnoprávnění maturitních zkoušek ze všech středních škol** (ministrské rozhodnutí z roku 1909).

V počátečním období první světové války učitelky postupně nahrazovaly učitele odcházející na frontu.²¹⁷ V těchto letech velmi rychle přibýval podíl studentek na vysokých školách, kde získávaly potřebné pedagogické vzdělání i pro střední školy. Brzy bylo ve školství už 35% žen.²¹⁸

Vznik nového Československého státu v roce 1918 nepřinesl okamžitě novou školskou legislativu, jak by se dalo očekávat. Téměř celý právní systém Rakousko-Uherský byl převzat ČSR díky tzv. recepční normě (byla vydána hned 28. října 1918). Tzv. malým školským zákonem č.226/1922 Sb. byla upravena otázka nižšího školství. Střední školství se však až do druhé světové války řídilo legislativou Rakousko-Uherskou.²¹⁹ Přípravu učitelů zajišťovaly i nadále učitelské ústavy. Došlo pouze k několika úpravám jejich organizačního statutu a učebních osnov.

Pro život českých učitelek bylo významnou událostí **zrušení celibátu v roce 1919**. Začínající učitelky však měly i nadále povinnost vyžádat si ke sňatku povolení okresní školní rady. Ta byla zrušena až v roce 1928.²²⁰

V roce 1920 byl na sjezdu československého učitelstva vznesen opět požadavek na vysokoškolské vzdělání učitelů, který však nebyl státem reflektován. Bylo pouze stanoveno, že v městech, kde je pouze jeden učitelský ústav, musí být tento ústav koedukovaný (tj. otevřený pro muže i pro ženy).²²¹ Učitelé byli nuceni své vzdělání doplňovat soukromě jednak na **Škole vyšších studií pedagogických** (založené roku 1921) jednak na **Československé soukromé pedagogické fakultě** (zřízené Československou

²¹⁷ Počet učitelských ústavů do první světové války vzrostl. V roce 1891 bylo v Českých zemích 13 mužských učitelských ústavů (7 českých a 6 německých) a 5 ženských ústavů (3 české - z toho 2 řádové - a 2 německé - 1 řádový). Roku 1913 už bylo 19 mužských učitelských ústavů (11 českých a 8 německých) a 17 ženských ústavů (9 českých - z toho 8 soukromých - a 8 německých - z toho 7 soukromých). Srov. MAŘATKA František: Mapa škol království Českého. Praha, 1891; MAŘATKA František: Mapa školství království Českého. Praha, 1916; viz příloha č. 25.

²¹⁸ Stávalo se však i to, že některé plně kvalifikované učitele nahrazovaly nekvalifikované ženy. Srov. MORKEŠ František: Učitelé a školy, 41.

²¹⁹ Na rozdíl od dalších nástupnických států Rakousko-Uherska byl u nás systém středního školství považován za fungující. Jedinými úpravami byla unifikace středního školství (1919) a zavedení češtiny jako povinného státního jazyka na všech školách (1923). Srov. tamtéž, 42.

²²⁰ Srov. tamtéž, 50.

²²¹ V dalším textu už není třeba rozlišovat přípravu učitelů a učitelek, neboť obě pohlaví už měla téměř stejné možnosti v získání učitelské kvalifikace.

obcí učitelskou a městem Praha v roce 1929), na které se zapisovali řádní posluchači univerzity a techniky.²²² Po mnoho let (vlastně až do druhé světové války) probíhala diskuse o zachování či zrušení učitelských ústavů jako jakési slepé uličky, která neumožňovala vstup na vysokou školu.²²³

V roce 1931 byly pro další přípravu učitelů založeny **pedagogické akademie**, které měly doplňovat systém učitelských ústavů (těch bylo v ČSR kolem šedesáti). Byly zřízeny pouze tři: v Praze, v Brně a v Bratislavě. Ústavy byly jednoleté, koedukované a přijímaly pouze studenty od 18ti let, kteří již získali maturitu na jiné střední škole. Studium bylo završeno maturitní zkouškou s pedagogickým zaměřením. Pro absolventy platila pravidla pro získání učitelské způsobilosti pro obecné a měšťanské školy, jak to bylo již výše popsáno.²²⁴

Nacistická okupace zasáhla tvrdě české školství. Roku 1939 byly uzavřeny všechny české vysoké školy. Postupně došlo k výrazným změnám učebních osnov, přeškolení učitelů a k omezení výuky na středních školách (do roku 1942 bylo uzavřeno asi 70% českých středních škol). Od roku 1941 mělo být studium na ještě fungujících pedagogických prodlouženo na 5 let, což se neuskutečnilo. Od roku 1942 byli na učitelské ústavy přijímáni pouze studenti árijského původu.²²⁵

Prezidentský dekret z října **1945** otevřel cestu k **vysokoškolské přípravě učitelů**. Zákon z dubna 1946 stanovil, že „*pro přípravu učitelů budou zřízeny při všech univerzitách i mimo ně pedagogické fakulty.*“²²⁶ Učitelské ústavy byly přeměněny v reálná gymnázia. Od roku 1947 si mohli na pedagogických fakultách doplňovat kvalifikaci také stávající učitelé a učitelky.

²²² Srov. MORKES František: Devětkrát, 34.

²²³ Viz např.: Sekce profesorů pedagogií při ústředním Spol. ČSL profesorů: K otázce učitelského vzdělávání. Výsledky ankety profesorských sborů Čs. učitelských ústavů, Praha, 1925; MICHL Josef: Mají býti učitelské ústavy zrušeny? Praha: Státovědná společnost, 1926; Sekce profesorů pedagogií při ústředním Spol. ČSL profesorů: Proč jest třeba zachovati učitelské ústavy, Praha 1934.

²²⁴ Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 51.

²²⁵ Srov. MORKES František: Učitelé a školy, 52-54.

²²⁶ MORKES František: Devětkrát, 34.

2 Kongregace Školských sester sv. Františka

Jak již bylo uvedeno v kapitole 1.2.5.2, jedná se o Kongregaci založenou v Čechách sestrami Zahálkovými, členkami Kongregace františkánek od Neposkvrněného početí, které přišly roku 1888 z Grazu (Štýrského Hradce) a pokračovaly ve své výchovné a vzdělávací činnosti v linii původního společenství. Proto se autorům zdá být vhodné nastínit nejprve počátky působení prvních sester v Grazu a zvláště se zaměřit na to, v čem bylo jejich společenství v dané době specifické a co si později sestry Zahálkovy přinesly jako dědictví s sebou do Čech. Jako podklady nám posloužily zejména: Kniha sestry Marie Andrey Petz z Kongregace sester františkánek od Neposkvrněného početí v Grazu *Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung*, rukopisné vydání spisu *Školské sestry OSF – Sbíрка historických materiálů*,²²⁷ jehož součástí je i český překlad studie *Mutter Franziska Antonia Lampel* od sestry Amabilis Solar,²²⁸ *Kronika Kongregace 1888–1938*²²⁹ a kniha *Stoletá cesta*,²³⁰ která vyšla u příležitosti 100. výročí působení Školských sester sv. Františka v Čechách.²³¹ S radostí jsme čerpali rovněž z nejnovější práce S. Fidelis Dany Jakšičové *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851–1938(1950)*,²³² která podrobně pojednává o třech největších kongregacích školských sester u nás a poskytuje jejich srovnání z mnoha zorných úhlů.

2.1 Začátky Kongregace v rakouském Grazu

V první polovině 19. století byly v Grazu, stejně jako v celém Rakousko–Uhersku, patrné následky josefínské reformy, napoleonských válek a nastupující industrializace. Místní biskup Roman Sebastian Zängerle (1824–1848) se snažil ve své diecézi najít duchovní spolupracovníky pro péči o nemocné a chudé a pro výchovu dětí a mládeže. Podařilo se mu uvést do diecéze několik řeholních společenství, která se ujala konkrétních oblastí služby potřebným: Redemptoristy (1825), jezuity (1827), karmelitky (1828–

²²⁷ Dále v textu jako Sbíрка OSF.

²²⁸ SOLAR Amabilis: *Mutter Franziska Antonia Lampel*, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1971, (rukopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace v Grazu).

²²⁹ Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka v Římě: *Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka*, nesign. (dále jen *Kronika Kongregace*).

²³⁰ FABÍKOVÁ B., KIZEKOVÁ J., MELUCH M., RUGGIERI V.: *Stoletá cesta. Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka*, Roma: Generalát, 1992.

²³¹ Informace v ní však jsou i přes velké úsilí autorek neúplné, protože archiv Kongregace v Praze se v 50. letech 20. století ztratil a do Říma byly odvezeny jen nejdůležitější kongregační dokumenty.

²³² JAKŠIČOVÁ Dana: *Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851–1938 (1950)*. Disertační práce, České Budějovice, 2010.

z Prahy) a karmelitány, Milosrdné sestry sv. Vincence de Paul (1841). Hledal však ještě vhodné společenství sester pro výchovu dívčí mládeže.

Ve Štýrském Hradci v té době existovala soukromá dívčí škola Anny Engelové, v níž vyučovaly tři rodné sestry: Amálie, Antonie a Filipína Lamplový.²³³ Spolu s dalšími učitelkami této školy byly členkami Třetího řádu sv. Františka²³⁴ a toužily vytvořit náboženské společenství pro výchovu mládeže. Na návrh pana biskupa Zängerleho odcestovala Amálie Lamplová ještě s jednou učitelkou do Mnichova, aby tam vstoupily do noviciátu u sester de Notre Dame a přenesly toto řeholní společenství do Grazu. Obě však onemocněly tuberkulózou a zemřely.²³⁵

Antonie Lamplová, která v té době vedla školu, předložila v září 1841 biskupu Zängerlemu jménem svým a svých společnic žádost, aby směly založit náboženský institut, který by se věnoval výchově a vzdělávání dívčí mládeže. Tento dopis, který obsahuje to nejpodstatnější, o čem chtěly žadatelky usilovat, se stal „**Magnou chartou**“ a základem pro vypracování stanov budoucího řeholního společenství. Uvádíme z něj alespoň nejdůležitější body:²³⁶

- Touha žadatelek věnovat se „krásnému povolání výchovy mládeže“ a to ve společenství, které s sebou přináší důležité klady:
 - jednotu ve službě Bohu,
 - vzájemnou podporu a pomoc,
 - lepší podmínky pro další vzdělávání a také pro výchovu nových schopných a morálně kvalitních učitelek,
 - lepší možnosti k vyučování širší škále předmětů.
- Na výchově ženské mládeže, budoucích matek, závisí utváření dobrých křesťanských rodin.

²³³ Sestry Antonie, Amálie a Filipína (narozené roku 1807, 1810 a 1820) pocházely ze zámožnější rodiny s jedenácti dětmi z Fürstenfeldu. Rodiče jim poskytli na tu dobu velmi dobré vzdělání. „Vedle obvyklých předmětů: čtení, psaní, počtů a náboženství náležela k dobrému vzdělání dívek i znalost cizích řečí. Musely být obeznané také ve vaření a v domácích pracích. Antonie byla velmi vzdělaná: Ovládala italštinu i franštinu jako němčinu, rozuměla malířství a hudbě, uměla zhotovovat jemné ruční práce.“ Sestry chtěly možnost vzdělání umožnit také dalším dívkám. Nastoupily jako učitelky do soukromé školy Anny Engelové v Grazu (založené roku 1820). Po smrti majitelky školy převzala roku 1835 vedení školy Amálie. Srov. Sbírká OSF, 13.

²³⁴ „Braly svou příslušnost k řádu velmi vážně, daleko vážněji, než vyžaduje průměr. Především františkánská chudoba byla záležitostí jejich srdce. Ony, zámožné měšťanské dcery, dávají svoje velké vzdělání a síly do služeb ‚nižšího stavu‘. Získaly i svoje spolupracovnice pro františkánský ideál, takže s nimi žily ve společenství, jemuž podle jejich vlastního mínění nic nechybělo, aby se mohly stát regulovaným sesterstvím. Pro své živobytí se spokojovaly s nejnudnějším a omezovaly se i v bydlení, jen aby mohly přijmout bezplatně potřebné, chudé dívky do malého penzionátu. Ve škole převažovaly často děti, které nemohly platit. Tak měla jejich láska k chudobě pravý sociální charakter, stejně jako vůbec celé jejich úsilí směřovalo k sociálnímu nebo apoštolskému působení.“ Sbírká OSF, 13-14.

²³⁵ JAKŠÍCOVÁ Dana: Dcery své doby, 74-75.

²³⁶ Některé myšlenky již byly uvedeny v kapitole 1.2.5.1. Plné znění dopisu uvádíme v příloze č. 13.

- Řehole Třetího řádu sv. Františka je velmi dobře slučitelná s povoláním výchovy mládeže.
- Úmysl vytvořit náboženské společenství s jednoduchými sliby, obnovovanými každé tři roky, bez chórové modlitby.
- Co nejvíce času věnovat dětem a být přímo mezi nimi i ve volném čase.
- Jen část domu zařídit jako klausuru, jinak mít možnost být s dětmi a vycházet i z domu ven.
- Oděv podobný prostému oděvu chudých žen.
- Majetek, který sestra přinese do společenství, si při případném vystoupení ze společenství může vzít zpět.
- Nezávislost společenství i jeho služby na veřejné podpoře.
- Nejen vyučování, ale i výchova a utváření osobnosti dívek v čase mimo vyučování.
- Podřízenost sester církvi skrze biskupa.

Takový program řeholního společenství představoval něco do té doby téměř neslýchaného a průkopnického. Vždyť mnohé ženské řády věnující se výchově dívek neměly zdaleka možnost být tak blízko dětem a vycházet mezi ně do jejich prostředí (z důvodu zachování klauzury),²³⁷ jak o to žádaly tyto sestry. Proto bylo jistě překvapivé, že už v roce 1842 byl **nový Institut Školských sester schválen a uznán biskupstvem i státem** a v červenci 1843 byla nová **Kongregace a její Stanovy**²³⁸ **schváleny také Apoštolským stolcem v Římě.**²³⁹ V září 1843 bylo oblečeno 6 kandidátek a byly přijaty do noviciátu. Na jeden rok k nim přijely 2 sestry ze sesterského Institutu z Kaltern v Tyrolsku,²⁴⁰ aby uvedly sestry do řeholního života.²⁴¹ Přivedly s sebou kandidátku Agnes Pfund.²⁴² Po slibech byla první představenou jmenována S. Františka Antonie Lamplová.

Společenství se začalo rychle rozrůstat o další mladé sestry. V domě institutu byly postupně otevřeny:

- „**denní škola**“, kde se kromě základních předmětů německé školy vyučoval také zeměpis, dějepis, francouzština, italština, kreslení, malování a hudba;

²³⁷ Podobně pokrokové byly už v 16. století sestry voršilky (viz kap. 1.1), které však byly později nuceny přijmout život v klaušurě.

²³⁸ Stanovy jsou uvedeny v příloze č. 14. Jsou velmi stručné a jasně formulované, což zřejmě také přispělo k jejich rychlému schválení.

²³⁹ Srov. PETZ A., 64–72.

²⁴⁰ Byly to rovněž řeholní františkánské terciárky, ale s odlišnými řeholními pravidly a způsobem služby.

²⁴¹ Františkánský kněz P. Gopp, který byl pověřen péčí o sestry v Grazu, příchod sester z Tyrolska nedoporučoval. „*Mohlo by to vést k politováníhodným zmatkům, kdyby se smísila dohromady rozličná pojetí řeholního života.*“ Tyrolské františkánky však přesto na pozvání biskupa přišly. Později se ukázalo, že měl P. Gopp pravdu. Sbirka OSF, 20–21.

²⁴² Agnes Pfund se nikdy nesmířila s tím, že má přijmout jiný způsob života, než pro jaký se rozhodla v Kaltern.

- „**zvláštní škola**“, kde se odpoledne po výuce denní školy vyučovaly ženské ruční práce;
- **penzionát**, kde dívky ze vzdálenějších míst bydlely;
- **opatrovna** pro malé děti z chudých rodin.

Sestry se hned od počátku snažily, aby mohly co nejvíce dívek vyučovat a vychovávat bezplatně nebo za částku přiměřenou jejich finanční situaci a umožnit tak přístup ke vzdělání zvláště dětem z chudých rodin. Například už v roce 1850 bylo v institutu 74 dívek v penzionátu, z toho 19 bezplatně. Počet žákyň, které docházely do školy, byl 230 (i s chovankami 304), z toho studovalo bezplatně 174 dívek, 30 chodilo zdarma na obědy a dalších 20–30 dětí z města přicházelo rovněž zdarma na oběd.²⁴³

Matka Františka pojala úkol svého řeholního společenství zcela nově: *„Zvláštní cíl komunity je vzdělání a výchova mládeže, proto sestry musí poslouchat i civilní úřady podle pokynů, které v rakouské monarchii platí pro školské instituce.“*²⁴⁴

O službě sester, která byla velmi náročná a vyčerpávající, napsala sestra Františka následující: *„Není to jen škola, kterou mají sestry na starosti, ale daleko těžší a obtížnější úkol výchovy dětí. Musíme věnovat většinu času dětem a máme jen málo příležitostí být v cele nebo v kostele. Způsob našeho života není snadno pochopitelný a ještě obtížněji uskutečnitelný. Je to umění naučit se uprostřed práce a křiku dětí ustavičnému spojení s Bohem. Ustavičné spojení s Bohem, které nesmí ustát ani při ošetřování dětí, ani při domácích pracích, je pro naše sestry nejvyšší důležité a nutné. Pozoruji však s bolestí, že zřídka přijmeme kandidátku, která to chápe ...“*²⁴⁵

Takový pohled na poslání řeholního institutu dával velký prostor také mimoškolnímu působení řeholních sester, které nevyžadovaly, aby se vše přizpůsobilo jejich pořádku, ale naopak byly ochotné v mnoha ohledech přizpůsobit svůj způsob života službě dětem.

S. Františka byla velmi otevřená přizpůsobit službu aktuálním potřebám církve: *„Ačkoliv jsme byly založeny na prvním místě pro školu, jsme ochotny ke každé práci, k níž nás církev zavolá.“*²⁴⁶

Činnost sester v Grazu nezůstala skrytá před světem a brzy začaly přicházet žádosti o založení stejných nebo podobných institutů i na jiných místech v Rakousko–Uhersku. Na

²⁴³ Srov. PETZ A., 150–151.

²⁴⁴ JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 105.

²⁴⁵ Stoletá cesta, 12–13.

²⁴⁶ Sbírnka OSF, 23.

formaci sem přišly dívky z Hyršova v Jižních Čechách (roku 1846),²⁴⁷ z Vöcklabrucku (diecéze Salcburk – v roce 1850), Sigmaringenu a z Olomouce. Filiální dům ve Vöcklabrucku se podařilo i přes všechny těžkosti udržet a v roce 1861 došlo k jeho osamostatnění za vzniku nové kongregace. Později byly založeny další filiální domy v České Kamenici (1857–1871, jak je zmíněno v kap. 1.2.5.2), ve Schwambergu, St. Georgen a od roku 1864 také ve slovinském Mariboru, kde roku 1869 rovněž došlo k založení nové kongregace.²⁴⁸

S. Františka vyhověla některým žádostem a poskytla Stanovy svého společenství²⁴⁹ pro založení nových řeholních společenství v dalších diecézích²⁵⁰ – viz kap. 1.2.5.2.

Biskup Roman Sebastian Zängerle byl velkou oporou institutu a Matka Františka se na něj obracela ve všech obtížných záležitostech. Když na jaře roku 1848 zemřel, nastala pro všechny velmi těžká doba. Revoluční rok 1848 s sebou přinesl mnohé útoky na církevní školy a sestry měly obavu, že bude jejich společenství rozpuštěno a škola bude zrušena. Pevná důvěra v Boží pomoc a klidná odvaha sestry Františky však pomohly politickou krizi přestát. Nastala však nová krize uvnitř společenství.

V této době Matka Františka onemocněla tuberkulózou a pro narůstající obtíže jen s vypětím sil vykonávala službu představené. Při volbách v roce 1850 byla novou představenou zvolena sotva třicetiletá energická sestra Agnes Pfund. Do Grazu přišla, jak bylo zmíněno, ze sesterského Institutu z Kaltern v Tyrolsku a stále toužila po způsobu řeholního života, který se tam vedl. Proto velmi rychle začala prosazovat změny, které byly v rozporu s původním založením institutu v Grazu (věčné sliby, klasický řeholní oděv, přímá závislost na františkánském řádu, ztráta práva sester na majetek, jméno Maria přijímané při věčných slibech). Důsledkem bylo rozdělení sester na ty, které hájily původní založení, a na ty, které přijímaly „novoty“. M. Františka se změnami nemohla souhlasit (vždyť původní stanovy byly potvrzeny Sv. stolcem), ale nechtěla být zdrojem rozdělení a ostatní sestry nabádala k poslušnosti, kterou sama také Matce Agnes prokazovala. Odhodlala se k velké oběti: Když jí vypršely sliby, vystoupila ze společenství. Zemřela

²⁴⁷ Podrobně je popsáno v práci: JAKŠIČOVÁ Dana: *Dcery své doby*, 75-78.

²⁴⁸ Kongregace má název Školské sestry františkánky Krista Krále.

²⁴⁹ Plné znění stanov viz příloha č. 14.

²⁵⁰ Roku 1846 poslala Stanovy na Moravu do Moravské Třebové, kde byla na jejich základě založena Kongregace Sester Neposkvrněného početí Panny Marie III. řádu sv. Františka. Do Prahy poskytla pravidla pro založení Šedých sester III. řádu sv. Františka roku 1856 – z ní vznikla v Brně roku 1886 Kongregace Milosrdných sester III. řádu sv. Františka pod ochranou Sv. Rodiny.

u svého bratra 28. května 1851 ve věku nedožitých 44 let. Její úloha jako zakladatelky byla od té chvíle téměř na 100 let zahalena mlčením.²⁵¹

Když M. Agnes dosáhla všeho, co považovala za důležité, byla u konce svých sil a roku 1858 podlehl tuberkulóze. „*Ve své horlivosti dosáhnout cíle si nevšimla, že Kongregace byla schválena Sv. stolcem a že bez jeho dovození se nemohou dělat žádné změny.*“²⁵² Mnohé ze sester, které byly v Kongregaci od počátku a nesouhlasily s novými pravidly, odešly. Od Kongregace se z tohoto důvodu odloučil také filiální dům ve Vöcklabrucku (jak bylo výše uvedeno), který si ponechal původní Konstituce.

V roce 1865 bylo Sv. stolcem nařízeno, aby byla znovu obnovena řeholní pravidla Kongregace podle původního založení. Reformy se ujal biskup Jan Baptista Zwerger. Po pečlivém studiu celé záležitosti vypracoval ve spolupráci se sestrami Stanovy, které odpovídaly až na některé výjimky původnímu záměru zakladatelů.²⁵³ Po osmnácti letech se Kongregace vrátila na cestu, na niž ji Pán uvedl skrze M. Františku.

2.2 Sestry Zahálkovy a jejich úsilí o rozšíření Kongregace do Čech

Mladá Kongregace procházela i nadále mnohými zkouškami, ale když sem v letech 1859 vstoupily první dvě české dívky Anna a Magdalena Zahálkovy, pocházející ze Sloupnice ve Východních Čechách,²⁵⁴ bylo to již velké společenství. Sestry přijaly řeholní jména S. Jakoba a S. Hyacinta. Později se k nim připojily další dvě rodné sestry Kateřina (S. Adalberta) a Filumena (S. Věnceslava – brzy onemocněla tuberkulózou a zemřela). Sestry pocházely ze zbožné bohatší statkářské rodiny, která jim zajistila dobré vzdělání a také v nich pěstovala smysl pro vlastenectví.²⁵⁵ V Grazu získaly dobrou řeholní formaci a kvalitní učitelské vzdělání.²⁵⁶ Kromě sester Zahálkových přišla do Grazu také jedna dívka ze Slatiňan.

²⁵¹ Srov. Oběžník poslaný generální představenou S.M. Gertrude Kapfer k objasnění začátku Kongregace v Grazu, 22.5. 1951 (z Vatikánského archivu), in: Sbíрка OSF, 62–65.

²⁵² „*Omyl není hřích, ale může být zdrojem velkého utrpení.*“ Oběžník S.M. Gertrude Kapfer, in: Sbíрка OSF, 62.

²⁵³ Jednou z výjimek byla možnost skládat věčné sliby, které byly předtím obnovovány vždy na tři roky.

²⁵⁴ Anna Zahálková se seznámila se sestrami z Grazu v roce 1858, když v rámci sbírky na stavbu mateřince v Eggenbergu přišly také do Čech. In: Sbíрка OSF, 6. Další podrobnosti uvádí také Kronika Kongregace, 1.

²⁵⁵ Několik členů rodiny se zasvětilo Bohu: „*P. Jireček – strýc sester Zahálkových, P. Josef Zahálka – bratr (...) a čtyři sestry se dostaly do Grazu-Eggenbergu, aby se staly Školskými sestrami. Nejmladší dcera ovšem zemřela již jako novicka.*“ In: Sbíрка OSF, 36 a 38.

²⁵⁶ Sestry Hyacinta a Jakoba složily zkoušku učitelské způsobilosti na státním ústavu v Grazu. S. Vojtěška měla kvalifikaci učitelky němčiny a slovinštiny (učila též na slovinských školách v Jugoslávii). Srov. Stoletá cesta, 23.

Sestra Hyacinta měla možnost v letech 1864–1868 vyučovat v dívčí škole, kterou vedla Kongregace v letech 1857–1871 v České Kamenici v Litoměřické diecézi. Bylo to tehdy jediné místo v Čechách, kde sestry z Grazu působily (viz kapitola 1.2.5.2).²⁵⁷ Tato zkušenost byla pro S. Hyacintu velmi důležitá a motivující. Všechny tři sestry Zahálkovy (a zvláště S. Adalberta) v sobě nesly stále rostoucí touhu, aby se mohly vrátit do Čech a tam působit ve výchově a vzdělávání dívek v českém jazyce. Dostávalo se jim velké podpory od členů vlastní rodiny (zvláště v době, kdy měly možnost strávit nějaký čas v rodné Horní Sloupnici) a později rovněž od královéhradeckého biskupa Jana Baptisty Haise. Po zrušení filiálky v České Kamenici v roce 1871 měla i generální představená Kongregace S. M. Kateřina Luegger přání znovu obnovit činnost v Čechách. Kongregace však v té době byla ve finanční tísní a místní biskup J. B. Zwerger založení další filiálky v Čechách nedoporučoval. Vyjádřil to i v korespondenci s biskupem v Hradci Králové. Připustil však možnost uvolnit sestry Zahálkovy pro založení samostatné větve Kongregace v Čechách. Sestry se proto společně se svou rodinou snažily nalézt podporu a prostředky pro nový začátek v Českých zemích.

2.3 Začátky Kongregace a oblasti výchovného působení Školských sester sv. Františka v Českých zemích do roku 1908²⁵⁸

V roce 1887 se na královéhradeckého biskupa J. B. Haise obrátila hraběnka Ludvika ze Stadionů, rozená Lobkovicová. Chtěla pro chudé děti ve Slatiňanech založit dětskou opatrovnu na památku svého tragicky zahynulého manžela a prosila o pomoc při realizaci svého záměru. Pan biskup jí doporučil sestry Zahálkovy. Po obtížných jednáních mezi biskupskými ordinariáty v Grazu a Hradci Králové,²⁵⁹ provázených mnoha nedorozuměními,²⁶⁰ se nakonec 25. února 1888 podařilo získat pro sestry Zahálkovy „*dovolení a požehnání od biskupa J. B. Zwergera i od jejich představených*“,²⁶¹ aby mohly

²⁵⁷ Již v té době měly Školské sestry úmysl založit tam druhý mateřský ústav, protože velká vzdálenost znamenala pro komunikaci s mateřincem v Grazu velké potíže. „*Plán se však nezdařil a v roce 1871 byla dosavadní okresní škola převzata státem.*“ Kvůli zbytečným potížím s byrokracií školských úřadů musely sestry k velké lítosti místních obyvatel svou činnost v Čechách ukončit. Srov. Sbírká OSF, 67.

²⁵⁸ Srov. Stoletá cesta, 26-114; Sbírká OSF, 66–136.

²⁵⁹ Korespondence vztahující se k počátkům Kongregace je uložena v archivu Královéhradecké diecéze a je také shrnuta v dokumentu Sbírká OSF, 82–112.

²⁶⁰ Následky nepochopení byly ve vzájemných vztazích mezi Kongregacemi v Grazu a v Čechách patrné ještě po mnoho let. Srov. tamtéž, 80–81.

²⁶¹ Stoletá cesta, 26. Po smrti představené Kateřiny Luegger nenacházely sestry Zahálkovy pochopení u nové představené ani u ostatních sester. Přesto jim bylo ještě před jejich propuštěním umožněno doplnit si v Grazu další potřebné vzdělání. S. Jakoba a S. Hyacinta složily zkoušky k získání oprávnění učitelek škol industriálních a mateřských a S. Adalberta pro výuku v měšťanských školách. Pro činnost v Čechách však musely příslušné zkoušky skládat znovu v Praze. Srov. Kronika Kongregace, 3.

začít novou činnost ve Slatiňanech. Podmínkou bylo, že se i nadále budou řídit předpisy své Kongregace, nebudou však od ní požadovat žádnou finanční podporu a budou se snažit co nejdříve plně osamostatnit.²⁶² To se také stalo. 2. července 1888 byla ve Slatiňanech otevřena **dětská opatrovna**.²⁶³ Už 13. září 1888 bylo královéhradeckým ordinariátem oznámeno, že konvent ve Slatiňanech je samostatný a má právo přijímat dorost.²⁶⁴ Tak vznikla nová Kongregace Školských sester OSF.²⁶⁵

První měsíce služby v dětské opatrovně ve Slatiňanech byly velmi náročné. Radost a nadšení sester ve službě dětem a jejich důvěra v Boží pomoc však byly silnější. Už během prvních měsíců přišlo několik mladých kandidátek. Také činnost sester se velmi rychle rozrůstala. V prosinci 1888 byla v **Poličce** na žádost dvou bohatších žen, které poskytly dům i finanční prostředky, otevřena **šicí škola**.²⁶⁶ Hned v roce 1889 byla za podpory paní Vilemíny, kněžny z Auersperků, otevřena **šicí škola** také **ve Slatiňanech**, a to pro dcery knížecích zaměstnanců. „*Vyučovalo se bezplatně, sestry dostávaly subvenci od kněžny Vilemíny, která hradila i celý provoz školy a pronájem domu.*“²⁶⁷ V roce 1891 získala slatiňanská opatrovna status **mateřské školy**. V témže roce byl položen základní kámen ke stavbě nového mateřského kláštera ve Slatiňanech.²⁶⁸ Bylo třeba zajistit ubytování pro sestry, jejichž počet velmi rychle rostl. V novém domě měl být také prostor pro mateřskou školu, jejíž stávající prostory byly už nevyhovující, a pro další vzdělávací zařízení pro děti. Stavba byla dokončena a vysvěcena v květnu 1892. Kromě mateřské školy byl v září 1892 otevřen také **Penzionát pro dívky**.²⁶⁹ V roce 1893 dostaly sestry povolení zřídit v klášteře **soukromou Jednotřídní obecnou dívčí školu a Pokračovací kurz** pro dívky, které ukončily školu. V téže budově fungovala od tohoto roku také **česká a německá Dívčí pokračovací škola**. Roku 1894 se šicí škola změnila ve **Školu industriální**.

²⁶² Velmi výstižně komentovala založení nového řeholního společenství S.M. Amabilis Solar z Kongregace v Grazu. „*Bylo to snad řízení Boží Prozřetelnosti, že sestry Zahálkovy měly odvahu udělat tak odvážný krok, neboť naše Kongregace byla příliš do sebe uzavřená, a tímto se otevřela cesta, takže pak sestry měly odvahu jít hlásat evangelium i do jiných zemí.*“ Sběrka OSF, 81.

²⁶³ Podrobnosti k počátkům opatrovny viz Kronika Kongregace, 3-7.

²⁶⁴ Srov. Stoletá cesta, 27.

²⁶⁵ Nové společenství se řídilo Stanovami v němčině, které si sestry Zahálkovy přinesly s sebou z Grazu. Teprve 2. února 1900 byly královéhradeckým biskupem J. N. Brynychem schváleny Stanovy přeložené do češtiny (viz příloha č. 14). Nová Kongregace byla řeholním společenstvím biskupského práva - na rozdíl od původního společenství v Grazu, které bylo už od roku 1843 papežského práva. Podrobnosti k vývoji Stanov uvádí práce JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 123-126.

²⁶⁶ Srov. Kronika Kongregace, 8-9.

²⁶⁷ Tamtéž, 29.

²⁶⁸ Hraběnka Stadionová se obávala, že budou sestry požadovat finanční prostředky. Biskup Hais na její obavy odpověděl: „*Mají-li sestry existovat, musejí stavět!*“ Srov. tamtéž, 13.

²⁶⁹ Mateřská škola už měla 82 dětí a pensionát 22.

Rychlé rozšiřování výchovných činností přinášelo naléhavou nutnost zajistit sestřím příslušné pedagogické vzdělání a kvalifikaci. Prozatím je k maturitním zkouškám a zkouškám učitelské způsobilosti na státním učitelském ústavu v Praze připravovali soukromě profesori z chrudimského gymnázia. Hned v roce 1894 se však rozběhla jednání o **zřízení vlastního Učitelského ústavu**.²⁷⁰ Protože zastupitelstvo města Chrudim (jen asi 4 km od Slatiňan) mělo už delší dobu zájem o zřízení pedagogia, přišla mu nabídka sester otevřít školu vlastním nákladem velmi vhod. Vyučování bylo zahájeno již v listopadu roku 1894 (podrobněji k tomuto ústavu viz kap. 3.2).

V roce 1895 přijaly sestry činnost v Mariatal v Uhrách, kde vedly opatrovnu a šicí školu.²⁷¹ V Koclířově u Svitav se Kongregaci roku 1896 podařilo otevřít **Penzionát pro dívky a Jazykovou školu** pro výuku němčiny.²⁷² Koncem roku 1898 sestry přijaly činnost v „**Asylu císařovny a královny Alžběty**“ pro dívky v Praze na Kampě, který byl založen Družinou bl. Anežky České. V roce 1899, kdy získal Učitelský ústav v Chrudimi právo veřejnosti, byla při něm otevřena také **obecná škola** (sloužila ústavu jako cvičná škola) a rovněž **přípravná třída** pro budoucí studentky pedagogia.²⁷³ Od roku 1899 zahájily sestry službu v Nymburce v **Dětském sirotčinci**, kde působily až do roku 1950.

V roce 1901 se podařilo v Chrudimi otevřít **Jednoletou obchodní školu pro dívky**. V následujícím roce také sestry přijaly v Praze na Vinohradech službu v **Útulku sv. Josefa pro opuštěné děti**. Ve Slatiňanech byl v roce 1903 otevřen první ročník **Soukromé dívčí měšťanské školy** a rovněž **Hospodyňský kurz pro dívky**.²⁷⁴

Mezi významné události v historii této Kongregace, ale i středoškolského vzdělávání dívek v Čechách, patří zahájení výuky v nově zřízeném **Dívčím gymnáziu v Praze na Vinohradech** dne 20. září 1905.²⁷⁵ Po Gymnáziu Minerva, které vzniklo roku 1890, to bylo druhé dívčí gymnázium v našich zemích a zároveň první církevní. Jeho založení bylo iniciováno mnoha žádostmi z řad katolické veřejnosti. Díky přimluvě hraběnky Stadionové na úřadech a velkému úsilí sester se podařilo školu otevřít. Začátky nebyly vůbec snadné.²⁷⁶ Na podporu jeho činnosti byl roku 1908 založen „Podpůrný

²⁷⁰ Ukazovala se potřeba solidního vzdělání učitelek. Nestačilo pouze složit zkoušky, ale také se učit metodám učitelské práce a vidět každodenní příklad svých profesorů, vychovatelů i učitelů ve cvičné škole.

²⁷¹ Srov. Kronika Kongregace, 34.

²⁷² Srov. tamtéž, 39.

²⁷³ Srov. tamtéž, 60.

²⁷⁴ Srov. tamtéž, 77-78.

²⁷⁵ Srov. tamtéž, 90.

²⁷⁶ „Začátky založení gymnázia byly opravdu nad lidské síly. Co stálého zamítání úřadů školských, městských a jiných bylo třeba přestát! I samo okolí bylo proti podniknutému dílu. (...) Neklid, stále různé stávky a protikatolické schůze způsobily, že budova byla často ohrožena, okna na různých místech vytlučena.“ POSPÍŠILOVÁ Ludmila: Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou, Praha: Česká provincie Kongregace Školských sester sv. Františka, [nedatováno], 5–6.

spolek²⁷⁷ a podařilo se zajistit i podporu od pražského obecního zastupitelstva (viz kap. 1.2.5). O studium byl hned od počátku velký zájem.²⁷⁸ V roce 1914 získalo gymnázium právo veřejnosti. „*Vinohradské gymnázium se stalo vedle chrudimského pedagogia druhým pilířem činnosti naší Kongregace v Čechách a výsledky jeho výchovné činnosti měly značný vliv v životě české katolické inteligence.*“²⁷⁹

V roce 1907 byla do Prahy na Vinohrady přeložena z Chrudimi **Dvouletá obchodní škola**. Roku 1908 byl ve stejné budově otevřen také **Jednoletý praktický kurz pro vzdělání vychovatelek a Industriální kurz** pro výuku ručních prací a šití.²⁸⁰

Roku 1908 byla při Asylu císařovny a královny Alžběty zřízena **Útulna slepých dívek**, kde byly přijímány i chudé dívky a učily se ručním pracím.²⁸¹

Z přehledu činnosti Kongregace Školských sester sv. Františka v prvních 20 letech její existence²⁸² je zřejmé, že to bylo společenství od počátku životaschopné a velmi aktivní. Sestry se nebály pustit se s odvahou do nových činností, které se ukazovaly jako potřebné. Zároveň se snažily svou práci vykonávat co nejlépe a získat k tomu nejen odpovídající kvalifikaci, ale zajistit v rámci možností i co nejvhodnější podmínky pro studium a výchovu těch, kteří jim byli svěřeni. Protože mnohé z nich vyšly z chudých poměrů,²⁸³ měly zájem umožnit studium také dívkám, kterým by rodiče nemohly vzdělání zaplatit, a rovněž sirotkům (pro jejich obživu chodily sestry často po žebrotě). „*Tímto dílem se Kongregace Školských sester sv. Františka zařadila mezi průkopníky výchovy a vzdělání dívčí mládeže v Čechách.*“²⁸⁴

2.4 Další vývoj Kongregace Školských sester sv. Františka do roku 1950

Za prvních dvacet let se Kongregace rozrostla ze tří sester na 111 (mimo to mnohé sestry zemřely na tuberkulózu). Velká část z celkového počtu sester pracovala ve dvou největších kongregačních školách: v Chrudimském pedagogiu a v Dívčím gymnáziu v Praze. Proto také společenství v nejbližších letech pokračovalo především v činnostech,

²⁷⁷ Spolek podporoval gymnázium nejen hmotně, ale i morálně a někdy i intervencí na příslušných úřadech. Srov. Kronika Kongregace, 110.

²⁷⁸ Už ve druhém školním roce byly zřízeny dva paralelní první ročníky pro celkem 70 žákyň, ve třetím roce bylo přijato 130 žákyň. Srov. tamtéž, 107.

²⁷⁹ Stoletá cesta, 38.

²⁸⁰ Srov. Kronika Kongregace, 111.

²⁸¹ Srov. tamtéž, 112.

²⁸² Viz příloha č. 3.

²⁸³ Přestože v té době bylo ještě obvyklé, že kandidátky řeholního života přinášely s sebou do kláštera věno, tato Kongregace přijímala i dívky, které věno neměly, a zajistila jim také potřebné vzdělání.

²⁸⁴ Stoletá cesta, 34. Podrobný chronologický přehled působení Školských sester sv. Františka v Českých zemích je uveden v příloze č. 3.

které již fungovaly, a přijalo službu pouze v několika menších zařízeních pro chudé a opuštěné děti (útulky, azyly, sirotčince aj. – viz příloha č. 3).²⁸⁵

Proto je překvapivé, že brzy došlo k rozšíření Kongregace do zahraničí a to, jako v případě některých dalších kongregací, nejprve do USA.²⁸⁶ V roce 1913 přišly první Školské sestry sv. Františka do **Pittsburghu**, kde již dlouho žádali o pomoc ve školách a v duchovní správě u českých a slovenských přistěhovalců.²⁸⁷ Teprve v roce 1919 byla zahájena školská činnost **na Slovensku v Ružomberku** (obecná a měšťanská dívčí škola – do roku 1939) a později také na dalších místech.²⁸⁸ V roce 1927 byla založena **první filiálka v Římě** – Hospic pro československé poutníky.

Během první světové války mnohé sestry navštěvovaly ošetrovatelské kurzy a pomáhaly, kde bylo třeba. Pod střechem kongregačních škol byly umístěny lazarety, sirotčince a také jiné školy, jejichž budovy byly zabrány pro vojenské účely.²⁸⁹ Sestry společně se studentkami pomáhaly potřebným a spolupracovaly s Červeným křížem.²⁹⁰

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 však zavládla ve společnosti silná proticírkevní nálada.²⁹¹ „*K nesnáším duchovního a ideologického charakteru se družily v těchto poválečných létech i potíže hospodářské – nedostatek nejzákladnějších životních potřeb, hlavně potravin – a to bylo pociťováno i v našich ústavech.*“²⁹² Přesto se sestrám s vynaložením velkého úsilí podařilo uchránit školy i domy Kongregace před zestátněním²⁹³ a pokračovat ve všech činnostech, které dosud provozovaly. Jejich školy obdržely opět právo veřejnosti.²⁹⁴

Kromě výše zmíněných školských zařízení (viz kap. 2.2) pracovaly Školské sestry sv. Františka ještě v dalších oblastech výchovy a vzdělávání:

- domovy pro dívky – levné ubytování pro studující i zaměstnané dívky;

²⁸⁵ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 104.

²⁸⁶ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 93.

²⁸⁷ Stoletá cesta, 55.

²⁸⁸ Některé další činnosti na Slovensku: 1928-1950 lidová a měšťanská škola v Popradu, 1932-1939 Ústav pro učitelky mateřských škol a dívčí internát, 1933-1950 lidové školy v Tepličce a Lískové, 1935 sirotčinec v Žilině, 1939-1950 Ústav pro učitelky mateřských škol, internát, cvičná mateřská a měšťanská škola v Žilině, atd. Srov. Stoletá cesta, 261; Kronika Kongregace, 185-186.

²⁸⁹ Např. v Chrudimi byly umístěny kromě Pedagogia, penzionátu a cvičné školy také: obecná a měšťanská škola – celkem 800 žáků, lazaret pro 100 vojáků a sirotčinec pro 50 dětí. Srov. Kronika Kongregace, záznamy z let 1914-1916.

²⁹⁰ Některé sestry získaly za obětavou službu vyznamenání. Srov. Kronika Kongregace, 171.

²⁹¹ „*Sestry slyšely stále poznámky: ‚Vás tu dlouho trpět nebudem... kláštery budou naše a vy můžete pracovat... A že vy tu ještě chodíte!‘ Byly to opravdu smutné doby. Velebná Matka dovolila sestrám, aby si pojistily místo u příbuzných, kam by se uchýlily, kdyby snad vzplanul náhle bolševismus, jak se očekávalo.*“ Kronika Kongregace, 181.

²⁹² Stoletá cesta, 62.

²⁹³ Kláštery zažívaly v této době nátlak zejména ze strany měst a obcí, aby jim odevzdaly své budovy a majetky.

²⁹⁴ Srov. MORKEŠ František, K historii, nestr. Více také v kapitole 3.2 o historii Chrudimského pedagogia.

- „Nádražní misie“ (od roku 1930) pro pomoc dívkám, které přicházely do Prahy za prací – tzv. Margariteum v Praze v Lublaňské ulici;
- péče o mentálně a tělesně postižené děti (od roku 1925) – Slatiňany, Opařany, Budeničky (Ernestinum, založené spolkem sv. Anny – viz kap. 1.2.4);
- sirotčince a dětské opatrovny;
- tiskový apoštolát – v roce 1919 sestry začaly vydávat náboženskou literaturu pro mládež i dospělé vlastním nákladem.

Podrobný chronologický přehled působení Školských sester sv. Františka v Českých zemích je uveden v příloze č. 3.

Začátek druhé světové války přinesl působení Kongregace vážné komplikace. Situace na Slovensku si vynutila už v roce 1939 založení samostatné slovenské regie a české sestry musely buď přijmout slovenské státní občanství, nebo odejít do Protektorátu Čechy a Morava. Výchovná a vzdělávací činnost sester byla výrazně omezena, školy byly většinou zabráný pro německé děti nebo pro válečné účely a v roce 1942 byly všechny zrušeny. Sestry mohly vyučovat pouze náboženství na veřejných školách (celkem asi 10 000 dětí). Mnohé si však už před válkou doplnily zdravotnické vzdělání²⁹⁵ a pracovaly v nemocnicích. Velmi se rozšířila také péče o mentálně a tělesně postižené děti a o sirotky.

Po osvobození republiky v roce 1945 se sestry snažily co nejrychleji obnovit činnosti přerušené válkou. Stálo je to mnoho námahy, ale radost ze svobody a zájem o jejich školy jim byly povzbuzením. Ve společnosti se však brzy začaly ukazovat známky nastupující komunistické moci. Proto bylo rozhodnuto přenést generální dům Kongregace z Prahy do Říma, což se v roce 1948 podařilo. Zároveň byla Kongregace rozdělena na tři provincie: Pražskou, Žilinskou a Pittsburskou. Brzy se ukázalo, že to byl velmi prozíravý krok.²⁹⁶

Přehled všech činností Kongregace v letech 1888–1950 je, jak již bylo výše zmíněno, uveden v příloze č. 3. Mapa v příloze č. 26 názorně ilustruje, na kterých místech sestry působily a jak se jejich činnost postupně rozšiřovala na území Čech. V prvních deseti letech Kongregace zakládala nové filiálky především ve východních Čechách v okolí svého prvního působiště: ve Slatiňanech, Chrudimi, Poličce a Koclířově. Byla přijata také první služba v Praze. V dalších deseti letech došlo k velkému rozšíření činností v Praze a na východ od Prahy. Bylo to zřejmě výhodnější kvůli komunikaci s generálním domem, který byl od počátku umístěn ve Slatiňanech. V roce 1914 se generální

²⁹⁵ Mnoho sester se v roce 1938 zúčastnilo zdravotnických kurzů pořádaných Československým červeným křížem. Katalogy sester I., II., III., Archiv OSF, nesign.

²⁹⁶ V únoru 1948 se zmocnila vlády v Československu komunistická strana a brzy byl znemožněn styk s ostatními svobodnými státy. Generální správa v Římě však mohla pracovat svobodně.

představená přestěhovala do Prahy na Vinohrady a roku 1923 do Břevnova. V období mezi léty 1920–1950 se pak činnost Kongregace postupně rozšiřovala na celé území Čech. Je zajímavé, že do roku 1950 nepřijaly sestry žádnou významnější činnost na Moravě (kromě malých komunit v Jihlavě a v Brně).

2.5 Stručná historie Pražské provincie po roce 1950

Roku 1949 převzal všechny školy Kongregace Školských sester sv. Františka stát²⁹⁷ a v srpnu roku 1950 byly sestry ze všech školských a výchovných zařízení odvezeny do internačního tábora v Krnově (podobně tomu bylo i u ostatních řeholních společenství). Na svých místech mohly zůstat pouze sestry, které pracovaly v nemocnicích, v domovech pro staré lidi, u slepých, mentálně a tělesně postižených dětí. Díky své flexibilitě a ochotě dělat jakoukoli práci se do dvou let dostaly všechny sestry ven z internačního tábora. Po rekvalifikaci nastoupily službu v domovech důchodců, v nemocnicích a v ústavech pro mentálně a tělesně postižené, kde už dříve mnohé z jejich spolusester pracovaly.²⁹⁸

V době přechodného uvolnění politické situace koncem 60. let sestry okamžitě začaly přijímat dorost a rozvinuly apoštolskou činnost. Snažily se o šíření dokumentů II. vatikánského koncilu mezi kněžími i věřícími a o jejich uvádění do praktického života. Zapojily se také do činnosti nově založené Konference vyšších řeholních představených.²⁹⁹ S nástupem normalizace svou činnost neukončily, jen ji dál vykonávaly potají. Mnohé sestry se oblékly do civilu a vytvářely malé komunity na různých místech v naší republice. Pracovaly, kde bylo potřeba, a apoštolsky působily ve svém okolí. Úzce spolupracovaly s komunitami bratří františkánů. Potají také přijímaly a vychovávaly mladé sestry. Od roku 1989 se Školské sestry sv. Františka v nově nabyté svobodě snaží odpovídat na potřeby v církvi a ve společnosti a znovu se zapojují do výchovné a vzdělávací činnosti.

²⁹⁷ Ze vzpomínek sester: „*Sestra Eliška se vracela ze spořitelny, kde právě odevzdala poslední splátku půjčky na stavbu nové budovy gymnázia. U vchodu ji očekávali tři představitelé nové státní moci a strohým způsobem ji žádali, aby jim odevzdala všechny klíče od budovy, protože Kongregace již není vlastníkem. Sestra Eliška odevzdala klidně požadované klíče a spolu se sestrami, které byly právě přítomny, odešla do kaple, kde všechny zpívaly děkovný chvalozpěv ‚Te Deum, laudamus‘. V očích sester se objevily slzy, ale sestra Eliška byla pokojná, a jak později prohlásila, cítila se v té chvíli jako opravdová františkánka.*“ S. M. Eliška Anna Pretschnerová, 5.

²⁹⁸ Velmi výstižně popisuje situaci sester (nejen zmíněné Kongregace, ale i dalších ženských řeholí) v počátcích nástupu komunistické moci, v internaci i během let komunismu kniha: VLČEK Vojtěch: *Ženské řehole za komunismu 1948-1989*, Olomouc: MCM, 2005, 344-394.

²⁹⁹ I po zákazu její činnosti dále spolupracovaly s ostatními řeholními řády a kongregacemi a tajně vypomáhaly ve farnostech a na pražském arcibiskupství s tiskem a distribucí duchovního samizdatu.

2.6 Srovnání počátků řeholních společenství Školských sester v Grazu a ve Slatiňanech

Stručné srovnání východisek zakladatelek a počátků činnosti Školských sester v Grazu a ve Slatiňanech by mohlo odhalit společné rysy i specifika obou kongregací a snad také naznačit odpovědi na některé otázky z kap. 1.2.5.

Společná východiska zakladatelek – sester Lamplových a sester Zahálkových:

- Rodinné zázemí – dobrá křesťanská výchova i sociální zabezpečení.
- Možnost získat kvalitní vzdělání a z ní plynoucí touha poskytnout je také těm dívkám, které k němu dosud neměly přístup.
- Ochota rodinných příslušníků podporovat nově založené instituty morálně i finančně.
- Odvaha sester podnikat nové věci, i když to jako ženy neměly ve společnosti snadné. Na tu dobu měly poměrně silné sebevědomí díky povolání od Pána, který neupřednostňuje muže nebo ženy a jehož povolání dává člověku pocit hodnoty vlastní osoby, bezpečí, odvahu hledat a plnit Boží vůli „bez ohledu“ na názory a situaci ve společnosti.
- Pohled na druhé jako na ty, kdo mají v Božích očích hodnotu a o které se chce starat sám Pán prostřednictvím svých služebníků. „*Kdo přijme jedno z takových dětí kvůli mně, mne přijímá.*“³⁰⁰
- Ochota přijmout život v chudobě, nezajištěnosti, riskovat i vlastní zdraví či dokonce život pro službu potřebným (některé sestry zemřely na tuberkulózu).
- Úsilí o zajištění možností vzdělání i pro děti z nemajetných rodin.
- Ochota v mnoha ohledech přizpůsobit řeholní způsob života službě dětem.
- Otevřenost vanutí Ducha svatého a ochota přijímat nové služby podle potřeb v Církvi a ve společnosti.

Specifika obou kongregací v počátcích jejich činnosti:

Graz:

- Snaha o finanční nezávislost institutu i škol na státu a pokud možno i na dárcích, což zajistilo rychlé schválení nového institutu. Financování škol se zajišťovalo ze školného, věna sester, pomoci příbuzných apod.
- Školní budovy byly majetkem Kongregace, která však jen pomalu získávala prostředky k dalšímu rozšiřování činností.

³⁰⁰ Mk 9,37.

- Stanovy Kongregace byly v té době velmi specifické.
- Kongregace byla od počátku papežského práva – díky tomu se původní pravidla uchovala i přes mnohé snahy je změnit – viz kap. 2.1.
- Výchovná a vzdělávací činnost byla na počátku zaměřená (vzhledem k tehdejším potřebám a možnostem) především na mladší dívky – opatrovna, denní škola, penzionát. Pro starší dívky byla zřejmě určena pouze zvláštní (pokračovací) škola.
- Sestry pokračovaly v činnosti, kterou už předtím konaly jako laické učitelky. I když byly zpočátku velmi otevřené k přijetí jakékoli služby, byly omezeny počtem sester i nedostatkem financí.
- Zakladatelky kladly velký důraz na spojení s Bohem ve službě dětem i na úkor společné modlitby.

Slatiňany:

- Od počátku bylo společenství více závislé na podpoře dobrodinců – Kongregace vznikla v Čechách díky pozvání a finanční pomoci hraběnky Stadionové a i nadále byla některá větší díla Kongregace podporována dárci z vyšších vrstev společnosti. Sestry tak byly schopné poměrně rychle rozšiřovat svoji pedagogickou činnost. Zároveň to však zejména v prvních letech přinášelo určitou podřízenost a nesvobodu, v níž hledaly sestry oporu u biskupů, jejichž jurisdikci podléhaly.³⁰¹ Jednání s donátory bylo nezřídka velmi ponižující.³⁰² Takové spojení s „vrchností“ poznamenalo určitým způsobem „štit“ Kongregace před veřejností (viz např. název Chrudimského učitelského ústavu „Dívčí pedagogium Císaře a Krále Františka Josefa I.“ – více v kapitole 3.2), přestože v té době všechny školy musely být v zájmu zachování své existence do určité míry loajální s těmi, kdo vládli.³⁰³
- Sestry od počátku přijímaly některé služby, pro které již byly zajištěny budovy, a navíc dostávaly plat. To jim umožnilo rychleji rozšiřovat svou školskou činnost a začít se stavbou vlastních škol.
- Některá pravidla ve Stanovách se již přiblížila jiným kongregacím (řeholní oděv, doživotní sliby, atd.).
- Od r. 1888 byla Kongregace řeholním institutem biskupského práva, teprve od r. 1950, po schválení nově zpracovaných kongregačních konstitucí, papežského práva.

³⁰¹ Srov. Stoletá cesta, 30.

³⁰² Kolik pokoření musely sestry snést od některých lidí „z vyšších vrstev“, kteří sice s dobrým úmyslem, ale s povýšeností přispěli na podporu dětí. Jedna sestra si povzdychla: „...raději bych dřela do úpadku dnem i noci.“ POSPÍŠILOVÁ Ludmila, 8.

³⁰³ Srov. MACKOVÁ Marie, 106.

- Ve své výchovné a vzdělávací činnosti se Kongregace velmi brzy začala věnovat především dívkám, které už ukončily základní vzdělání. Těžištěm činnosti se staly vyšší školy – zejména Chrudimské pedagogium a Dívčí gymnázium v Praze.
- Sestry přišly do Čech s určitou představou. Ale ve svém nadšení pro službu dokázaly vnímat aktuální potřeby ve společnosti i v Církvi jako výzvu od Pána. To se projevilo i v dalším vývoji Kongregace.³⁰⁴
- Spojení s Bohem při každé činnosti se bralo jako samozřejmé (napomáhala mu také tzv. hodinová modlitba). Společná chórová modlitba měla ve společenství své pevné místo, přestože se sestry snažily maximálně přizpůsobit život komunity službě dětem.

Co lze z výše uvedeného srovnání vyčíst?

Je zřejmé, že mnohá východiska zakladatelek obou společenství byla podobná. To se projevovalo i nadále v mnoha společných rysech obou Kongregací. Např. v tom, že se nedělaly rozdíly mezi učitelkami a domácími sestrami (Učitelky vykonávaly kromě služby ve výchově také domácí práce a sestry bez pedagogického vzdělání nezůstávaly při výchově stranou.). Sestry kladly důraz nejen na vzdělání, ale i na výchovu svěřených dětí. Službě dětem se přizpůsoboval denní řád v řeholních domech. Příznačné bylo nasazení pro službu dětem za cenu osobních obětí, odřikání, chození po žebrotě apod.

Každá z kongregací však začínala svou činnost v jiné době, a tím také v jiné společenské, hospodářské a politické situaci. Dívčí školství zaznamenalo za více než čtyřicet let (od roku 1843 do roku 1888) přece jen nezanedbatelný vývoj. Sestry v Grazu se snažily nabídnout dívkám to, co bylo v první polovině 19. století ještě vzácné: výchovu a vzdělání od mateřské školy po měšťanskou. U jejich škol byl penzionát, kde se věnovaly dětem i mimo vyučování.

Sestry Zahálkovy však přišly do Čech v situaci, kdy už byla potřeba nižšího vzdělání dívek ve společnosti více méně zajištěna. Už téměř čtyři desetiletí u nás velmi početně působila Kongregace chudých školských sester de Notre Dame a další ženské kongregace, které se věnovaly výuce v obecných a měšťanských školách.³⁰⁵ Zato potřeba dalšího vzdělání dívek byla stále aktuální. Proto mohla být činnost Školských sester sv. Františka téměř od počátku zaměřena spíše na školskou činnost doplňující základní vzdělání dívek (šicí, pokračovací, industriální a obchodní školy, jazykové kurzy apod.),

³⁰⁴ Sestry byly vždy ochotné ke každé službě. Za první a druhé světové války sloužily jako zdravotnice a totéž se stalo v roce 1950, kdy musely odejít ze školství (Nezůstaly dlouho v internaci, ale okamžitě byly ochotné k rekvalifikaci a službě v nemocnicích a v domovech důchodců.) Ve 20. letech Kongregace pružně zareagovala na novou potřebu péče o mentálně postiženou mládež.

³⁰⁵ Viz kap. 1.2.5.2.

a to téměř výhradně v českém jazyce.³⁰⁶ V Kongregaci se brzy soustředila pozornost zejména na její největší střední školy – Chrudimské pedagogium a Dívčí gymnázium v Praze. „Tyto dvě školy se na dlouhá léta staly centrem vzdělávací činnosti těchto řeholnic, byly kvalitní a měly velký společenský ohlas.“³⁰⁷ Velmi důležitá byla ochota sester přijímat kromě práce v tradičních školských zařízeních také jiné služby mládeži podle potřeb ve společnosti (sirotčince, útulky, azyly apod.).

2.7 Františkánská spiritualita v životě Školských sester sv. Františka

Jakou úlohu hrála v životě Školských sester františkánská spiritualita? Jak už jsme uvedli v kapitole 1.2.5, byl to základní kámen, na němž vznikla, zejména v průběhu 19. století, celá řada ženských i mužských řeholních kongregací.³⁰⁸ Sám sv. František vytvořil roku 1221 ve spolupráci s kardinálem Hugolínem pravidla (tzv. Memoriale propositi) pro bratry a sestry, kteří chtěli žít evangelium podle jeho příkladu a přitom zůstat „ve světě“. Základem jejich života měla být **láska k Bohu a k lidem**. Z ní vycházely všechny ostatní požadavky: Kající způsob života – prostý oděv i pokrm, dodržování postů, modlitba, svátostný život, otevřenost Duchu sv. Skutky milosrdenství – služba chudým a ubohým, cvičení se ve ctnostech, atd.

„Typickým projevem života terciářů, kteří zůstávali ve světě, byla **díla charity a apoštolátu**. Vedli je zpravidla bratři nebo sestry, kteří skládali soukromý a zvláštní slib nesobeckého života a odloučenosti. Dostali označení *beati, beate*. Často žili ve *společenství*, aby mohli lépe odpovídat na své povolání ke službě charity.“³⁰⁹ Postupně se tak od Třetího sekulárního řádu oddělila řeholní větev, která byla oficiálně potvrzena papežem Lvem X. Ten jí také roku 1521 dal novou řeholi. Jako nejdůležitější prvky společného řeholního života postupně vykristalizovaly čtyři: Prvenství Boha (modlitba, kontemplace), kajícnost (pokání, obrácení), chudoba (žitá ve službě druhým) a minorita (pokora).³¹⁰

³⁰⁶ Kongregace měla pokračovací školu ve Slatiňanech (a to jen krátce) a penzionát v Koclířově, kde se vyučovalo v němčině. Ve všech ostatních školách byla vyučovacím jazykem čeština.

³⁰⁷ Je to patrné i z toho, že převážná většina zápisů v Kongregační kronice je věnována těmto školám. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 104.

³⁰⁸ Do dnešní doby vzniklo 448 kongregací, které žijí podle Řehole III. řeholního řádu sv. Františka. 370 společností je ženských a 18 mužských. Kromě nich se touto Řeholí řídí také 60 kontemplativních ženských klášterů. Srov. Franciscans Third Order Regular – Rome, http://www.franciscanfriarstor.com/archive/the_order/index.htm (26.2.2011).

³⁰⁹ Srov. CINCIALOVÁ M. Lucie: Komentář k řeholím III. řádu, <http://web.katolik.cz/ifs/luc/luc-rehole09.doc> (26.2.2011), 19. Jako příklad lze uvést společenství založená Markétou z Kortony (1247-1297) a Angelou z Foligna (1249-1309). Tamtéž 36.

³¹⁰ Srov. Dokument generální kapituly Školských sester OSF „Úvahy o našem charismatu a o naší spiritualitě, založené na františkánských hodnotách.“ Řím, 17.8.1994, nepubl.

Společenství učitelek kolem Antonie Lamplové v Grazu (viz kap. 2.1) se řídilo Řeholí III. řádu sv. Františka. V žádosti o povolení založit nový řeholní institut píše Antonie Lamplová: „*Že lze tuto řeholi s povoláním výchovné činnosti mládeže velmi dobře spojit, o tom svědčí vlastní zkušenost*“ sester.³¹¹ Když došlo k založení Kongregace, ponechaly si sestry františkánskou Řeholi pro terciáře a vytvořily vlastní Konstituce. Jejich ideálem zůstával stále: Společný život v kajícnosti (obrácení k Bohu a ve spojení s ním) a láskyplná služba potřebným. Matka Františka Antonie Lamplová to výstižně vyjádřila větou: „*Jsem tu s Bohem pro vás.*“ Neustále připomínala bezpodmínečnou **nutnost života ve spojení s Bohem uprostřed apoštolské práce.** „*Naše zakladatelka vedena Duchem svatým vypracovala stanovy na tehdejší dobu velmi odvážné a udala jimi směr, kterým se vyvíjel řeholní život v následujících letech. To, co ona zdůrazňovala, spojovat život kontemplativní s činným a sloužit chudým, to jsou dva základní rysy života sv. Františka.*“³¹²

V této duchovní linii pokračovala Kongregace (přes všechny těžkosti a přes zapomnění vlastní zakladatelky – viz kap. 2.1) dále i skrze sestry Zahálkovy, které přenesly řeholní společenství do Čech (viz kap. 2.2 a 2.3). Františkánská spiritualita hrála podstatnou roli v celém životě Kongregace – v modlitbě, ve službě, společném životě sester, v hledání aktuální Boží vůle a ochotě nechat se vést Duchem svatým. Přesto bylo nutné odkaz sv. Františka stále znovu objevovat a zpřítomňovat v dané době.

Tak se to dělo v dějinách Kongregace stále, zejména díky úzké spolupráci s prvním řádem sv. Františka. Otcové františkáni sloužili v domech sester bohoslužby, zpovídali, dávali exercicie a poskytovali duchovní vedení; často působili také ve funkci spirituálů při kongregačních školách.³¹³ Na začátku 20. století a zejména pak v době první republiky, díky působení některých osobností františkánského řádu (např. J. Ev. Urban, J. Kapistrán Vyskočil a další, s nimiž byly sestry v úzkém kontaktu), vycházela u nás mnohá díla z františkánské spirituality. Kongregace se díky svému Tiskovému apoštolátu podílela na šíření františkánské literatury.

Mnohé Školské sestry sv. Františky vyšly z rodin, kde jeden nebo oba rodiče patřili do III. Řádu sv. Františka. Setkání s živou františkánskou spiritualitou od nejtělejšího věku

³¹¹ Sbírka OSF, 16. Celý text – tzv. „Magna charta“ Kongregace - viz příloha č. 13.

³¹² Sbírka OSF, 145.

³¹³ Není bez zajímavosti, že tato spolupráce pak pokračovala i v letech totality. Vzájemná spolupráce nesla plody: zachování živých řeholních společenství, duchovní růst, výchova mladé generace řeholníků, uvádění Dokumentů a reforem II. Vatikánského koncilu do života ve vlastních společenstvích, v dalších řeholních společenstvích (díky Konferenci vyšších řeholních představených, kde se zástupci obou zmíněných řeholí významně angažovali) i ve farnostech, atd.

bylo pro mnohé z nich příkladem. Nejen, že se vytvářela dobrá půda pro přijetí povolání do františkánské rodiny, ale také základ pro celý řeholní život.

Kongregace měla v historii mnohokrát příležitost objevovat nově svoji spiritualitu. Jednou z nich bylo zpracovávání nových Konstitucí v roce 1914 a v druhé polovině dvacátých let dvacátého století.³¹⁴ Dalšími příležitostmi byly oslavy Vtisknutí ran a Úmrtí sv. Františka v letech 1923 a 1926, kdy se konaly bohoslužby a přednášky ve všech domech kongregace.³¹⁵ Sestry si připomínaly také františkánské světce: v roce 1931 Sv. Antonína Paduánského a sv. Alžbětu Uherskou, roku 1932 bl. Anežku Českou, která se stala patronkou Kongregace.³¹⁶ Kongregace podporovala úctu k bl. Anežce a ke sv. Terezii z Lisieux vydáváním časopisu „Děšť růží“ a dalších knih v rámci Tiskového apoštolátu.³¹⁷ Při pravidelných exerciciích se často objevovala témata z františkánské spirituality.³¹⁸ K návratu k duchovním kořenům Kongregace později přispělo také znovuobjevení M. Františky Antonie Lamplové jako její skutečné zakladatelky (viz kap. 2.1.).³¹⁹

Nejdůležitější byla však skutečnost, že sestry žily františkánskou spiritualitu ve svém každodenním životě (nebo se o to alespoň snažily a více či méně se jim to dařilo) a předávaly její bohatství mladším sestřám. Snažily se o živé spojení s Bohem i během služby či práce a hledaly různé prostředky, aby si připomínaly Boží přítomnost.³²⁰ Pomáhalo jim Františkovo „Můj Bůh a moje všecko!“ a „Pane, učiň mě nástrojem svého pokoje!“ Evangelium bylo jejich každodenním pokrmem a vodítkem.³²¹ Snažily se stále odpovídat na potřeby církve a na volání Pána.³²² Důležitý byl i fakt, že se nedělaly rozdíly mezi sestrami: i učitelky pracovaly na poli a v domácnosti a všechny sestry se modlily společně, pokud to jen dovolovaly místní poměry a služba.³²³

³¹⁴ Provizorní text z roku 1914 byl přepracován a roku 1932 byl předběžně schválený Římem na sedmileté období. K definitivnímu schválení Konstitucí (znovu doplněných a upravených) však došlo až v roce 1950. JAKŠIČOVÁ Dana: *Dcery své doby*, 126.

³¹⁵ Srov. *Kronika Kongregace*, 261-263, 305.

³¹⁶ Na její přímluvu byla uzdravena z těžké nemoci ledvin generální představená M. Xaverie Fürgottová. *Kronika Kongregace*, 343-345.

³¹⁷ Náklad časopisu čítal několik tisíc výtisků. *Kronika Kongregace*, 325, 382-383.

³¹⁸ Srov. *tamtéž*, 362.

³¹⁹ Teprve po více než 100 letech od založení Kongregace v Grazu se objevily materiály, které odhalovaly skutečnou historii. Velkou zásluhu na tom měla S.M. Amabilis Solar. Do té doby se mělo za to, že Kongregaci v Grazu založil biskup Zängerle. Česká Kongregace dlouho nenacházela pochopení u sester z Grazu. Teprve postupně došlo k vzájemnému usmíření a navázání dobrých kontaktů. Srov. *Historické materiály*, 38, 80-81; *Kronika Kongregace*, 389.

³²⁰ Pomáhala jim například tzv. hodinová modlitba, která byla obvyklá ve všech domech Kongregace.

³²¹ Denní rozjímání části evangelia bylo jednou z hlavních částí jejich modlitby – kromě mše sv., mariánských hodin, růžence a krátkých společných pobožností.

³²² Byly ochotné přijmout jakoukoli službu, když viděli, že je Pán k tomu volá.

³²³ Výjimku tvoří období zhruba mezi léty 1930-1950, kdy bylo ustanoveno jakési rozdělení sester na učitelky a domácí sestry podle vzoru jiných kongregací. Stanovy z roku 1950 už však toto ustanovení neobsahují a sestry pamětnice na takové rozdělení vzpomínají s nelibostí. JAKŠIČOVÁ Dana: *Dcery své doby*, 191, 201-202. Úcta k druhým vycházející z příkladu sv. Františka se projevovala i v ochetě sester

Zde je však nutné poznamenat, že to, co jsme výše uvedli, byl ideál, o který se Kongregace snažila. Jak vyplývá ze vzpomínek pamětnic, byl jejich duchovní stůl často velmi chudý. Práce bylo hodně, času na četbu nebo osobní modlitbu velmi málo. Navíc byl výběr literatury poměrně omezený.³²⁴ Sestry dostávaly při slibech tzv. Svatá pravidla, která obsahovala text Řehole a Konstitucí, a Disciplinární pravidla, kde byly shrnuty základní rady a pokyny pro duchovní život. Existovala rovněž Kniha zvyků, která se však týkala téměř výhradně vnějšího chování sester (v klášteře, ve službě a ve společnosti). Některé sestry vzpomínají na určitou vnějškovost a formalismus, na rozdíly mezi představenými a prostými sestrami³²⁵ (přitom však zároveň i na velkou dobrotivost a lásku představených k sestrám). Největším zdrojem jejich duchovního života byl upřímný a opravdový vztah s Bohem a velká důvěra v jeho pomoc a vedení. K tomu také směřovala formace mladých sester.³²⁶

2.8 Odpověď řeholních společenství na otázky veřejnosti

V úvodu kapitoly 1.2.5 jsou položeny otázky týkající se působení řeholních společenství ve výchově a vzdělávání dívek. Při jejich výběru jsme vycházeli jednak z reakcí tehdejšího tisku a z různých předsudků, ale i z otázek dnešních lidí ohledně církevních škol. Kapitoly 1.2.5, 2.1–2.6 poskytují podklady k formulaci možných odpovědí na některé z těchto otázek:³²⁷

- Měly řádové sestry opravdový zájem o kvalitní výchovu dětí, nebo jen touhu je ovládat či spoutat křesťanskou „ideologií“?

Sestry většinou reagovaly na aktuální potřebu ve společnosti. Měly touhu poskytnout kvalitní vzdělání dětem, které k němu dosud neměly přístup, a snažily se zajistit co nejvhodnější podmínky i pro děti nemajetné.³²⁸ Úroveň výuky v jejich školách musela odpovídat příslušným školským nařízením a předpisům. Je samozřejmé, že součástí jejich

spolupracovat s jinými Kongregacemi, což nebylo v tehdejší době úplně samozřejmé. Tato snaha vynikla zejména po II. Vatikánském koncilu a v době „Normalizace“.

³²⁴ V Disciplinárních pravidlech je uvedeno, které knihy směly číst novicky, sestry do tří let po slibech a ostatní sestry. Výběr byl poměrně omezený. V každém domě Kongregace však bývala knihovna, kde si mohly sestry s dovořením představené půjčit další literaturu. Srov. Disciplinární pravidla Kongregace Školských sester OSF, Praha 1947, 57-58.

³²⁵ Zvláště v oslavě jejich svátků a narozenin, postavení v komunitě, oslovování apod. Např. viz Kronika Kongregace, 367-369. Vždycky však měly představené stejné jídlo jako ostatní sestry.

³²⁶ Zdrojem těchto informací jsou nezaznamenané rozhovory s jednotlivými sestrami. Jejich vzpomínky sahají však nejdále do druhé poloviny třicátých let 20. století.

³²⁷ Snažili jsme se uvést jen stručné shrnutí odpovědí, neboť vyplývají z předchozího textu.

³²⁸ Je jisté, že v tom byly limitovány nutností financovat své školy, protože ty patřily mezi soukromé instituce. Většinou využívaly k financování jednak školné dětí, které byly lépe finančně zajištěny, ale také pomoc dobrodinců, různé nadace, prostředky, které s sebou přinesly do společenství (věno), ale někdy byly nuceny chodit i po zebrotě. Viz pozn. 326.

výchovy a vzdělávání bylo rovněž prohlubování křesťanské víry a výchova ke křesťanskému způsobu života. Jejich cílem však bylo především položit dobré základy pro další život těch, kteří jim byly svěřeni.

- Komu sestry sloužily? Byla to pouze služba vlastním (tj. věřícím katolíkům), nebo byly k dispozici pro všechny?

Mnohé řádové školy byly otevřené dětem bez ohledu na jejich náboženské vyznání. Některé se k tomu dokonce zavázaly (viz kap. 3.2). Jistě to tak nebylo vždycky. Mnohé školy, zejména po první světové válce, navštěvovaly většinou děti z katolických rodin.³²⁹ Často však byla služba dětem reakcí na nejnutnější potřebu a tam se nedělaly velké rozdíly.

- Myslely na potřebné a chudé, nebo spíše na zisk a vlastní pohodlí?

Většina kongregací se snažila zpřístupnit vzdělání právě nemajetným dětem, a to i za cenu mnohých obětí a odříkání.³³⁰

- Šlo jim o to, aby zatlačily ženu do ústraní, nebo měly skutečný zájem o to, aby našla nově své postavení ve společnosti a rozvinula v plnosti svoji osobnost?

Dějiny jednotlivých kongregací svědčí o odvaze řeholnic být ženou ve společnosti, kde to dosud ženy neměly snadné. Nebály se podnikat nové věci a plnit Boží vůli i za cenu nepochopení. Snažily se pomoci mladým dívkám, aby byly schopné se uplatnit ve společnosti a založit dobrou rodinu.

- Jak se zapojovaly do boje o českou výchovu a vlastenectví? Nebyly až příliš loajální vůči monarchii?

Nejstarší ženské řádové školy (voršilek, anglických panen apod.) vyučovaly většinou v němčině a teprve postupně přecházely k výuce v českém jazyce. Ve většině škol, které zakládaly ženské kongregace v Čechách v 19. století, se však vyučovalo česky. Mnohé kongregace byly založeny právě s úmyslem vyučovat děti v českém jazyce a v krásném vztahu k vlasti (viz kap. 2.2). Mnohá nařčení ze zvláštní loajality řádových škol s monarchií nebyla oprávněná. Vždyť všechny školy byly tehdy nuceny dodržovat oficiální školní předpisy a musely být také loajální s tehdejšími vládnoucími režimy.

³²⁹ Zde je třeba si uvědomit, že v našich zemích, zejména do konce První světové války, byl velmi vysoký podíl věřících, kteří se hlásili ke katolickému náboženství.

³³⁰ Např.: „*Školské sestry neodmítnou žádné dítě pro chudobu. Komu není obtížné mírné školné, zaplatí je, kdo na ně nemá, je od něho osvobozen. I v penzionátě byly dívky, někdy každá třetí, vychovávány bezplatně. (...) To bylo jen proto možné, že se sestry uskrmnily na nejvyšší míru jak v bydlení, tak ve stravování (...), aby měly co nejvíce místa pro děti. Chudé děti mají přece více potřebí dobrého vzdělání, které by je připravilo pro život, nežli bohaté, které si mohou dopřát soukromou školu. Sestry však snášely tato strádání radostně.*“ Sbíрка OSF, 22-23. Podobně také: „*Novicky přicházely každý den z města, aby pomohly při práci na polích a v zahradě, a večer se opět vracely. (...) Vnější nesnáze ani denní péče o živobytí - počet bezplatně ošetřovaných dětí stále vzrůstal - ani smrt, která vyrvala tak mnohou mladou členku ze sesterského společenství, nemohly sestřím vzít odvahu.*“ Sbíрка OSF, 24. Podobné zápisy bychom mohli najít i v dalších kongregačních kronikách: Viz příloha č. 15.

- Bylo skutečně působení ženských řeholních společenství ve výchově a vzdělávání tak zanedbatelné, že se o něm historické materiály téměř nezmiňují, nebo bylo pouze nezmapované?

Z kapitoly 1.2.5 je zřejmé, že výchovné a vzdělávací působení ženských kongregací v našich zemích vůbec nebylo zanedbatelné, právě naopak. Historické práce z dějin školství u nás se těmito školami příliš nezabývaly. A jistě to nebylo jen vinou těch, kdo je psali (i když mnozí z nich to dělali záměrně), neboť shromáždit informace o školách tolika řeholních společenství je úkol velmi obtížný.

-

Na ostatní otázky ohledně výuky v řádových školách a odborné přípravy jejich pedagogů se pokusíme odpovědět v závěru 3. kapitoly, která se podrobně zabývá Dívčím pedagogiem Školských sester sv. Františka v Chrudimi.

3 Řádové Pedagogium v Chrudimi 1894–1942

V předchozích kapitolách byla nastíněna historická situace v dívčím vzdělávání a počátky Kongregace Školských sester sv. Františka v Českých zemích. Na tomto základě se budeme nyní podrobněji zabývat jedním ze školských zařízení, které tato Kongregace založila pro výchovu a vzdělávání dívčí mládeže – Učitelským ústavem v Chrudimi. Proč jsme vybrali právě tuto školu?

- Byla to první střední škola pro dívky, kterou Kongregace otevřela v roce 1894, tj. již šest let po svém založení.³³¹
- Historie této školy se psala celkem 47 let a je již uzavřená. Ústav působil v letech 1894–1940 v Chrudimi a pak dva roky v Praze.³³²
- Co je však velmi důležité: zachovala se téměř kompletní školní dokumentace včetně nepřetržitě a pečlivě psané školní kroniky.³³³

Jak už bylo výše zmíněno, již v prvních letech působení Školských sester ve Slatiňanech došlo k rychlému rozšíření jejich výchovných činností, pro které bylo nutné zajistit sestřím příslušné pedagogické vzdělání a kvalifikaci (viz kapitola 2.2). Proto byla podána žádost královéhradeckému biskupství o povolení zřídit učitelský ústav pro dívky. Původně měl být jeho sídlem Hradec Králové, ale jednání skončila neúspěšně. Proto sestry započaly v roce 1894 jednání o možnosti založit ústav v Chrudimi. V tomto městě byla totiž pro dívčí vzdělávání už dávno připravena dobrá půda.³³⁴

3.1 Historie chrudimského školství – dobrá „půda“ pro vznik Dívčího pedagogia

„Jako vyniká nad hradby krásný dům, tak škola přečnává všechny ozdoby města, škola vedená výborným mravem i učiteli. Žij školo, nejbohatší prameni města, z tebe se všudy rozlévá počátek dobra!“³³⁵

³³¹ Historický snímek školy viz příloha č. 27.

³³² Přesto jsme ponechali letopočet 1894–1942, neboť více než 45 let sídlil ústav v Chrudimi. V roce 1939 už nesměl ústav přijmout nové studentky. Roku 1940 byla budova zabrána pro německou armádu a poslední dva ročníky byly přesunuty do budovy řádového Dívčího gymnázia v Praze na Vinohradech. Činnost ústavu byla pak rozhodnutím okupační německé vlády definitivně ukončena.

³³³ Kronika Chrudimského pedagogia 1894–1940, Archiv OSF, nesign.; Kronika Dívčího pedagogia Chrudim 1840–1942, Archiv OSF, nesign.. Seznam všech písemných pramenů je uveden v příloze č. 4.

³³⁴ Město zažilo v 19. století velký hospodářský rozkvět, ale ještě více se zapsalo do obecného povědomí svým kulturním a společenským životem. František Palacký dokonce nazval Chrudim Athénami východních Čech. Srov. PALATOVÁ Kateřina, 9.

³³⁵ Autorem textu je rektor chrudimské školy M. Martin Faberius Rakovnický, text upravil Čeněk Florián. In: CHARVÁT Jiří, 127.

Chrudim patří mezi nejstarší města na našem území. Už kolem roku 993 zde bylo hradiště, patřící rodu Slavníkovců. Od druhé poloviny 13. století byla Chrudim počítána mezi města. Koncem 13. století (zřejmě ve spojitosti se založením dominikánského kláštera roku 1295) zde vznikla **první škola**, kde se vyučovalo triviu (čtení, psaní, počty), ale také českému a latinskému zpěvu a latinskému jazyku, bez jehož znalosti nebyl možný vstup na univerzitu. V roce 1421 se Chrudim přidala k husitům a škola byla brzy počeštěna a změněna na utrakvistickou. Už „*ke konci 16. století byla **partikulární škola chrudimská vyšší školou, tedy takovým typem, jemuž humanisté říkali gymnázium.***“³³⁶ Byla počítána mezi velmi dobré školy v Čechách. Náklady na její provoz hradila obec. Třicetiletá válka však přinesla úpadek města i školy (díky drancování vojsky Švédů i změně politických poměrů).

Na přelomu 17. a 18. století probíhala jednání mezi městem a řádem voršilek, které zde měly stavět klášter a dívčí školu. Z neznámých důvodů však k tomu nedošlo³³⁷. Roku 1739 probíhalo podobné jednání s řádem sester augustiniánek, které měly vyučovat dívky čtení, psaní, počtům, němčině, francouzštině a vyšívání. Dohoda s městem však nebyla schválena nadřízeným úřadem podkomořanským.³³⁸ Pokusy o zřízení dívčí školy tedy skončily neúspěšně.

V 18. století se chrudimští občané pokoušeli o povznesení školní výuky a několikrát také o zřízení gymnázia. V roce 1762 se podařilo zřídit gymnaziální třídu, v níž vyučoval místní kaplan, ale výuka trvala jen do roku 1777. Po vyhlášení Všeobecného školního řádu v roce 1774 byla v Chrudimi zřízena hlavní škola o třech třídách (dvě české, jedna německá). Už roku 1782 byl při této škole zřízen industriální kurz pro dívky, které se učily předení vlny.³³⁹ „*Od r. 1789 zahájil v Chrudimi soukromé vyučování v disciplínách nižších tříd gymnázia kapucín a katecheta školy P. Donulus Kora. Žáci dojížděli k veřejným zkouškám do Hradce Králové a po jejich vykonání mohli studovat i na univerzitě. Tento typ vzdělávání zanikl pro odpor státních úřadů v r. 1824.*“³⁴⁰ Teprve roku 1863 bylo v Chrudimi založeno chlapecké **Nižší reálné gymnázium**. Škola byla už v roce 1871 zestátněna³⁴¹ a patřila mezi nejlepší gymnázia

³³⁶ Mělo tři stupně – nejnižší s výukou trivia pro děti, vyšší latinský a třetí s filozofií – z něj bylo možné vstoupit na univerzitu. Rektora školy ustanovovala pražská univerzita. CHARVÁT Jiří, 128.

³³⁷ Srov. tamtéž, 88-89.

³³⁸ Srov. tamtéž, 89.

³³⁹ Výuka však asi nebyla valná, protože na 366 dětí byli pouze dva učitelé. Srov. tamtéž, 130-131.

³⁴⁰ Historie Gymnázia J. Ressela v Chrudimi, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-skoly.php> (18. 4. 2009).

³⁴¹ Město podalo žádost o zestátnění, protože náklady na provoz školy byly vysoké.

v Českých zemích.³⁴² V roce 1848 byla otevřena při hlavní škole **industriální třída pro dívky**. Brzy byly otevřeny další dvě třídy a v roce 1852 už existovala samostatná trojtřídní dívčí škola.³⁴³

„V průběhu druhé poloviny 19. století se stala Chrudim významným školským střediskem východních Čech. Tato skutečnost je podmíněna postavením města jako správního centra oblasti a svou roli zde jistě sehrála i iniciativa z řad měšťanů a okresního zastupitelstva.“³⁴⁴ Kromě gymnázia vznikly v tomto období další **chlapecké střední školy**: Hospodářská škola (už v roce 1862), Obchodní akademie (1882), Státní odborná škola pro zpracování dřeva (založená roku 1882 jako první výhradně česká škola tohoto zaměření), Zimní hospodářská škola (1885 – bezplatná pro nemajetné rolníky a jejich syny),³⁴⁵ Zahradnická škola (1892). Už v roce 1873 byla přijata do gymnázia první privatistka a brzy následovaly další studentky i na ostatních středních školách. V roce 1889 byl při Hospodářské škole otevřen Hospodyňský kurz pro dívky, z něhož roku 1906 vznikla Hospodyňská škola a při ní byl později otevřen Pedagogický seminář pro učitelky hospodyňských škol.

Vyšší vzdělání poskytoval dívkám v Chrudimi od roku 1857 soukromý **Vyšší ústav dívčí** vedený Marií Bergrovou. Když se v roce 1867 Marie Bergrová odstěhovala, založilo město **Vyšší dívčí ústav český**, který byl roku 1872 proměněn v **Dívčí měšťanskou školu**. K soukromým dívčím školám přibyl roku 1869 **Soukromý hudební ústav** Terezy Havelkové³⁴⁶ a v roce 1870 škola Aloisie Klausové, kde se dívky učily kře na klavír a zpěvu. V ústavu Bertý Procházkové, založeném roku 1877, byla navíc zařazena také výuka cizích jazyků. Postupně vznikly další hudební a umělecké dívčí školy.³⁴⁷

³⁴² Působila zde celá řada vynikajících pedagogů, někteří z nich se stali řediteli gymnázií v dalších městech, dokonce i v Praze. Historie gymnázia J. Ressela v Chrudimi, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-skoly.php#a1> (10. 3. 2011).

³⁴³ Srov. CHARVÁT Jiří, 132-133.

³⁴⁴ Historie školství na Chrudimsku, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-cr.php> (18.4.2009). Rychlý hospodářský i kulturní rozvoj města Chrudimi měl za následek i rychlý nárůst počtu obyvatelstva (od roku 1850 do roku 1900 se téměř ztrojnásobil), což s sebou přinášelo i rostoucí nároky na rozvoj školství, a to nejen všeobecného, ale i odborného.

³⁴⁵ Srov. KOBETIČ Pavel, PAVLÍK Tomáš, ŠULC Ivo a kol.: Chrudim – vlastivědná encyklopedie, Praha: Milpo Media s.r.o., 2005, 213.

³⁴⁶ Tento hudební ústav a po něm mnohé další navazovaly na bohatou tradici církevní hudby v Chrudimi, jejíž kořeny sahají až do poč. 14. století. Srov. KOBETIČ Pavel, 19-20.

³⁴⁷ Hudební ústavy Terezie Beerové (1874), Vilemíny Julišové (1881), Institut Anny Chrzové (1881), Klavírní škola Eleonory Bažantové (1890), Hudební ústavy Anny Součkové a Emilie Veselé a další. Tyto školy vychovaly mnohé významné české umělkyně (např. Marii Musilovou, interpretku písní Vítězslava Nováka). Chrudim měla už od roku 1801 vlastní městské divadlo, kde se mnohé z nich také uplatnily. PALATOVÁ Kateřina, 13-14; KOBETIČ Pavel, 192.

Vývoj vyššího dívčího školství v Chrudimi byl úzce spojen s rozvojem ženské spolkové činnosti.³⁴⁸ Jak už bylo zmíněno (viz kap. 1.2.4), roku 1869 došlo k založení **Spolku paní a dívek**.³⁴⁹ Jeho posláním bylo „*působení k obecnému blahu, zejména šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami, pěstování hospodářství domácího, pěstování ušlechtilé zábavy a podporování podniků všeobecně humánních*.“³⁵⁰ Spolek rozvíjel velmi bohatou kulturní a vzdělávací činnost, především pro ženy. Mezi jeho členky patřily některé majitelky výše zmíněných soukromých škol a rovněž jejich žáčky. V roce 1885 byl založen **Ženský výrobní spolek**, který téhož roku otevřel vlastní Školu pro ženská povolání. Roku 1909 byla škola reorganizována na Ženskou průmyslovou školu pro oděvnictví.³⁵¹ Spolek podporoval ještě další vzdělávací ústavy: Pokračovací dívčí školu, Kupeckou (obchodní) školu a později ve 20. století i Vyšší sociální školu výchovnou.³⁵² V roce 1905 byl na podnět městského zastupitelstva zřízen **Spolek pro založení a vydržování městského dívčího lycea**, které bylo otevřeno roku 1906. V roce 1923 bylo lyceum přeměněno na Reformní gymnázium a později připojeno k Chrudimskému gymnáziu.³⁵³

Rychlý rozvoj školství v Chrudimi vyžadoval také přípravu nových učitelů a učitelek. Mužský učitelský ústav byl v nedalekém Hradci Králové. Nejbližší ženský učitelský ústav však byl až v Praze.³⁵⁴ Zastupitelstvo města Chrudim mělo na počátku 90. let 19. století vážný zájem o zřízení ženského učitelského ústavu. Podalo žádost u ministerstva kultu a vyučování ve Vídni, která však byla zamítnuta. Když pak v roce 1894 přišly Školské sestry sv. Františka s nabídkou otevřít v Chrudimi Dívčí pedagogium vlastním nákladem, byly přijaty ze strany městské rady velmi vstřícně.³⁵⁵

³⁴⁸ Chrudim byla už dříve známá svou bohatou mužskou spolkovou činností. Už od roku 1822 zde byl Sbor měšťanských ostrostřelců. Následovaly další spolky: Měšťanská beseda (1846), Sůva (1858 - spolek recesistů), Pěvecký spolek Slavoj (1861), Sokol (1862), veselý spolek Hnízdo kosů (1866), Hospodářský spolek (1869), Budeč chrudimská (1870 - sdružovala duchovní i světské učitele), Spolek vzájemně se podporujících dělníků Ressel (1870), Spolek pro podporu české literatury (1878) a mnohé další. Srov. CHARVÁT Jiří, 249-274. Na konci století, jak se píše v Ottově slovníku naučném, už bylo v Chrudimi „52 spolků a společenstev, mezi nimi 5 spolků ženských.“ Chrudim, <http://leccos.com/index.php/clanky/chrudim-1> (22.2.2011). Od roku 1850 do roku 1949 vzniklo v Chrudimi kolem čtyř set různých korporací. Srov. KOBETIČ Pavel, 170.

³⁴⁹ Na jeho založení měla velký podíl již zmíněná Tereza Havelková, která navštěvovala Americký klub dám v Praze, kde studovala (mimo jiné i u Bedřicha Smetany). Měla úzký kontakt s Vojtou Náprstkem a Sofií Podlipskou. PALATOVÁ Kateřina, 19.

³⁵⁰ CHARVÁT Jiří, 253.

³⁵¹ Srov. KOBETIČ Pavel, 181.

³⁵² Srov. Historie školství na Chrudimsku, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-cr.php> (18.4.2009).

³⁵³ Srov. KOBETIČ Pavel, 181.

³⁵⁴ Teprve roku 1891 byl založen Soukromý ženský učitelský ústav v klášteře sester voršilek v Kutné Hoře.

³⁵⁵ Ne však od všech obyvatel města. Ve vztahu ke katolické škole vedené řeholními sestrami se projevovala zejména v prvních letech averze, jejíž kořeny je třeba hledat v historii města, především v jeho spojení s husitstvím a protestantismem.

3.2 Historie dívčího Pedagogia Školských sester sv. Františka

Kongregace Školských sester sv. Františka začala své působení roku 1888 ve Slatiňanech u Chrudimi (viz kapitola 2.3). Řeholní společenství se rychle rozrůstalo o mladé sestry, které potřebovaly získat příslušné vzdělání pro práci s dětmi a mládeží. Zpočátku se připravovaly v mateřském klášteře ve Slatiňanech pod vedením místního řídicího učitele, aby pak mohly složit maturitu a zkoušky učitelké způsobilosti na některém učitelském ústavu. Brzy však Kongregace vyjednala soukromé hodiny s profesory Chrudimského gymnázia, kteří dojížděli do Slatiňan. „*To nebylo výhodné ztrátou času při dojíždění profesorů a přivedlo na myšlenku, aby se najala v Chrudimi nějaká místnost k ubytování sester, které by měly studovati.*“³⁵⁶ O této skutečnosti se dozvěděla veřejnost a mnozí rodiče ze Slatiňan a okolí žádali, aby se i jejich dcery mohly připravovat společně se sestrami. Tak vznikla myšlenka založit učitelský ústav pro dívky. Původně se jednalo o jeho zřízení v Hradci Králové, ale biskupství tento návrh nepodpořilo.

Jak už bylo výše zmíněno, sousední město Chrudim usilovalo už dlouho o doplnění svého školství o učitelský ústav. Po vzájemné dohodě mezi Kongregací a zastupitelstvem města Chrudim byla 1. listopadu 1894 podána žádost k Císařsko–královskému ministerstvu kultu a vyučování ve Vídni o povolení zřízení Soukromého ústavu pro vzdělávání učitelek. 29. ledna 1895 byla žádost kladně vyřízena (zřejmě také díky přímluvě paní hraběnky Stadionové) a ústav byl pojmenován „**Dívčí Pedagogium v Chrudimi**“. Už na počátku listopadu 1894 byl otevřen první ročník, kam se zapsalo 28 studentek. Vyučovali profesori z chrudimského gymnázia společně s několika Školskými sestrami.³⁵⁷ Ředitelem byl profesor c. k. gymnázia v Chrudimi Ph.Dr. Tomáš Řehoř.³⁵⁸ Škola sídlila v prozatímních pronajatých prostorách v tehdejší Martiniho ulici, které byly velmi stísněné.³⁵⁹ Od 2. ročníku se Pedagogium přestěhovalo do vhodnějších prostor v Dukelské ulici (tehdejší Palackého třídě), kde bylo stále ještě v podnájmu.³⁶⁰ Učitelský sbor se rozšířil o další členy. Protože ústav zatím neměl vlastní cvičnou školu, docházely studentky na praktická cvičení na II. obecnou dívčí školu u sv. Kateřiny.³⁶¹

³⁵⁶ Kronika Kongregace, 30.

³⁵⁷ Složení pedagogického sboru v prvním školním roce je uvedeno v příloze č. 8.

³⁵⁸ V prvním školním roce vedl ústav při plné výuce v gymnáziu. Od školního roku 1895/1896 pak měl v gymnáziu úplnou dovolenou.

³⁵⁹ „...bylo jim zápasiti s mnohými nesnáze. První z nich byl nedostatek a nevhodnost místa. Učebna byla umístěna v bývalém krámkě hned vedle chodníku ulice (...) rámus z ulice přehlušoval přednášejícího (...) ložnice sloužila též za jídelnu a v konferenčních dnech i za sborovnu. Páni profesori seděli na dlouhých lavicích u stolů, těsně za nimi byly postele, takže korpulentnější pan profesor Křížek se nemohl za stůl vejti.“ Kronika Kongregace, 31.

³⁶⁰ Srov. Stoletá cesta, 32; CHARVÁT Jiří, 137.

³⁶¹ Kronika Kongregace, 53.

V roce 1897 byla zahájena stavba vlastní budovy v Olbrachtově ulici („na Skřivánkách“) díky půjčce, kterou získala Kongregace u České spořitelny.³⁶² Již roku 1898 se podařilo stavbu dokončit a školní rok 1898/1899, v němž byly otevřeny už všechny čtyři ročníky, byl zahájen v nových prostorách. Ústav byl přejmenován na „**Dívčí pedagogium císaře a krále Františka Josefa I.**“³⁶³ u příležitosti 50letého jubilea císařovy vlády.³⁶⁴ 26. listopadu 1898 byl celý dům i s novou kaplí vysvěcen biskupem Eduardem J. N. Brynychem.³⁶⁵ V tomto školním roce byla také při Pedagogiu otevřena soukromá obecná dívčí škola. První maturity skládaly studentky v roce 1898 na Učitelském ústavu sester voršilek v Kutné Hoře.³⁶⁶

V dubnu **1899** získalo chrudimské Pedagogium **právo veřejnosti**, tzn. že zde mohly absolventky skládat maturitní zkoušky, a obecná škola byla úřady potvrzena jako **cvičná škola** pro posluchačky ústavu. Současně byla otevřena také **přípravná třída**, v níž se připravovaly budoucí žákyně Pedagogia.³⁶⁷ Posluchačky Učitelského ústavu a přípravné třídy platily školné³⁶⁸. Ty, které bydlely v internátě, platily také za byt a stravu. Děti v obecné škole však měly studium zdarma (na rozdíl od mnoha veřejných škol, kde se za povinnou školní docházku muselo platit).³⁶⁹

Za zmínku stojí, že v srpnu 1895 schválilo městské zastupitelstvo pro Ústav roční příspěvek 3000 zlatých s podmínkou, že pětina všech jeho žákyň bude z města a okolí.³⁷⁰ Proti podpoře Pedagogia se však ozývaly četné hlasy místních obyvatel.³⁷¹ V roce 1903

³⁶² Bez půjčky by sestry vůbec nemohly pomyslet na takovou stavbu. M.M. Hyacinta Zahálková to komentovala: „Když jsme chtěly stavěti pedagogium, měla jsem všeho jmění 7 zl.“ Kronika Kongregace, 49.

³⁶³ Během historie se název školy několikrát změnil: „Dívčí pedagogium v Chrudimí“ (1894–1898), „Dívčí pedagogium císaře a krále Františka Josefa I. v Chrudimí“ (1898–1918), „Soukromý ženský ústav učitelský (v klášteře sv. Františka) v Chrudimí“ (1918–1923), „Řádový československý ženský ústav učitelský s právem veřejnosti Školských sester O.S.F v Chrudimí“ (1923–1939), „Řádový ženský ústav učitelský s právem veřejnosti Školských sester O.S.F v Chrudimí“ (1939–1942). In: SOKA Chrudim OSF.

³⁶⁴ Sestry (M.M. Hyacinta Zahálková a S.M. Jakoba Zahálková) se zúčastnily audience u císaře ve Vídni. Sbírnka OSF, 135-136; Kronika kongregace, 47–48.

³⁶⁵ Kronika Kongregace, 52–53; tamtéž 486–494 (obsahuje jako přílohu články o svěcení Pedagogia v časopise Český východ z 25.11. a 3.12.1898).

³⁶⁶ Tablo prvních maturantek a jejich profesorů z roku 1898 je v příloze 28.

³⁶⁷ Srov. Stoletá cesta, 34.

³⁶⁸ Předpis o tom, že studium na učitelských ústavech má být zdarma, se týkal i soukromých ústavů. Jejich školné však většinou nebylo vysoké, proto je stát toleroval (soukromé a zvláště církevní ústavy totiž většinou nežadaly od státu finanční podporu).

³⁶⁹ O školném podrobněji pojednává kapitola 3.6.

³⁷⁰ Město počítalo se ziskem pro místní živnostníky, protože Pedagogium mělo kromě školy také internát pro 150 chovaneček.

³⁷¹ V novinovém článku „Před obecními volbami v Chrudimí“ z 20. srpna 1895 stálo: „Všemožně se staráno, aby co možná nejvíce úřadů a škol sneseno bylo do Chrudimí, ale zapomělo se, že současně a stejným krokem má se postupovati v oboru průmyslovém a obchodním. Ta jednostranná snaha při školách pak vyvrcholila v monstře skoro půlmilionové subvence na jeptišské pedagogium. (...) Celá hospodářská činnost nynější většiny na radnici chrudimské je políčkem ve tvář základní zásadě hospodářské: rozumné šetrnosti a jejich troufalost, s jakou chystají se k nové výpůjčce, aby vyhazovali dál peníze na jeptišky a zbytečné výstavy a p. je pravým výsměchem dobráckosti chrudimského poplatnictva.“ Podobně se vyjadřovaly i další

uzavřela Kongregace s městem Chrudim novou smlouvu o nižší subvenci, v níž se zavázala přijmout každý školní rok do Pedagogia 20 dívek z Chrudimi a okolí, přičemž obec přislíbila škole ročně částku 4000 K. Řeči proti podpoře Pedagogia však neustaly.³⁷² V témže roce byla městské radě předložena stížnost jednoho z chrudimských občanů s odůvodněním, že „klášterní pedagogium bude přijímati jen dívky katolické a tak prý věnování to nebude na prospěch všem poplatníkům, čímž dotčeny jsou zájmy jinověrců jakožto poplatníků, když obec značný příspěvek dává katolicko–klerikálnímu ústavu“.³⁷³ Stížnost přišla až k zemskému soudu, který však na zmíněné smlouvě neshledal nic závadného, protože Pedagogium se zavázalo přijímat všechny dívky bez ohledu na jejich vyznání a skutečně svůj závazek poctivě plnilo.³⁷⁴ Po několika letech se Kongregace subvence dobrovolně vzdala.³⁷⁵ Příspěvek města byl pak použit pro Městské dívčí lyceum.

Roku 1901 byla při Učitelském ústavu zřízena **Dívčí obchodní škola**. Zpočátku byla jednoletá a od roku 1903 byla rozšířena na dvouletou. Hlásilo se však málo studentek. V Chrudimi už totiž byla Obchodní škola, kterou mohly navštěvovat i dívky. Proto byla Obchodní škola v srpnu 1907 přeložena do Prahy a dále fungovala při Dívčím gymnáziu Kongregace na Vinohradech, kde o ni byl mnohem větší zájem.³⁷⁶

V době první světové války našly v budově Pedagogia azyl chrudimské dívčí národní a měšťanské školy (kolem 800 žákyň), Dívčí pokračovací kurz, Dívčí škola a Penzionát ze Slatiňan.³⁷⁷ Objekt sloužil také pro ubytování ošetřovatelek vojenské nemocnice a řeholních kandidátek ze Slatiňan. Přes všechny těžkosti válečné doby a nedostatek všeho druhu se dařilo sestřám, ve spolupráci s ostatními učiteli a žáky, ještě pomáhat dalším potřebným lidem.

Po skončení války a vzniku Československé republiky se k problémům ideologickým (štvaní studentek proti víře a proti vedení ústavu,³⁷⁸ potíže ze strany státu –

články daného periodika. In: Hlasy z východních Čech. List politický, hospodářský a společenský, 20. 8. 1895.

³⁷² Kronika Kongregace k tomu poznamenává: „Marný byl obšírný výklad o té věci ve ‚Zprávě o subvenci města Chrudimě na dívčí pedagogium kongregace školských sester‘ vydané jako zvláštní příloha ‚Českého východu‘ a podepsané starostou města.“ Kronika Kongregace, 40–41.

³⁷³ Může-li obec podporovati školní ústavy katolických kongregací? In: Časopis katolického duchovenstva 3 (1909), 237–238. Přepis článku je uveden v příloze č. 16.

³⁷⁴ Viz tabulka 1 v kapitole 3.7.

³⁷⁵ „Když nepřízeň vůči Kongregaci se pro tu příčinu neumenšovala, ba naopak město jmenováním určitých žákyň často i ke studiu neschopných činilo ředitelství ústavu značné potíže a nepřijemnosti, zřekla se Kongregace sama dobrovolně subvence, a tím odpadl závazek přijímati pětinu žákyň z města.“ Kronika Kongregace, 41.

³⁷⁶ KOBETIČ Pavel, 116–117; Kronika Kongregace, 107.

³⁷⁷ Velká část klášterní budovy ve Slatiňanech sloužila jako vojenský lazaret, kde sloužily také některé sestry jako zdravotnice, a v další části byl sirotčinec.

³⁷⁸ Jako příklad může sloužit zápis ředitele ve školní kronice z roku 1919: „Dne 1. června propuštěna byla z ústavu (z úřadu učitelského) učitelka zpěvu Terezie Slavičková pro stálé zasahování do práv vydržovatelky, pro škodlivé působení na kázeň žactva, a to zejména u chovank internátních, čímž stěžována byla velice

hrozící znárodnění či uzavření škol) přidala i těžká finanční situace. Navíc v budově Pedagogia ještě stále sídlily chrudimské obecné a měšťanské dívčí školy.³⁷⁹ Proto bylo vedením školy oznámeno, že ve školním roce 1919/1920 nebude otevřen první ročník. Rodiče, kteří počítali s přijetím svých dcer (zejména ti, jejichž dcery už absolvovaly přípravný ročník), byli velmi pobouřeni. Někteří z nich, ve spolupráci s organizací Volná myšlenka a II. východočeským odborem Chrudimských učitelek, iniciovali jednání městského zastupitelstva v Chrudimi nejprve o zestátnění Pedagogia.³⁸⁰ V diskusích se však ukázalo, že by bylo finančně výhodnější založit nový městský Učitelství ústav.³⁸¹ 1. září 1919 byl tedy založen městský Učitelství ústav, který převzal některé studentky přihlášené do 1. ročníku Pedagogia.³⁸² 18. září byl slavnostně otevřen. Vzhledem ke zrušení mužského Učitelství ústavu v nedaleké Poličce byl městský ústav roku 1921 přeměněn na koedukační. V tomtéž roce se městu podařilo dosáhnout jeho zestátnění.³⁸³

Od vánočních prázdnin na přelomu roku 1919 a 1920 byla v Pedagogiu těžká situace. Někteří profesori z ústavu i z jiných chrudimských škol štváli studentky proti sestrám a proti vedení ústavu a docházelo k výtržnostem při vyučování i během bohoslužeb. Na jaře 1920 proběhla dokonce demonstrace místních studentů a dělníků proti Pedagogiu. Přes všechny obavy však proběhla pokojně a tím dnem „*skončilo všechno pokrokářské štvání proti ústavu, připravilo však Pedagogiu ještě větší sympatie rozumných lidí a strach u oněch pobuřujících profesorů, aby jejich jména a obsah štvavých dopisů nebyl uveřejněn.*“³⁸⁴

Během školního roku 1919/1920 se opět uvolnily prostory řádového Pedagogia pro normální výuku a také finanční situace se upravila natolik, že v dalším školním roce již mohly nastoupit nové studentky do 1. ročníku. Na jaře roku 1920 bylo Ministerstvem školství a státní osvěty ČR znovu uděleno právo veřejnosti jak učitelství ústavu, který byl přejmenován na „**Soukromý ženský ústav učitelství (v klášteře sv. Františka)**

práce výchovná ve všech ročnících, zvláště od 1. ledna 1919 po celé další trvání šk. roku 1918/1919.“ Kronika Chrudimského pedagogia 1894–1940, Archiv OSF, nesign. Další poznámky jsou uvedeny také v Kronice Kongregace, 197–201.

³⁷⁹ Jejich budovy byly ještě stále obsazeny pro vojenské účely.

³⁸⁰ Návrh žádosti o zestátnění Pedagogia je uložen ve fondu *Státní koedukační ústav učitelství Chrudim* ve Státním okresním archivu v Chrudimi (dále Koedukační učitelství ústav SOKA Chrudim).

³⁸¹ V té době stát podporoval laicizaci a zestátnění škol. Toho využilo město Chrudim, když se rozhodlo založit raději nový učitelství ústav na vlastní náklady s výhledem na jeho rychlé zestátnění, a tím také přesunutí jeho financování z městské pokladny na státní. Zároveň se počítalo s tím, že studenti státních učitelství ústavů neplatí školné a nejsou povinni bydlet v internátě, což bylo jistě výhodné i pro nemajetné rodiny. Srov. Kronika městského učitelství ústavu v Chrudimi, 7–8. In: Koedukační učitelství ústav SOKA Chrudim, č. knihy 1.

³⁸² Učitelství sbor nové školy tvořili zejména vyučující Městského dívčího lycea a ředitelem se stal c. k. prof. Bohumil Kaisvinkler, který několik let učil také v řádovém Pedagogiu.

³⁸³ Srov. KOBETIČ Pavel, 116–117; Kronika městského Učitelství ústavu v Chrudimi, 9. In: Koedukační učitelství ústav SOKA Chrudim, č. knihy 1.

³⁸⁴ Kronika Kongregace, 201.

v Chrudimi“, tak i cvičné škole.³⁸⁵ Pedagogium přečkalo všechny těžkosti hospodářské i politické krize 20. let a pokračovalo naplno ve své činnosti. Sestry se snažily ve spolupráci s ostatními pedagogy studentky nejen vzdělávat, ale dobrou výchovou jim dát také solidní základ pro další život.³⁸⁶

Roku 1923 podalo město na Ministerstvo školství žádost o sloučení Řádového učitelského ústavu s městským Koedukačním ústavem.³⁸⁷ Město předpokládalo, že se zároveň ušetří na financování škol. Zapomnělo však, že řádový ústav se z většiny financuje samostatně a nežádá příspěvky od státu. Díky tomu Pedagogium zůstalo samostatné.

V roce 1926 byl ústav nucen snížit počet žáků v jednotlivých ročnících. Bylo to v důsledku chystané a mnohokrát diskutované reformy učitelského vzdělání. Ta měla přinést zrušení učitelských ústavů, které byly považovány za jakousi slepou uličku ve vzdělání učitelů (neumožňovaly vstup na vysokou školu, viz kap. 1.2.6). Přesto učitelské ústavy fungovaly dále.

V roce 1928 bylo Ministerstvem školství rozhodnuto, že díky existenci dvou učitelských ústavů v Chrudimi (řádového dívčího a koedukačního), bude zrušena koedukace na městském ústavu a ten bude otevřen pouze chlapcům. Město se proti tomuto rozhodnutí postavilo³⁸⁸ a podařilo se odsunout zrušení koedukace o jeden rok. Následným jednáním bylo dosaženo zachování koedukace na městském ústavu i v dalších letech.³⁸⁹

Zájem o studium v řádovém Pedagogiu byl stále velký a hlásily se i žákyně ze vzdálených oblastí Čech i Moravy.³⁹⁰ Většina z nich bydlela v internátě. Od roku 1931 pořádalo Pedagogium rovněž vzdělávací kurzy a přednášky pro rodiče studentek a také pravidelné exercicie. Některé z absolventek školy se staly členkami Kongregace.³⁹¹

³⁸⁵ Školám bylo přiznáno právo veřejnosti nejprve na 1 rok a pak teprve definitivně. Srov. MORKEŠ František: K historii, nesign. Roku 1927 byla cvičná škola otevřena i pro chlapce. Srov. Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského s právem veřejnosti v Chrudimi, 49. In: Archiv OSF, nesign.

³⁸⁶ Viz rozhovor se SM. Radimou Pavlíkovou OSF v příloze č.20.

³⁸⁷ „Obec chrudimská pokládá za potřebné, aby oba tyto učitelské ústavy byly sloučeny v jeden, a to z toho důvodu, že jen takto bude zabezpečena výchova v klášterním ústavu na pokladě ryze republikánském a demokratickém, neboť vládě záležitosti musí na tom, aby vykonávala svůj vliv na výchovu učitelstva v zásadách ryze demokratických, nezátížených jinými momenty, zejména náboženskými.“ Žádost za sloučení státního učitelského ústavu a soukromého ústavu paedagogia, in: Koedukační učitelský ústav SOkA Chrudim, karton 6, inv. č. 250.

³⁸⁸ Hlavním argumentem pro zachování koedukace byl velký zájem studentek, který by řádové Pedagogium nebylo schopno uspokojit (mohlo otvírat každý rok jen jednu třídu po 40 žákyních) a také to, že by ze studia bylo vyloučeno mnoho nemajetných žákyň, které na státním ústavu mohly studovat bezplatně.

³⁸⁹ Viz korespondence ústavu s ministerstvem školství a národní osvěty: Žádost o navrácení koedukace, in: Koedukační učitelský ústav SOkA Chrudim, karton 6, inv. č. 251.

³⁹⁰ Jak vyplývá ze vzpomínek SM. Radimy Pavlíkové, hlásilo se až 150 dívek do prvního ročníku, bylo však povoleno přijmout pouze 40. Viz. příloha č. 20.

³⁹¹ Tak to bylo i v případě budoucí generální představené S.M. Elišky Pretschnerové, která v Pedagogiu studovala v letech 1925-1930 a později studovala na Karlově univerzitě obor matematika, fyzika a učila na Řádovém gymnáziu v Praze. Další viz příloha č. 20.

Československé školní zákony – zvláště tzv. Dérerovy školské osnovy – byly zaměřeny proti katolickému školství a podle předběžného plánu se už od školního roku 1933/1934 neměly přijímat do ústavu nové studentky. Sestry uvažovaly o využití budovy pro slabomyslné děti, neboť ve Slatiňanech pro ně už neměly dostatek místa.³⁹² Nakonec však výuka v Pedagogiu pokračovala zcela normálně až do vzniku Protektorátu Čechy a Morava v roce 1939. Ve školním roce 1939/1940 nebylo povoleno otevřít 1. ročník a v létě roku 1940 byl Učitelství přeložen do Prahy do budovy řádového Gymnázia v Korunní ulici na Vinohradech. Školní budovu v Chrudimi převzala německá správa. V Praze byla dokončena výuka posledních dvou ročníků ve školních letech 1940/1941 a 1941/1942.³⁹³ Pak byla škola definitivně zrušena. Veškeré písemnosti týkající se školy byly pečlivě zabaleny do beden a odevzdány Amerlingovu učitelstvímu ústavu v Praze.³⁹⁴

3.3 Organizační statut Učitelstvího ústavu

V kapitole 1.2.6 jsme pojednávali o vzdělání učitelů a učitelek a o právních úpravách, které se týkaly učitelstvího ústavů, zřizovaných po roce 1869. Zásaditost ohledně výuky a provozu učitelstvího ústavů upravoval tzv. „**Organizační statut ústavů ku vzdělání učitelů a učitelek veřejných škol obecných v Rakousku**“. Prozatímní Organizační statut (dále jen OS) z roku 1869 byl přepracován a v roce 1874 byl vydán nový text. V roce 1886 byl Nařízením ministra záležitostí duchovních a vyučování vyhlášen nový OS (odrážel změny ve školství po vydání Novely školského zákona z roku 1883). Tento předpis se stal na dlouhá léta směrodatným pro všechny učitelstvího ústavy. V roce 1913 byl OS znovu vydán.³⁹⁵ Text, až na drobné výjimky stejný jako z roku 1886,³⁹⁶ je opatřen poznámkami, které obsahují všechna nařízení a výnosy Ministerstva školství a národní osvěty i Zemské školní rady ohledně učitelstvího ústavů i obecných škol do roku 1913. Je zajímavé, že tento předpis platil i po vzniku Československé republiky – změny se týkaly pouze náplně některých předmětů a formulací ohledně státního zřízení.

Státní učitelstvího ústavy byly vázány předpisy OS v plném rozsahu. Soukromé ústavy vypracovaly podle oficiálního předpisu svůj vlastní text, který předložily ke schválení Ministerstvu kultu a vyučování. Tak tomu bylo i v případě Pedagogia v Chrudimi. První

³⁹² Srov. Kronika Kongregace, 388.

³⁹³ Viz příloha č. 22.

³⁹⁴ Jen díky tomu se veškerá dokumentace, týkající se provozu školy, zachovala až do dnešních dnů a je uložena ve Státním okresním archivu v Chrudimi (viz příloha č. 4).

³⁹⁵ Organizační statut ústavů ku vzdělání učitelů a učitelek veřejných škol obecných v Rakousku, Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1913.

³⁹⁶ Jediná změna ve vlastním textu se týkala vyučovací osnovy v kreslení od ruky.

OS byl schválen při založení Pedagogia.³⁹⁷ V následujících letech byl text opisován a doplňován tak, aby odpovídal aktuální situaci ve školské legislativě i v organizaci školy. Každou změnu v OS a ve vyučovacích osnovách musel schválit ministr školství a státní osvěty, změny v učitelském sboru podléhaly schválení Zemského školního úřadu. V Archivu OSF jsou uloženy dvě verze OS: z roku 1899 a z roku 1919.³⁹⁸ Z tabulky v příloze č. 5 je zřejmé, že se text zabývá náplní a organizací výuky v přípravné třídě, v Pedagogiu i ve cvičné škole, kázní a klasifikací žákyň, pedagogického sboru i vnějších poměrů školy. Při porovnání jednotlivých článků s ustanoveními státního OS se ukazuje, že mnohá ustanovení chybí, jiná jsou naopak navíc. Srovnání nám může přinést některé zajímavé informace.

Srovnání zachovaných textů OS Pedagogia s OS vydanými ministerstvem

V obou zachovaných textech OS Pedagogia **chybějí odstavce či celé paragrafy**, které se týkají:

- finančních otázek:
 - stipendií a podpor pro studenty – udělování, výše, odebrání... (§60, §62, §72),³⁹⁹
 - hierarchie učitelů, jejich úvazků, honorářů a dovolené (§66, §67, §68, 69),
 - výdajů ředitele a učitelů na vybavení školy a pomůcky (§69, §71),
 - šetření dotací, aby se zbytečně neutrácelo ze státních financí (§72),
 - postihů při překročení povolené částky na výdaje školy (§68),
- dosazování ředitele, učitelů a suplentů Ministerstvem (§65),
- suplování ve výuce (§68).

Chybí také velmi praktická nabídka vzájemného sdílení pedagogických zkušeností s jinými ústavu (§103),⁴⁰⁰ která se ve státních ústavách realizovala prostřednictvím výročních zpráv a povinnou účastí na okresních učitelských konferencích (ta byla pro soukromé ústavy dobrovolná a v Pedagogiu se objevuje až po roce 1919).

³⁹⁷ Schváleno ministerstvem 29. ledna 1895 č. 1524.

³⁹⁸ Organizační statut dívčího pedagogia císaře a krále Františka Josefa I. v Chrudimi, Archiv OSF, nesign.; Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi z roku 1919, Archiv OSF, nesign. Oba texty jsou opatřeny mnoha dalšími poznámkami a vlepenými texty, které reagují na aktuální legislativní úpravy. Změny se týkaly především vyučovacích osnov přípravné třídy a Pedagogia a organizace školního roku. Zde se zabýváme pouze původním textem, pozdější úpravy necháváme stranou.

³⁹⁹ Čísla paragrafů odkazují na příslušný text v oficiálním Organizačním statutu z r. 1886 i 1913.

⁴⁰⁰ „*Jiné spojitosti, a to mezi sebou, domáhejtež se ústavové ku vzdělání učitelů a učitelek výměnou svých publikací. Každý ústav učitelský může vždy po třech letech uveřejniti zprávu, jež by obsahovala úvahy o jednotlivých předmětech učebných, zvláště o paedagogice, potom zprávy o životě školním, o školních závodech, o dějinách ústavu, statistické zprávy a j. v. Takovéto zprávy budtež i obecnstvu knihkupectvími přístupnými učiněny.*“ Organizační statut ústavů ku vzdělání učitelů a učitelek veřejných škol obecných v Rakousku, Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1913, 104–105.

Navíc se v OS Pedagogia uvádí:

- přesný název školy v záhlaví OS i na vzorech vysvědčení,
- poplatky za výuku v Pedagogiu i v přípravné třídě,
- žákyně cvičné školy neplatí školné,
- některé okolnosti týkající se vlastních možností školy (zahradu, ubytování apod.),
- dodatek, že daný OS Pedagogia je sestaven na základě oficiálního OS a dalších předpisů.

Některé další rozdíly v textech obou verzí OS Pedagogia a OS státního (kromě konkrétních vyučovacích předmětů ve čtyřech hlavních ročnících) jsou shrnuty v příloze č. 6. Pasáže, které odpovídají státnímu OS, jsou v textu z roku 1899 psány vlastními formulacemi, i když obsah je přesně zachován. V textu z roku 1919 jsou tyto části doslovně opsány ze státního OS.

Srovnání vyučovaných předmětů a počtu vyučovacích hodin ve státních ústavech a v Pedagogiu přehledně znázorňuje příloha č. 7 (týká se pouze čtyř hlavních ročníků Pedagogia). V OS z roku 1899 se vyučované předměty i jejich hodinová dotace přesně kryjí se státním OS. V textu z roku 1919 jsou již patrné rozdíly v názvech, v počtu hodin a zejména v obsahu jednotlivých předmětů (tj. v cíli, v hlavních výukových okruzích i v jejich rozložení do jednotlivých ročníků). Zřetelně se projevuje nová situace ve školství po vzniku Československé republiky.

Výrazné změny jsou patrné zejména v těchto předmětech:

- Vyučovací jazyk (čeština) – nově zpracované osnovy s důrazem na dobrou znalost mateřského jazyka (včetně spisovné slovenštiny a některých nářečí), české literatury od nejstarších dob, probuzení zájmu o českou kulturu a „*pěstování povahy národně uvědomělé a lidsky ušlechtilé*“.⁴⁰¹
- Pedagogika a jednotlivé metodiky – nový text s důrazem na odkaz J. A. Komenského, nově rozpracované speciální metodiky a praktická cvičení, vyšší počet hodin.
- Zeměpis a dějepis – důraz na znalosti týkající se Československé republiky.
- Přírodopis, fyzika a chemie (dříve přírodopyt) – nová náplň v jednotlivých ročnících.
- Ženské ruční práce – nově přepracované osnovy s ohledem na tehdejší potřeby a národní ráz.

⁴⁰¹ Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi z roku 1919, 15-17. In: Archiv OSF, nesign.

- Náboženství – je velmi zajímavé, že v Pedagogii bylo zařazeno od druhého ročníku mezi nepovinné předměty a v posledním ročníku zcela vypuštěno, ač na státních ústavech bylo stále ještě povinné.⁴⁰²
- Navíc je zařazen povinně druhý zemský jazyk, tj. němčina, která byla za Rakousko–Uherska nepovinná.

Ostatní předměty zůstaly téměř beze změny. Celkový počet vyučovacích hodin se zvýšil z 26 (resp.27) na 31 (resp.32).

Co lze z uvedeného srovnání vyčíst?

Jednak jsou to skutečnosti týkající se samotného Pedagogia:

- Už samotný název ústavu ukazoval na jeho specifika.
- Ústav byl úplně nezávislý na finanční podpoře ze strany státu, což mu také zajišťovalo poměrně velkou autonomii ve volbě ředitele a jednotlivých učitelů, jejich honorářů, dovolené a suplování (změny se pouze oznamovaly Zemskému školnímu úřadu). Škola také sama rozhodovala o dalších nutných změnách – přestavbách, vybavení apod.
- Škola nebyla v tak úzkém kontaktu s ostatními učitelskými ústavami jako státní ústavy mezi sebou.
- Právo veřejnosti, opakovaně doložené v OS, zaručovalo kvalitu výuky srovnatelnou se státními učitelskými ústavami.
- Studium, státem deklarované jako bezplatné, zde nebylo zcela zdarma. Platila se určitá částka jako školné a většina žáků byla zároveň v ústavu ubytovaná (viz kap. 3.6).
- Naopak cvičná škola byla pro všechny žáky zdarma.
- Byla zde i celkem velká otevřenost různým konfesím (v některých letech bylo nepovinné náboženství).

Srovnání ukazuje, že do OS z roku 1919 se již promítly některé skutečnosti spojené se vznikem Československé republiky:

- Na jednu stranu velký důraz na všechno, co se týkalo národní historie, jazyka, kultury, vlastenectví, což se projevilo v nových školních osnovách.
- Na druhou stranu určitá strnulost – doslovné převzetí předpisů a formulací z Rakousko–Uherských školských nařízení. Tím byla jistě ve školství a v přípravě

⁴⁰² V době první republiky zůstalo náboženství povinným předmětem, který se na vysvědčení psal na prvním místě. Rodiče mohli žádat o zproštění povinné výuky náboženství pro své dítě, ale museli uvést důvod. Srov. MORKEŠ František: K historii, nesign. Je zajímavé, že v řádové katolické škole byla výuka náboženství výrazně omezena. Povinné náboženství bylo zavedeno až po roce 1928. V té době už zde studovaly výhradně dívky z katolických rodin. Srov. příloha č. 20.

učitelů zajištěna kontinuita. Zároveň však, jak je uvedeno v kapitole 1.2.6, protože nedošlo ke včasným legislativním úpravám, zůstala příprava učitelů v době první republiky v jakési slepé uličce – některé předpisy z roku 1881 platily až do roku 1946, kdy byly učitelské ústavy zrušeny.

Organizační statut obsahuje ustanovení, která se týkají hlavních oblastí organizace výuky a provozu v Učitelském ústavu.⁴⁰³ Může nám dále posloužit jako průvodce při detailnějším popisu působení Dívčího pedagogia Školských sester sv. Františka v Chrudimi. Hned v úvodní kapitole se hovoří o potřebném vzdělání ředitele a učitelů. Pokusíme se odpovědět na otázky: Jaké bylo složení pedagogického sboru v chrudimském Pedagogiu? Jaké vzdělání měli civilní profesori a řádové sestry? Je možné ve vzdělání Školských sester pozorovat nějaký vývoj?

3.4 Pedagogický sbor

3.4.1 Složení pedagogického sboru

Přestože bylo chrudimské Pedagogium dívčí školou, kterou založila ženská řeholní kongregace, v pedagogickém sboru měli alespoň v prvních letech většinu muži. Pro založení střední školy bylo totiž nutné mít ve vedení školy i v učitelském sboru osoby, které mohly doložit, že jsou schopny vzdělávat budoucí učitele. Zákon vyžadoval alespoň vysvědčení způsobilosti pro výuku na měšťanských školách a tři roky praxe.⁴⁰⁴ Profesori předmětů, na které se vztahoval tento požadavek (dále uváděných jako odborné: českého jazyka, matematiky, dějepisu, zeměpisu, přírodopisu, fyziky, kreslení, ale také pedagogiky a speciálních metodik), do Pedagogia docházeli z C. k. reálného gymnázia a dalších vyšších chlapeckých škol v Chrudimi. Jedině na výuku krasopisu měla aprobaci S. M. Jakoba Zahálková. Ostatní předměty (ruční práce, němčinu, tělocvik a hudební předměty) vyučovaly školské sestry nebo laické učitelky.⁴⁰⁵ Katechismus učil k tomu ustanovený kněz. Ve cvičné škole, která při ústavu vznikla v roce 1898, mohly vyučovat sestry i laické učitelky všechny předměty podle své aprobace.⁴⁰⁶

Situace se začala pomalu měnit po roce 1900. Sestry, které již měly potřebnou praxi a získaly zkoušku způsobilosti pro měšťanské školy, se mohly více zapojovat ve výuce

⁴⁰³ Viz příloha č. 5.

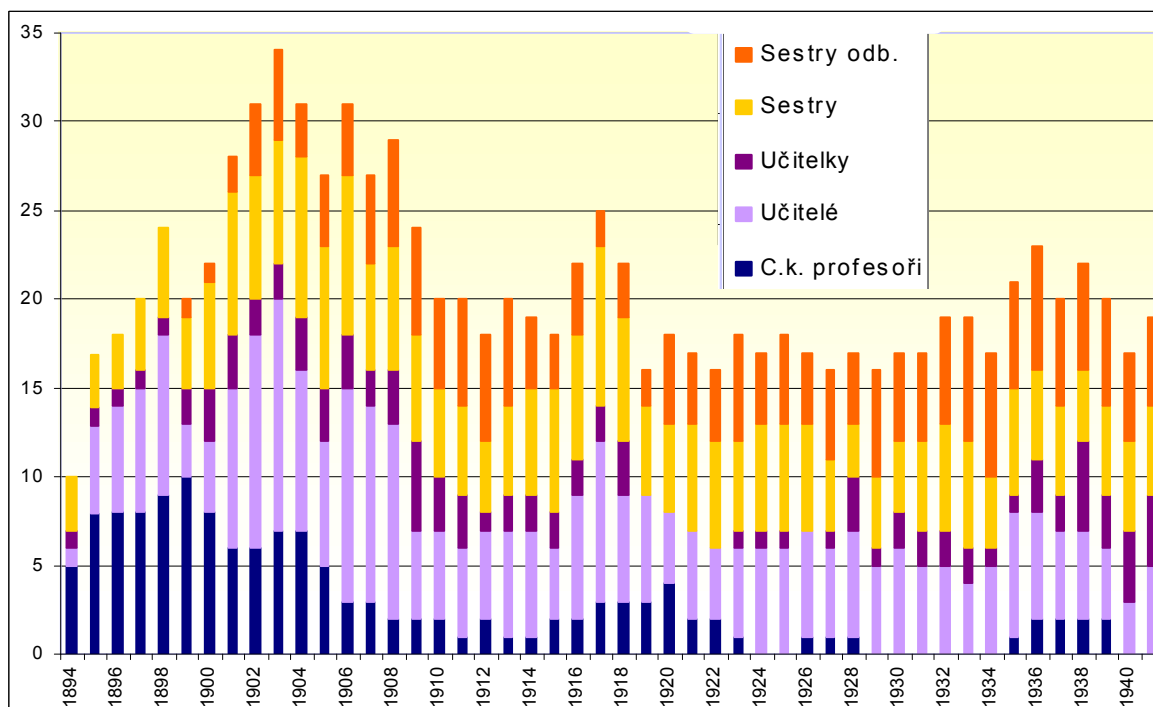
⁴⁰⁴ Organizační statut ústavů ku vzdělání učitelů a učitelek veřejných škol obecných v Rakousku, Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1913, 8.

⁴⁰⁵ Složení pedagogického sboru v prvním školním roce 1894/1895 je uvedeno v příloze č. 8.

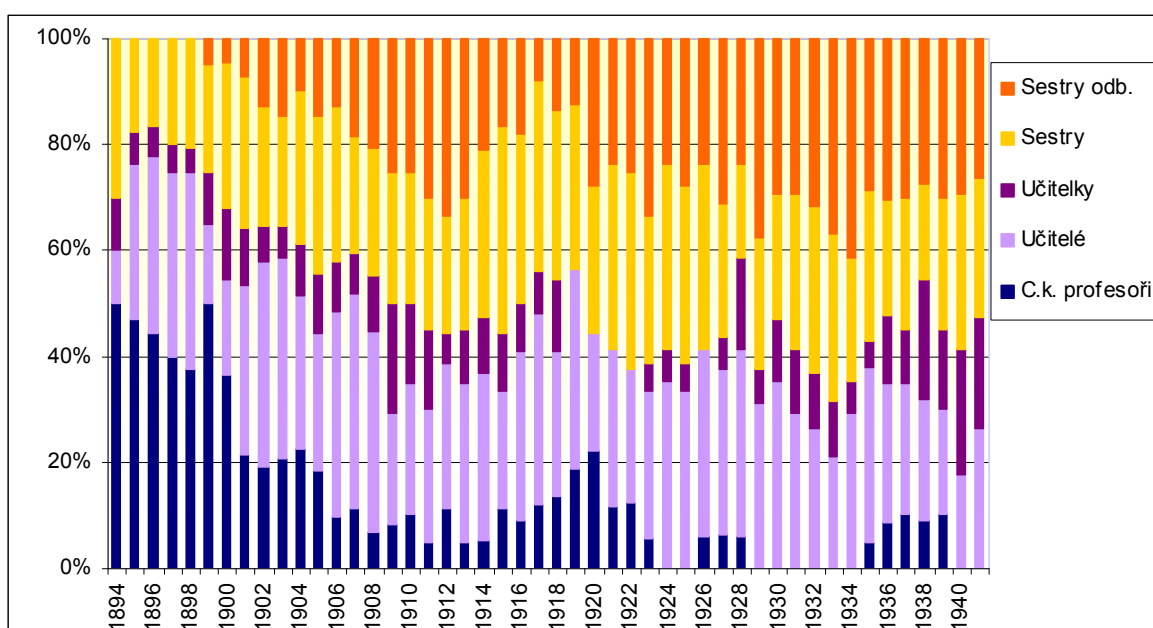
⁴⁰⁶ Ve cvičné škole byla vyžadována učitelská způsobilost pro obecné školy.

odborných předmětů. Přibývalo také civilních učitelů a učitelek, kteří sem většinou docházeli z měšťanských škol v Chrudimi. Počet profesorů z chrudimského C. k. reálného gymnázia se postupně snižoval. Složení pedagogického sboru v Pedagogiu přehledně ukazují grafy 1 a 2 a tabulka v příloze č. 9.

Graf 1 Složení učitelského sboru v Pedagogiu⁴⁰⁷

Graf 2 Procentuelní zastoupení vyučujících v Pedagogiu

⁴⁰⁷ Vysvětlení popisků v grafech 1 a 2: „Sestry odb.“ – sestry, které vyučovaly předměty, pro které bylo zapotřebí alespoň vysvědčení způsobilosti pro měšťanské školy; „Sestry“ – ostatní sestry vyučující v Pedagogiu; „Učitelky“ – laické učitelky; „Učitelé“ – muži vyučující v Pedagogiu mimo profesory chrudimského Gymnázia; „C.k. profesoři“ – profesoři z chrudimského Gymnázia.

Vývoj ve složení pedagogického sboru na základě grafů 1 a 2

V prvních letech je zřejmý počáteční nárůst počtu c. k. profesorů spojený s postupným přibýváním jednotlivých ročníků nově založené školy. Už od počátku však procentuelní zastoupení profesorů v pedagogickém sboru školy klesá z původních 50% ve školním roce 1894/1895 na méně než 10% v roce 1908/1909. Ke zvýšení došlo v roce 1899, kdy byla otevřena přípravná třída a oficiálně potvrzena cvičná škola (do ní se přesunula část školských sester). Další mírný nárůst lze pozorovat v letech první světové války a krátce po ní (zřejmě díky odchodu většího počtu sester i laických učitelek), a pak v druhé polovině 30. let. Za dobu trvání Pedagogia v něm vyučovalo celkem 27 profesorů z chrudimského státního Gymnázia.⁴⁰⁸

C. k. profesori byli postupně nahrazováni nejen civilními učiteli a učitelkami (jejich zastoupení v pedagogickém sboru se pohybovalo mezi 20–50%), ale zvláště školskými sestrami (15–70%). Počet sester (v grafu rozlišeny sestry vyučující odborné předměty – „sestry odb.“ a ostatní – „sestry“) rostl jak v Pedagogiu, tak také ve cvičné škole, která se stala výhradně jejich doménou. Sestry se v Pedagogiu průběžně střídaly a kolísal také jejich počet. Při získání potřebného pedagogického vzdělání totiž odcházely na jiné školy. Celkový vývoj však stále směřoval k co největšímu zapojení řeholních sester do výuky.

Důležitou roli zde totiž hrála finanční stránka provozu školy. Kongregace se snažila co nejvíce snížit náklady. Po roce 1905 se už nemohla spoléhat na finanční podporu ze strany města a státní podporu nežádala. Navíc bylo třeba splácet půjčky na stavbu Učitelského ústavu. Nezanedbatelnou položku v nákladech tvořily platy vyučujících. C. k. profesorům musela škola vyplácet mnohem větší plat než učitelům měšťanských škol. Když však vyučovaly školské sestry, nežádaly žádný plat. Proto se Kongregace snažila být v tomto ohledu co nejvíce soběstačná. Určitou výhodou přitom bylo, že stále přicházely nové sestry, které zde studovaly a nějaký čas také vyučovaly. Po získání způsobilosti pro obecné školy učily ve cvičné škole. Po třech letech praxe a složení zkoušek způsobilosti pro měšťanské školy mohly začít vyučovat v Pedagogiu (při získání výjimky i bez praxe), a pak už některé z nich odcházely učit na jiné střední školy (více viz kapitola 3.4.3). Navíc byla v Pedagogiu velká komunita sester, která zajišťovala celkový provoz školy i penzionátu (administrativa, kuchyně, zahrada atd. – viz kap. 3.9). S určitou nadsázkou lze říci, že sestry byly nejen zde, ale i v jiných zařízeních, kde pracovaly, poměrně levnou pracovní silou.

⁴⁰⁸ Dnes sídlí Gymnázium, pojmenované po Josefu Resslerovi, v budově bývalého Pedagogia. Srov. KOREJTKOVÁ Marie a kol.: 140 let Gymnázia Josefa Ressela Chrudim, Chrudim: Gymnázium Josefa Ressela, 2003.

Ve 20. letech se změna podmínek pro vzdělávání žen v Československu projevila i na Pedagogiu. Učitelská profese přestala být pro ženy od roku 1919 vázaná na celibát, proto se v seznamu učitelů objevují i vdané ženy. Školské sestry a některé civilní profesorky měly možnost získat univerzitní vzdělání (viz kapitola 3.4.3).⁴⁰⁹ V letech 1939–1940 a po odchodu z Chrudimi do Prahy v letech 1940–1942, zastávaly Školské sestry i funkci ředitelky ústavu.⁴¹⁰

Výše popsany vývoj ve složení pedagogického sboru školy s sebou přináší otázku: Jaké bylo spektrum vyučujících s ohledem na jejich dosažené vzdělání? V dalších kapitolách se pokusíme stručně zachytit vývoj ve vzdělání pedagogického sboru a zvláště školských sester vyučujících v Pedagogiu.

3.4.2 Vzdělání vyučujících v Pedagogiu

Jak jsme se již zmínili, byl učitelský sbor v Pedagogiu tvořen jednak profesory z C. k. gymnázia v Chrudimi, jednak učiteli a učitelkami z vyšších chlapeckých i dívčích škol v Chrudimi a školskými sestrami sv. Františka. Sledovat tolik skupin vyučujících jednotlivě by bylo poměrně komplikované, proto se při zkoumání spektra vzdělání zaměříme nejprve na celý pedagogický sbor. Grafy 3 a 4 (a tabulka v příloze č. 10) zachycují početní a procentuelní zastoupení jednotlivých dosažených typů vzdělání od maturity (získané většinou na Pedagogiu), přes způsobilost pro obecné, industriální, měšťanské a střední školy, až po státní zkoušky a univerzitní diplom.⁴¹¹

V prvních letech na Pedagogiu vyučoval poměrně velký počet profesorů z Gymnázia, kteří museli mít univerzitní vzdělání. Po dlouhý čas zde byli jedinými vysokoškolsky vzdělanými pedagogy. Teprve od roku 1915 se k nim připojili profesori z jiných chrudimských středních škol a od roku 1919 i školské sestry a civilní učitelky. Jejich počet během první republiky postupně narůstal.

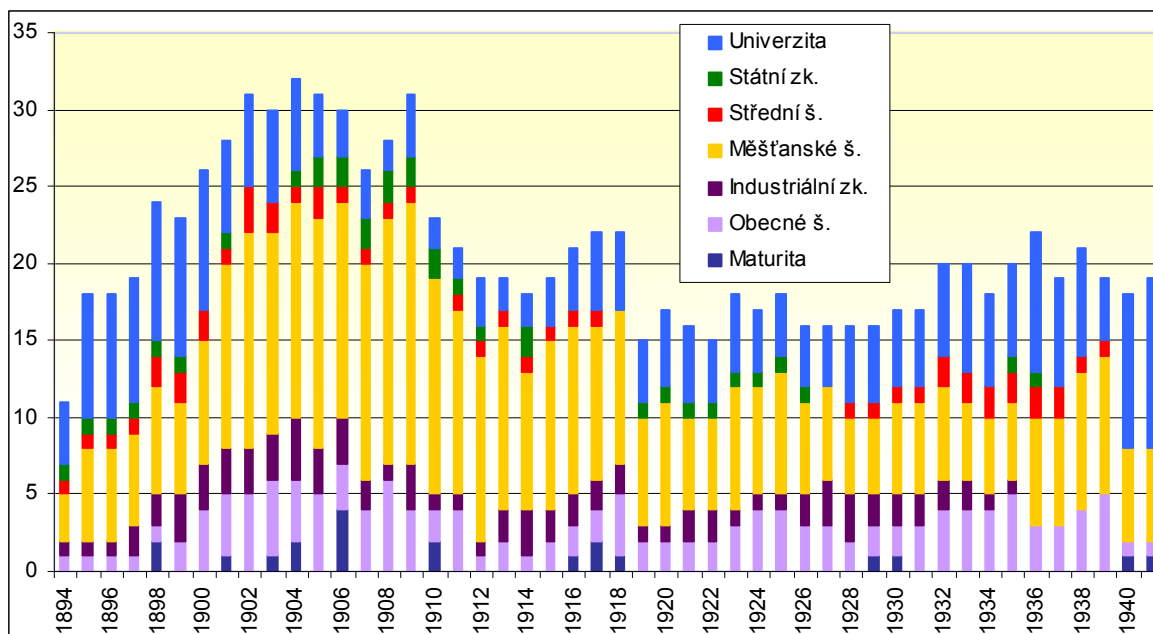
Některé předměty – zejména jazykové, výtvarné a hudební – vedli učitelé, kteří složili státní zkoušky z příslušných předmětů. Aprobaci pro střední školy měli vyučující náboženství a hudebních předmětů.

⁴⁰⁹ Většina vysokoškolsky vzdělaných sester však učila v Praze na dívčím Gymnáziu.

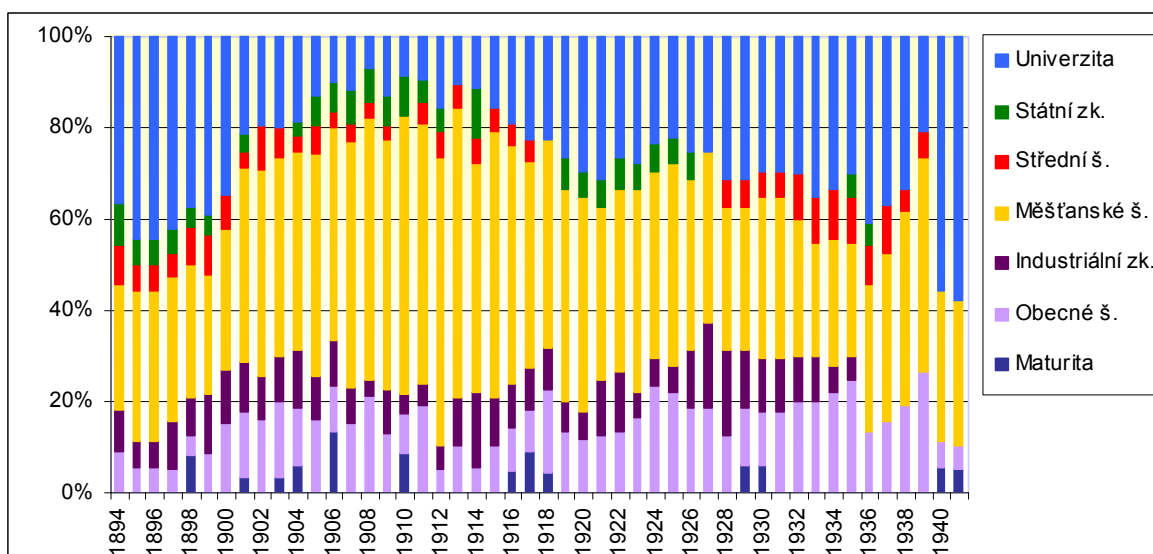
⁴¹⁰ V letech 1939–1941 SM. Augustina Janečková, ve školním roce 1941/1942 SM. Jeronýma Petschanová. In: Katalog sester II., III., Archiv OSF, nesign.

⁴¹¹ Informace jsme získali z výročních zpráv Pedagogia, z konferenčních protokolů a z Kroniky Pedagogia. Je důležité poznamenat, že počet vyučujících není sám o sobě úplně směrodatný, protože záleželo také na velikosti jejich úvazku. Tento aspekt už jsme bohužel nemohli zohlednit.

Graf 3 Vzdělání všech vyučujících v Pedagogiu

Graf 4 Vzdělání všech vyučujících v Pedagogiu – procentuelní zastoupení

Nejpočetnější skupina pedagogů vlastnila vysvědčení způsobilosti pro měšťanské školy, které bylo dostačující pro výuku na Pedagogiu. Tato skupina početně narůstala asi do roku 1910, procentuelní zastoupení ve sboru však bylo nejvyšší v roce 1913. Pak se opět snižovalo díky nárůstu počtu univerzitně vzdělaných profesorů a profesorek.

Způsobilost pro industriální školy, která byla potřebná pro výuku ručních prací, měly v Pedagogiu od počátku až do roku 1935 výhradně školské sestry.

Zastoupení vyučujících se způsobilostí pro obecné školy nemělo během historie školy zvláštní vývoj (týkalo se totiž pouze cvičné školy, která měla stále přibližně stejný počet tříd a žáků). Zvýšilo se při založení cvičné školy v roce 1898, a pak kolísalo mezi

10–25%. Většina z těchto učitelek (nebyl mezi nimi ani jeden muž) patřila mezi absolventky Pedagogia, které získaly praxi na cvičné škole. K nim občas přibýly ty, které začaly učit hned po maturitě, a měly výjimku do doby, než složily zkoušku způsobilosti. Většinu tvořily v této skupině školské sestry.

V celkovém srovnání je zajímavé, že vysokoškolsky vzdělaní pedagogové měli v učitelském sboru překvapivě velké zastoupení, což by mohlo svědčit i o poměrně dobré kvalitě výuky odborných předmětů.

Jak vypadala spolupráce mezi řeholnicemi a civilními učiteli? Záleželo na konkrétním složení pedagogického sboru. Že to někdy bylo velmi dobré a jindy ne úplně jednoduché, lze postřehnout z poznámek ředitele ve výročních zprávách (viz přílohy 18 a 19).

3.4.3 Vzdělání Školských sester působících v Pedagogiu

Při studiu primárních pramenů, zvláště záznamů o jednotlivých sestřích v Kongregaci, se ukázala zajímavá skutečnost: Téměř všechny sestry se od počátku svého řeholního života průběžně vzdělávaly.⁴¹² Od těch, které pracovaly v kuchyni,⁴¹³ v hospodářství,⁴¹⁴ v opatrovnách,⁴¹⁵ v ústavech pro slabomyslné děti,⁴¹⁶ v obecných či měšťanských školách⁴¹⁷ až po ty, které působily v Pedagogiu a na Vinohradském gymnáziu.⁴¹⁸ Pro každou práci se sestry snažily získávat odpovídající vědomosti a dovednosti a ve vzdělávání jít stále s dobou, aby mohly svou službu vykonávat co nejlépe.⁴¹⁹ To platilo především tam, kde se sestry věnovaly vzdělávání a výchově mládeže.

V pedagogickém sboru chrudimského Pedagogia se za 48 let jeho trvání vystřídalo celkem 61 Školských sester, z toho 34 absolventek Pedagogia. Jak to vypadalo s jejich dosaženým vzděláním? Grafy 5 a 6 a tabulka v příloze 11 přehledně ukazují, jak se během

⁴¹² Informace byly čerpány z těchto pramenů: Katalogy sester I.–III., Archiv OSF, nesign.; Výroční zprávy Pedagogia, SOkA OSF, č. knihy 145; Kroniky Pedagogia, Archiv OSF, nesign.; Kronika Kongregace, nesign.

⁴¹³ Hospodyňské školy, kurzy vaření, stolování, pečení a zdobení moučníků, správné výživy apod.

⁴¹⁴ Sadařské a pěstitelské kurzy.

⁴¹⁵ Hračkářský kurz pro učitelky mateřských škol, Kurz ku vzdělání pracovníků v dětských besídkách v Praze apod.

⁴¹⁶ Samaritský kurz v Opařanech, kurzy pro práci se slabomyslnými dětmi.

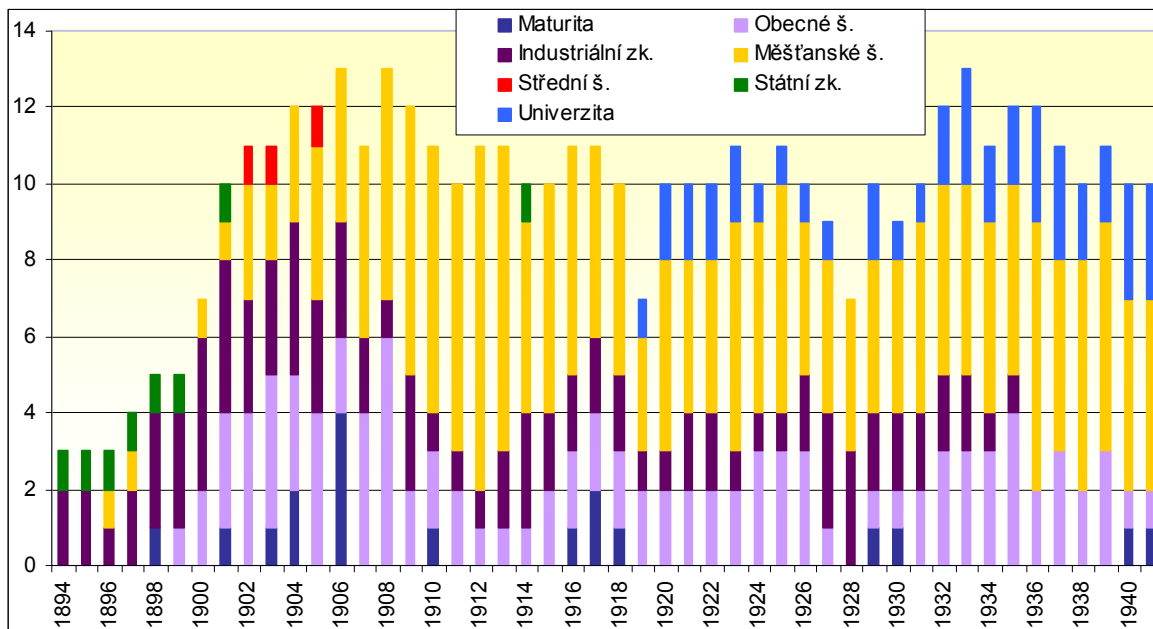
⁴¹⁷ Pracovní seminář pro další vzdělávání učitelů v Praze, Kurz jednoty učitelů v Praze, Pracovní seminář pro další vzdělávání učitelek domácích nauk apod.

⁴¹⁸ Kurz přírodovědecký, češtinářský, tělocvičný, jazykový, krasopisný apod.

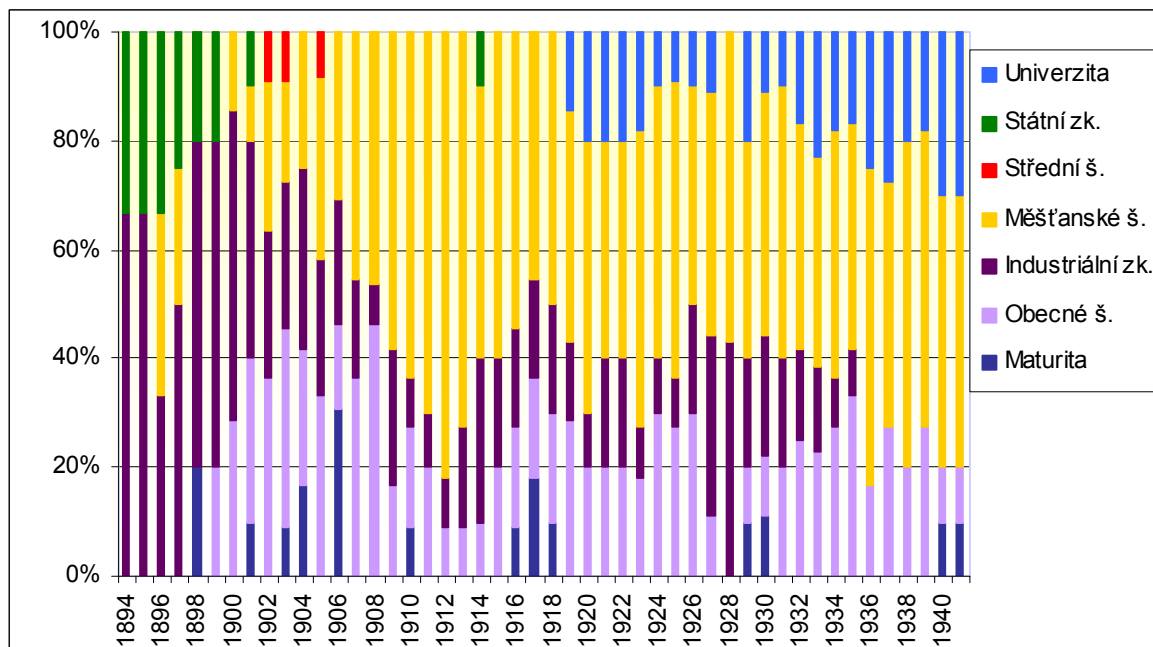
⁴¹⁹ O tom svědčí i pružná reakce sester na aktuální potřeby ve společnosti. Před první o druhou světovou válkou sestry absolvovaly zdravotnické kurzy (všechny sestry až na pár výjimek), při zvýšené potřebě služby mentálně a tělesně postiženým absolvovaly kurzy pro slabomyslné apod. Srov. Katalogy sester I.–III., Archiv OSF, nesign.

historie měnil počet školských sester, které učily v Pedagogiu, jejich vzdělání a procentuelní zastoupení jednotlivých dosažených stupňů vzdělání.

Graf 5 Vzdělání školských sester v Pedagogiu

Graf 6 Vzdělání školských sester v Pedagogiu – procentuelní zastoupení

Od založení školy počet sester, které vyučovaly v Pedagogiu, postupně narůstal od tří až po 13 (v letech 1906, 1908 a 1932). Průměrně zde učilo kolem 10 sester. Prvními školskými sestrami, které nastoupily do Pedagogia hned ve školním roce 1894/1895, byly:

SM. Jakoba Zahálová (učila němčinu a krasopis; měla industriální zkoušku), SM. Xaverie Fürgottová (učila hudbu a zpěv; měla státní zkoušku) a SM. Františka Hnátová (učila ženské ruční práce; měla industriální zkoušku).⁴²⁰ Postupně se k nim přidávaly další sestry.

Některé z nich měly zkoušku industriální, kterou získaly na kongregační škole ve Slatiňanech (nebo už před vstupem do Kongregace). Ta je opravňovala k výuce ručních prací v Pedagogiu i na cvičné škole. Jak už bylo zmíněno v předchozí kapitole, výuka ručním pracím byla v Pedagogiu výhradně doménou sester.

Aby mohly sestry vyučovat odborným předmětům, potřebovaly získat alespoň osvědčení o učitelské způsobilosti pro měšťanské školy.⁴²¹ První sestry se většinou připravovaly na zkoušky soukromě za pomoci profesorů z chrudimského Gymnázia a pak předstoupily před zkušební komisi na některém ze státních ústavů v Praze, Hradci Králové, Kutné Hoře nebo Příbrami. Už od roku 1898 však Pedagogium zaměstnávalo vlastní absolventky, které zpočátku vyučovaly na cvičné škole jako pomocné učitelky. Po složení zkoušek způsobilosti pro obecné školy na některém z učitelských ústavů, který měl k tomu oprávnění (nejdříve rok po maturitě), se z nich stávaly cvičné učitelky.⁴²² Od roku 1931 bylo možné příslušnou zkoušku skládat přímo v chrudimském Pedagogiu. Zkoušku mělo celkem 23 sester působících v chrudimské cvičné škole.

Po tříleté praxi na obecné škole⁴²³ (v případě povolení výjimky i dříve) mohly sestry složit zkoušku z některého ze tří odborů pro měšťanské školy. Pak už jim nic nebránilo, aby mohly učit v Pedagogiu. Osvědčení způsobilosti pro měšťanské školy vlastnilo za dobu trvání Pedagogia celkem 40 školských sester. Jejich počet v jednotlivých školních letech se měnil v rozmezí 1–9, průměrně zde vyučovalo kolem pěti sester se zkouškou pro měšťanské školy.

Některé sestry měly státní zkoušky z jazyků, zejména z němčiny. Postupně se i řeholnicím otvírala možnost studovat na univerzitě. SM. Mansveta Barborková ukončila univerzitní studium ještě před vstupem do řádu v roce 1912 v oboru zeměpis, dějepis (učila v Pedagogiu od roku 1921). SM. Augustina Janečková studovala na Filozofické fakultě Karlo–Ferdinandovy Univerzity v Praze a roku 1918 ukončila studium v oborech

⁴²⁰ Vyučovala již v letech 1894–1898, tj. v době, kdy byla sama studentkou Pedagogia, protože už v roce 1891 složila industriální zkoušku na pražském státním Učitelském ústavu.

⁴²¹ Zkoušce předcházela tříletá pedagogická praxe na měšťanské škole. Pro vyučování ručních prací se skládala tzv. zkouška industriální. Pro další předměty byly zkoušky rozděleny na tři okruhy: „I. odbor“ (český jazyk, dějepis, zeměpis), „II. odbor“ (přírodopis a chemie) a „III. odbor“ (matematika, fyzika). Zvlášť bylo možno skládat zkoušku učitelské způsobilosti pro měšťanské školy ze hry na hudební nástroje, z cizích jazyků, z domácích a ručních prací apod.

⁴²² Už od založení cvičné školy v roce 1899 v ní působily téměř výhradně školské sestry. Mnohé sestry, které vstoupily do Kongregace po absolvování měšťanské školy, se během základní formace, tj. kandidatury a noviciátu, soukromě připravovaly na zkoušky a vstoupily až do vyššího ročníku Pedagogia. Srov. příloha č. 20.

⁴²³ Některé sestry odcházely získat praxi na jinou vlastní či cizí kongregační školu (v prvních letech Pedagogia).

matematika a fyzika. Od roku 1919 vyučovala tyto předměty na Pedagogiu (koncem 30. let byla ředitelkou školy). Další absolventky univerzitního studia přibyly ve dvacátých a třicátých letech (SM. Terežita Benešová, SM. Ludmila Horáková, SM. Angelina Sochůrková, SM. Eliška Pretschnerová a SM. Jeronýma Petschanová). SM. Jeronýma získala v roce 1939 dokonce profesorskou zkoušku v oborech český jazyk a němčina a ve školním roce 1941/1942 byla kromě výuky ve vinohradském Gymnáziu také profesorkou a ředitelkou Pedagogia.

Dá se říct, že vzdělání školských sester, působících v Pedagogiu, odpovídá trendu ve vzdělávání učitelek na konci 19. a v první polovině 20. století, jak jsme je popsali v kapitole 1.2.6. Je zřejmé, že se sestry snažily vlastním členkám dopřát co nejlepší vzdělání, aby pak mohly vyučovat na kongregačních školách.⁴²⁴ Jistě však byly do určité míry limitovány schopnostmi nově přichozích sester a také aktuálními finančními možnostmi.

Zde je třeba zmínit také skutečnost, že v Pedagogiu nepůsobily sestry jen jako učitelky. Byla zde poměrně velká komunita, která tvořila zázemí nejen vlastním spolusestrám, ale také dívkám, které tu bydlely a studovaly (podrobnosti viz kapitola 3.9).

V chrudimském Učitelském ústavu vedle sebe fungovaly: čtyřletý Učitelský ústav, pětiletá cvičná obecná škola (od roku 1898) a přípravná třída Pedagogia (od roku 1899). Cvičná škola se řídila předpisy o obecných školách. Pro třídu přípravnou byly podrobné podmínky studia uvedeny v organizačním statutu, stejně jako pro vlastní čtyřletý Učitelský ústav, kterým se budeme dále zabývat podrobněji. Zmíníme se stručně jak o náplni výuky a vyučovacích metodách, tak i o vybavení školy, společných školních akcích, životě v internátě, o možnostech studia pro chudé žákyně a o tom, odkud pocházely.

⁴²⁴ Nehledělo se na sociální původ sester, a pokud kandidátka neměla věno, byla přijata bez něj. Asi polovina z těch, které přicházely do Kongregace, pocházela spíš z méně majetných rodin (otcové: rolníci, nádeníci, domkaři apod.). Druhá polovina vyšla ze středně postavených rodin (otcové: úředníci, hostinští, obchodníci apod.). Ty sestry, které měly odpovídající schopnosti, mohly studovat.

3.5 Organizace vyučování a výchovy v Pedagogiu

3.5.1 Vyučované předměty

V Pedagogiu se vyučovalo následujícím předmětům (podrobněji viz příloha 7):

Povinné:

- Náboženství
- Vyučovací jazyk – čeština
- Zeměpis
- Dějepis
- Matematika
- Přírodopis
- Fysika s chemií
- Kreslení
- Krasopis
- Hudba a zpěv
- Ženské ruční práce
- Tělocvik

Nepovinné:

- Němčina
- Francouzština
- Hra na housle nebo na klavír

Součástí vyučování byly rovněž náslechy, pokusy a výstupy (jak bude dále podrobněji popsáno).⁴²⁵ Výuka probíhala podle osnov, které měla škola vypracovány pro jednotlivé předměty (většinou odpovídají státnímu organizačnímu statutu pro učitelské ústavy – viz kapitola 3.3). Učitelé si rozdělili učivo v daném ročníku na měsíční období, a co probírali v jednotlivých hodinách, zapisovali do třídní knihy. Stojí za připomínku, že rozvrh úkolů na jeden den měl být vždycky upraven tak, aby v něm měly studentky pouze jednu písemnou školní práci. *„Písemné práce domácí z jednotlivých předmětů buďte tak přiměřeně rozděleny, aby ustanovené lhůty se zachovaly, jakož i aby prázdniny školního roku chovankám k zotavení sloužily.“*⁴²⁶

3.5.2 Vyučovací metody

Učitelé se snažili používat metody, které byly ve výuce daného předmětu nejvhodnější a odpovídaly právě probírané látce. Jejich výklad měl být vždycky jasný, srozumitelný a názorný, doprovázený pokusy a kresbami. *„Opakováním probrané látky i možným srovnáváním vštěpovali (vědomosti) v paměť, aby utkvělo vše, co bylo*

⁴²⁵ Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi, in: SOkA Chrudim OSF, č. knihy 2. Vybrané části tohoto dokumentu jsou uvedeny v příloze č. 17.

⁴²⁶ Tamtéž.

pochopeno. Častějšími i ve výklad kladenými otázkami hleděli žákyně nejen v pozornosti udržovati, ale i k součinné samostatnosti naváděti.⁴²⁷ „Po většině střídali učitelé dle potřeby metody všeho druhu. Názorem a indukci předváděli učivo nové, vyvozovali poznatky methodou genetickou, shrnovali a opakovali látku methodou synthetickou a synkretickou. Hojně užíváno bylo formy tázací a vyvozovací, ale i krátkými a delšími přednáškami předváděny vzory pěkného souvislého vyprávění.“⁴²⁸ Učitelé se však měli varovat toho, aby látku jen nepřednášeli nebo dokonce nediktovali, a dbát na to, aby se ji studentky neučily pouze mechanicky nazpaměť. Učivo mělo být uchopeno nejen rozumem, ale i srdcem, aby se stalo trvalým majetkem žákyň.

Příklady a úkoly měly být vždy voleny tak, aby pomáhaly studentkám probíranou látku pochopit, uložit v paměti a zařadit do souvislosti s ostatními předměty i s praktickým životem. Učitelé se také snažili ukázat studentkám, že mnohé vyučovací pomůcky si mohou snadno a jednoduše samy vyrobit (jednoduchý fyzikální přístroj, tabulky, mapy, předlohy k ručním pracím apod.).

Velmi důležitý byl vlastní příklad života a práce učitelů. Nejen jejich vyučování, ale i pečlivá příprava na ně. Opravdové nadšení pro vzdělávání a výchovu žáků a vědomí „posvátnosti“ učitelského povolání mělo pomáhat studentkám co nejlépe se připravit na vlastní učitelské poslání. „Laskavým chováním a přiměřeným taktem dovedli si všichni členové sboru zjednati úctu a poslušnost žákyň, mezi sebou pak žili vždy v kollegiální svornosti a dobré shodě.“⁴²⁹

3.5.3 Praktická cvičení a speciální metodiky

Velmi důležitou součástí výuky byla v Pedagogiu praktická cvičení, sloužící studentkám k získání důležitých pedagogických návyků a zkušeností. Přitom se hledělo na to, aby se žákyně zapojovaly do těchto činností postupně tak, jak to odpovídalo jejich dosavadní přípravě a schopnostem.⁴³⁰

- **Dozory:** Studentky 3. ročníku se střídaly ve cvičné škole v dozoru na chodbách, při vycházkách, při návštěvě bohoslužeb a při dalších vhodných příležitostech.

⁴²⁷ ŘEHOŘ Tomáš: Výroční zpráva o soukromém ústavě ku vzdělání učitelek v Chrudimi za školní rok 1894–95, Chrudim, 5. srpna 1895, 7–11, in: SOKA Chrudim OSF, č. knihy 145. Výtah z dokumentu viz příloha č. 18.

⁴²⁸ Ředitelství dívčího paedagogia císaře a krále Františka Josefa I.: Výroční zpráva o dívčím paedagogiu císaře a krále Františka Josefa I. v Chrudimi za školní rok 1902–1903, Chrudim, 18. června 1903, 7–11, in: SOKA Chrudim OSF, č. knihy 145. Výtah z dokumentu viz příloha č. 19.

⁴²⁹ Viz příloha č. 18.

⁴³⁰ Podrobněji viz přílohy č. 17 a 19.

- **Náslechy:** Od 3. ročníku studentky hospitovaly v některých vyučovacích hodinách ve cvičné škole. O svém pozorování si vedly záznamy a předkládaly je cvičné učitelce. Jednou týdně se účastnily společné „konference“ v přítomnosti ředitele, kde mohly o svých poznatcích mluvit a získat potřebná vysvětlení, rady, povzbuzení či upozornění. Vždy se kladl důraz na samostatný úsudek a přemýšlení.
- **Pokusy:** Studentky měly také možnost připravit si vyučovací hodinu pro své spolužačky podle vzoru výuky ve cvičné škole. Ve druhém pololetí 3. ročníku začínaly s krátkou pokusnou výukou v 1. třídě cvičné školy. Zpětnou vazbu dostávaly jak v rozhovoru s cvičnou učitelkou bezprostředně po hodině, tak také v rámci konferencí.
- **Výstupy:** Studentky 4. ročníku byly rozděleny na tři skupiny a střídaly se v jednotlivých ročnících cvičné školy tak, aby si vyzkoušely výuku všech předmětů, zejména češtiny a matematiky. Přitom vždy jedna z nich vyučovala a ostatní byly na hodině přítomny na náslechu. Jednou týdně se setkávaly na konferenci s ředitelem, odbornými učiteli a cvičnými učitelkami. Tam se společně hovořilo o jednotlivých výstupech. *„Účelem této porady jest, aby ředitel s chovankami sdílel, co pěkného viděl při pokusech chovank, aby k další práci je povzbudil, ale aby také znovu vytkl chyby, které ve všech skupinách a u většiny chovank se objevují.“*⁴³¹ V rámci konference se pak také rozdělovaly výstupy na další týden a dávaly pomocné návody k jejich přípravě (nejprve podrobné, později stručnější). Studentky o jednání na konferenci sepisovaly protokol, a tím se učily dělat zápisy z pedagogických porad. I při jiných příležitostech byly seznamovány se školskou agendou.
- **Praxe v obecných školách:** Studentky 4. ročníku měly možnost vykonat si pedagogickou praxi také v některé z obecných škol v Chrudimi a v okolí.

3.5.4 Pomůcky a vybavení školy

Výroční zprávy Pedagogia za jednotlivé školní roky⁴³² obsahují informace o vybavení školy knihami a vyučovacími pomůckami. V budově byly od počátku jak žákovská, tak i pedagogická knihovna, které se postupně rozrůstaly. V příslušných kabinetech byly pro jednotlivé předměty k dispozici sbírky pomůcek:

- historická (mapy, globy, přehledné tabule, numismatická sbírka apod.)
- fyzikální (přístroje, různé technické materiály, chemické preparáty apod.)
- přírodopisná (exponáty pro zoologii, botaniku, mineralogii, nástěnné obrazy)

⁴³¹ Viz příloha č. 17.

⁴³² V SOkA Chrudim OSF jsou uchovány výroční zprávy z let 1894–1921. Viz příloha č.4.

- výtvarná (předlohy pro kreslení a ruční práce)
- hudební (noty a hudební nástroje)
- Škola měla od školního roku 1898/1899 také vlastní tělocvičnu, vybavenou potřebným cvičebními náradím.

K vyučování v Pedagogiu se používaly učebnice schválené Ministerstvem školství. Také při seznamování studentek s metodikami jednotlivých předmětů se zohledňovaly schválené učební osnovy pro obecné školy a příslušné učebnice, které byly pro vyučování v obecných školách povoleny. Pedagogium inspektory hodnoceno jako velmi dobře vybavené.⁴⁶⁰

3.5.5 Společné školní akce

K životu v Pedagogiu od počátku neodmyslitelně patřily společné kulturní, poznávací a duchovní akce.⁴³³

Každý rok na jaře se konaly školní výlety, buď po ročnicích, nebo společně pro celou školu. Součástí programu byla vždy návštěva nějaké kulturní či historické památky nebo zajímavého přírodního útvaru v okolí, spojená s odborným výkladem některého z profesorů. Ke společnému putování patřilo, zejména v prvních letech, rovněž společné občerstvení, zpěv a často i tanec.⁴³⁴ Pravidelně se konaly exkurze do vybraných průmyslových závodů, do potravinářské či zemědělské výroby, do nemocnic, muzeí, na místa spojená s významnými událostmi nebo osobnostmi naší národní historie apod.

Škola pořádala každý rok kulturní akce pro veřejnost. Školní sbor zpíval při bohoslužbách ve školní kapli⁴³⁵ i v chrudimském chrámu Nejsvětějšího Salvátora. Od roku 1901 se konala každoroční školní akademie, jejíž výtěžek sloužil k podpoře chudých žákyň Učitelského ústavu.

Sestry vzpomínaly také na divadelní představení a mikulášské večírky, při nichž *„chovanky byly ustrojeny za čerta a chodily k profesorům. A vyčítaly mu všechno, to si dovolily mu všechno vypočítat. A celý učitelský sbor byl přítomný. A nikdo se neurazil a nasmály se. Jedna sestra byla Mikulášem. A říkaly to i sestrám – tehdy si to dovolily. A ani nepíply. Co si nemohly dovolit jindy, to mohly říct takhle.“*⁴³⁶

⁴³³ Všechny jsou podrobně zmiňovány v dokumentu: Kronika chrudimského Pedagogia 1894–1940, Archiv OSF, nesign.

⁴³⁴ Tato zmínka se objevuje ve školní kronice poměrně často i na počátku 20. století. Dvacátá a třicátá léta už byla v tomto ohledu rezervovanější.

⁴³⁵ Srov. příloha č. 20.

⁴³⁶ Tamtéž.

Žákyně se podle svého vyznání účastnily společné modlitby a bohoslužeb (ve všední den ve školní kapli, v neděli v některém z kostelů ve městě). Celá škola se také zapojovala do slavení náboženských slavností v Chrudimi (Boží Tělo, posvěcení chrámu apod.). Dívky měly možnost účastnit se školních exercicií a duchovních obnov.

3.5.6 *Výchova v internátě*

Studentky, které nebyly z města Chrudimi nebo z blízkého okolí, bydlely v internátě, který byl součástí školní budovy. Později bydlely v internátě všechny studentky, tj. sto šedesát děvčat. Internátní život v Pedagogiu směřoval k tomu, aby se dívky naučily zdravému životnímu stylu, který by podporoval jejich tělesný, duševní i duchovní rozvoj a sloužil i k upevnění jejich zdraví.⁴³⁷ Denní řád jim měl pomoci v pravidelné přípravě na vyučování a k zajištění potřebného zotavení a odpočinku. K tomu sloužily také nedělní výlety a každodenní možnost procházek a zotavení ve školních zahradách. Vychovatelkami tam byly většinou sestry bez zvláštního pedagogického vzdělání. S dozory ve škole i na internátě pomáhaly mladé sestry, které studovaly v Pedagogiu.

Ze vzpomínek S. Radimy Pavlíkové: *„Musela (jsem) dohlédnout, když měly po vyučování, jestli se učí na příští den. A aby měly trochu vzduchu. Byla tam velká zahrada, musely se jít učit ven, dokud bylo teplo. A my mladší studentky jsme hlídaly. Já jsem byla ve třetím ročníku. (...) A my jsme měly program, v kterou hodinu a v který den musíme chodit po zahradě. Já jsem si vždycky vzala nějakou knížku, abych se mohla sama připravovat. (...) A páni kluci pokukovali, a když viděli ‚řádku v hábitě‘, tak se trochu vzdálili. Jinak by tam ty holky byly všechny u zdi a povídaly. Taková péče byla o chovanky. A rodiče věděli, že jsou v dobrých rukou.“*⁴³⁸

Součástí internátního pobytu bylo rovněž společné stolování a bydlení, které vedlo dívky mimo jiné i k vzájemné ohleduplnosti a udržování pořádku. Měly vlastní jídelnu, kde se mohly sejit všechny najednou. Jedna sestra mívala dozor. Domů jezdily studentky pouze na svátky. Když rodiče napsali, že mají přijet, dostaly dovolenou. Prádlo si většinou posílaly na vyprání domů nebo je vzaly, když jely k rodičům (více viz vzpomínky sester v přílohách č. 20 a 21).

Když některá studentka onemocněla, byla k dispozici místnost jako „marodka“ a sestra, která měla k dispozici léky. Léčilo se však spíše domácími prostředky.⁴³⁹ V jedné

⁴³⁷ Na zdravé návyky se dbalo i ve škole. V té době totiž mnohé žákyně i sestry umíraly na tuberkulózu a další infekční choroby (spálu, záškrť apod.).

⁴³⁸ SM. Radima Pavlíková vzpomíná, jak měla na starost chovanky a měla dozory v zahradě. Viz příloha č. 20.

⁴³⁹ Úsměvný případ z let 1935-1937 vyprávěla SM. Radima: *„Se S. Gaudencií nás bolelo v krku, a tak S. Severina přinesla tvaroh a dala nám to na krk. A málo večere. Tak jsme ten tvaroh snědly. A ona se divila,*

místnosti byl malý „obchod“, kde si „mohla děvčata kupovat sešity, pera, dopisní papíry apod. (byla tam sestra, která měla kancelář), aby nemusely do města. A když šly do města, musely říct, kam jdou, v kolik hodin odešly a v kolik hodin přišly. To se zapisovalo.“⁴⁴⁰

V internátě platil domácí řád, který obsahoval pravidla ohledně studia, zotavení a odpočinku, účasti na duchovních aktivitách (modlitba, mše svatá), chování ve studovněch a ke spolužačkám či představeným (to byly vychovatelky – „prefektky“), v zahradě a v jídelně, ubytování, koncertů a vycházek, korespondence a návštěv. Součástí byl také denní řád (viz příloha č.24). Studentky i sestry mezi sebou si tenkrát navzájem vykaly. Přestože to na první pohled vypadá, že život v takové internátní škole byl poměrně strohý, ze vzpomínek pamětnic je zřejmé, že tam vládla přátelská atmosféra.⁴⁴¹

3.6 Možnost studia pro chudé dívky

Jak bylo zmíněno v kapitole 3.2, studentky Pedagogia platily školné.⁴⁴² Od roku 1896 byla některým žákyním, které pocházely z chudých rodin, poskytována sleva ze školného. Roku 1901 založili pedagogové školy Podpůrný fond pro chudé žákyně, který získával finanční prostředky jednak z výtěžku školní akademie⁴⁴³ jednak z příspěvků dobrodinců. Díky tomuto fondu mohlo být některým studentkám odpuštěno celé školné a mnohým dalším poskytnuta sleva.⁴⁴⁴ Za doby první republiky se z Pedagogia stala typicky internátní škola. Kromě školného se platilo i za byt a stravu. Přesto měly některé studentky výraznou slevu, zvláště z početnějších rodin.⁴⁴⁵

Na cvičné škole se školné neplatilo. Žákyně byly přijímány podle svých studijních schopností, a to i ze zcela chudých rodin. V roce 1900 dostalo 22 žákyň cvičné školy učebnice a oblečení, od roku 1901 byly pravidelně obdarovávány všechny děti také psacími a kreslicími potřebami a mnohé z nich i obuví. V zimě a na jaře měly možnost dostat levně či zcela zdarma polévku nebo celý oběd díky podpoře Kongregace, města Chrudimi a některých dobrodinců.

že se to všechno vstřebalo do toho krku. Horko tam bylo, topilo se v kamnech v té místnosti. Když bylo někomu špatně, tak ho tam „vrazili“ a S. Severina se o něj starala.“ Viz příloha č. 20.

⁴⁴⁰ Srov. příloha č. 20.

⁴⁴¹ Srov. přílohy č. 20–22.

⁴⁴² Výše školného se během trvání školy měnila. V Organizačním statutu jsou uvedeny částky: 18–20 Kr měsíčně „za každou hodinu týdně“ (OS z roku 1895), 30 K, 40 K, 75 K (OS z roku 1919), bez jakéhokoli dalšího upřesnění. Není zřejmé, jestli to byl poplatek pouze za výuku nebo i za ubytování v internátě.

⁴⁴³ Pro ilustraci např. zápis z Kongregační kroniky z roku 1901: „20. června uspořádal učitelský sbor v Pedagogiu slavnostní akademii ve prospěch fondu pro podporu chudých žákyň ústavu. Čistý výnos činil 260 zl.“ Kongregační kronika, 69.

⁴⁴⁴ Ve výročních zprávách školy jsou slevy sice zmiňovány, ale bez konkrétních údajů o jejich výši a o počtech žákyň, které se slevou či zdarma ve škole studovaly.

⁴⁴⁵ Srov. příloha č. 20.

3.7 Regionální původ žákyň

Pedagogium bylo založeno zejména pro vzdělávání Školských sester sv. Františka a dívek z Chrudimi, Slatiňan a blízkého okolí. Přesto se ke studiu už v prvním školním roce hlásily zájemkyně z poměrně vzdálených míst v Čechách⁴⁴⁶ a jedna pocházela až z Itálie.

Orientační přehled regionálního původu studentek v prvních deseti letech fungování školy a ve školním roce 1915/1916 je uveden v tabulce 1. Z uvedených údajů je zřejmé, že škola měla velmi brzy dobré jméno nejen v Čechách, ale i na Moravě a v dalších zemích Rakousko–Uherska.⁴⁴⁷

Tabulka 1: Regionální původ žákyň pedagogia⁴⁴⁸

Školní rok	Celk. počet žákyň	Počet Škol. sester	Počet žákyň z vybrané oblasti ve všech ročnících			
			Chrudim	Čechy mimo Chrudim	Morava	Jiné státy ⁴⁴⁹
1894/1895	28	3	7	18	2	1
1895/1896	70	3	9	54	6	1
1896/1897	101	7	12	78	10	1
1897/1898	133	8	17	101	14	1
1898/1899	152	7	21	113	18	–
1899/1900	191	8	23	143	25	–
1900/1901	197	12	22	141	33	1
1901/1902	201	5	22	146	32	1
1902/1903	199	7	23	144	32	1
1903/1904	199	6	21	142	35	1
1915/1916	136	3	13	97	22	4

Bylo výše zmíněno, že město Chrudim mělo, zejména v prvních letech trvání školy, velký zájem na tom, aby se zde mohl stále vzdělávat určitý počet místních dívek. Protože škola směla otvírat každý rok jen jednu třídu pro maximálně 40 studentek, uzavřelo městské zastupitelstvo v roce 1903 s Pedagogiem smlouvu, která zaručovala, že škola bude rezervovat 20 míst pro chrudimské žákyně.⁴⁵⁰ Jak je zřejmé z tabulky 1, tento počet žákyň

⁴⁴⁶ Např. Vlastec u Lišné (180 km), Jindřichův Hradec (130 km), Praha (130 km), Benešov u Prahy (110 km). Dalších 5 studentek bylo z míst vzdálených 50–100 km. Údaje byly čerpány z archivních dokumentů: Hlavní katalogy 1895–1942, SOKA Chrudim OSF, č. knih 4–100 a Výroční zprávy 1894–1921, SOKA Chrudim OSF, č. knihy 145.

⁴⁴⁷ Viz příloha č. 20.

⁴⁴⁸ Zpracováno na základě údajů v *Hlavních katalozích a Výročních zprávách* Pedagogia v SOKA Chrudim OSF z příslušných let. Počty žákyň jsou uvedeny od školního roku 1899/1900 včetně přípravné třídy. Školské sestry se do celkového počtu žákyň nezapočítávaly.

⁴⁴⁹ Dívky přicházely z dalších zemí Rakousko-Uherska (Istria, Bosna, Halič, Dolní Rakousko, Uhry).

⁴⁵⁰ Viz kap.3.2 a příloha č. 16.

z Chrudimi v Pedagogiu skutečně studoval. Navíc zde bylo ještě poměrně dost dívek z blízkého okolí Chrudimi.

Údaje ze školního roku 1915/1916 odpovídají válečným poměrům za první světové války (jsou asi o 30% nižší než v předválečných letech). Procentuelní zastoupení studentek z Chrudimi, Čech a Moravy však zůstává téměř stejné jako před válkou.

3.8 Přípravenost absolventek pro učitelké povolání aneb splnilo studium svůj účel?

Chrudimské dívčí Pedagogium za dobu své existence vchovalo přes 2000 nových učitelek, z toho 99 Školských sester sv. Františka, které dále působily ve výchově a vzdělávání dětí a mládeže. Nabízí se otázka, zda studium dostatečně připravilo budoucí učitelky pro výkon jejich budoucího povolání.

Jedna z bývalých žákyň Pedagogia SM. Radima Pavlíková potvrzuje, že ji škola připravila tak, že z toho čerpala pro práci s dětmi po celý svůj život.⁴⁵¹ Podobně se vyslovovaly i další absolventky, které se i po skončení studia scházely nebo byly alespoň v písemném kontaktu se sestrami a mezi sebou navzájem. Jistě záleželo na osobnosti každé studentky a jejich předpokladech pro učitelké povolání. V té době se však většinou na Pedagogium hlásily skutečné zájemkyně o práci s dětmi a vzdělání se platilo. Navíc měla škola velmi dobré jméno mezi učitelkými ústavami v Čechách i na Moravě, jak vyplývá také z údajů v předchozí kapitole, a absolventky díky tomu snadno nacházely práci ve školách. Že však bylo nutné po nástupu do zaměstnání překonat také mnohé obtíže, je nábíledni.⁴⁵²

Trochu v jiné situaci byly absolventky, které nastoupily po maturitě na jiné střední škole do čtvrtého ročníku Pedagogia. Nemusely už chodit na společnou výuku matematiky a češtiny, pouze na metodiky jednotlivých předmětů a na praktickou výuku (náslechy a výstupy). Zvládnout veškerou pedagogickou teorii i praxi v jednom roce bylo však náročnější stejně jako začátek pedagogického působení po ukončení Pedagogia.⁴⁵³

V životopisech sester, které byly absolventkami Pedagogia, je patrné, že dále požeňnaně působily ve výchově. V době první republiky šly některé z nich ještě studovat na univerzitu a ostatní se alespoň ve své aprobaci dále vzdělávaly. Jako příklad můžeme uvést SM. Elišku Pretschnerovou. Vystudovala Pedagogium a po maturitě vstoupila ke Školským sestrám sv. Františka. Po prvních slibech nastoupila do posledního ročníku řádového Gymnázia na Vinohradech a po maturitě studovala na Karlově univerzitě. Vyučovala v Gymnáziu na Vinohradech jako profesorka matematiky a fyziky. Byla

⁴⁵¹ Srov. příloha č. 20.

⁴⁵² Tamtéž.

⁴⁵³ Srov. příloha č. 22.

výbornou učitelkou i sestrou. Příklad celého jejího života byl povzbuzením pro mnohé – i nevěřící.⁴⁵⁴

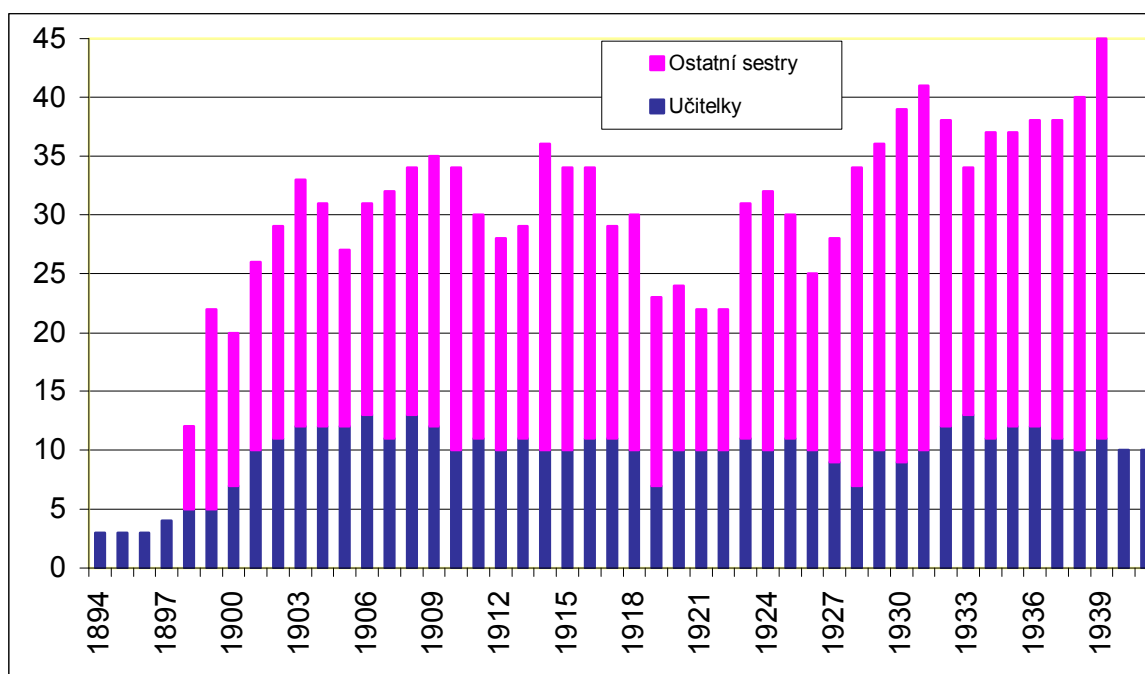
Jak jsme se zmínili v kapitole 3.4.3, byla pro fungování školy přínosná přítomnost komunity školských sester, které vytvářely potřebné zázemí nejen pro vlastní spolusestry – učitelky, ale také pro fungování celého ústavu. Dále se zmíníme alespoň stručně, jak vypadal stav komunity co do počtu sester, jejich služby a životního rytmu.

3.9 Komunita sester jako zázemí školy

3.9.1 Počet sester v komunitě

V prvních letech po založení Učitelského ústavu v Chrudimi patřily sestry, které zde vyučovaly a studovaly, do komunity ve Slatiňanech. Odtamtud také zpočátku dojížděly. Od roku 1898, kdy byla při ústavu otevřena obecná škola, bylo zapotřebí více sester a jejich počet se ze čtyř zvýšil na dvanáct. V tomto roce zde vznikla samostatná komunita, jejíž představenou se stala SM. Jakoba Zahálková.

Graf 7 Vývoj počtu sester v komunitě v Chrudimi⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Srov. příloha č. 23. V současné době je SM. Eliška kandidátkou na blahořečení.

⁴⁵⁵ V letech 1940–1942, kdy byla škola v budově Vinohradského gymnázia, uvádíme pouze počty sester, které v Pedagogiu vyučovaly, protože komunita sester byla společná s dalšími pěti školami, které v budově sídlily.

Další vývoj počtu sester během trvání školy je zřejmý z grafu č. 7 a z tabulky v příloze č. 12. Graf velmi hezky odráží nejen situaci v domě, ale také vývoj v celé provincii (bylo třeba posílat sestry do nově založených domů). Postupně narůstající počet sester v chrudimské komunitě se několikrát snížil:

- v roce 1905, kdy bylo založeno Gymnázium v Praze na Vinohradech,
- kolem roku 1912 v souvislosti s rozšířením Kongregace do USA,
- po roce 1919, kdy odešly některé sestry na Slovensko (do nové školy v Ružomberku) a do dalších nově založených domů v Praze,
- v roce 1926 v souvislosti s přijetím nové služby u mentálně postižených dětí.

Nevyšší počet sester byl v Pedagogiu těsně před jeho přestěhováním do Prahy v roce 1939, kdy byl pro vojenské účely zabrán klášter ve Slatiňanech a sestry se odtamtud přistěhovaly do Chrudimi. Počet sester učitelek se od roku 1901 měnil poměrně málo a pohyboval se kolem deseti.

3.9.2 Různé služby sester v domě

Kronika místní komunity školských sester v Chrudimi se nezachovala. Podařilo se však získat informace z rozhovorů se dvěma pamětnicemi: Se SM. Radimou Pavlíkovou, která byla studentkou Pedagogia v letech 1935–1937, a SM. Gaudiosou Povalovou, která ve stejné době (v letech 1934–1940) pracovala v kuchyni (viz přílohy č. 20 a 21). Z nich vyplynulo, že řeholní sestry vykonávaly v domě širokou škálu služeb, s výjimkou typicky mužských prací.⁴⁵⁶

Stručný přehled jednotlivých činností:

- výuka v Pedagogiu, přípravné třídě a ve cvičné škole,
- služba vychovatelek (tehdy se jim říkalo prefektky) u dívek ubytovaných v internátě (někdy tuto službu zastávaly sestry, které v Pedagogiu studovaly),
- kuchyně – vařila se kompletní celodenní strava pro ubytované studentky a také některé žákyně z města (zvláště chudé),
- jídelna – příprava stolů, dozory,
- prádelna – pralo se pro školu a komunitu, ne pro studentky,

⁴⁵⁶ Jak to bylo se službou sester v předchozích desetiletích, se lze jen domýšlet, neboť žádné další doklady nemáme. Je možné pouze odhadnout podle rostoucího počtu sester v komunitě, že sestry postupně přebíraly služby, které na počátku vykonávali civilní zaměstnanci. Vždyť už v roce 1898 se učilo v nové velké budově Pedagogia a v komunitě bylo pouze 12 sester. Hned v následujícím roce se jejich počet zdvojnásobil a za šest let byl téměř trojnásobný.

- úklidy,
- zahrada a hospodářství – komunita a do určité míry i škola byly soběstačné, co se týkalo zeleniny, ovoce, mléka, másla, vajec a snad i masa,
- vrátnice,
- kantýna,
- ošetřovna.

Několik civilních zaměstnanců (většinou dívek či žen z Chrudimi) pracovalo v kuchyni, prádelně, na zahradě a v hospodářství. Pole měl na starosti zahradník, který tam bydlel i se svou rodinou a v domě zastával také službu domovníka.

Představenou komunity byla některá ze sester, které vyučovaly v Pedagogiu. Sladit rozhodování v poměrně velké řeholní komunitě s učitelským sborem, který vedl ředitel, jistě nebylo vždycky úplně snadné. Občas došlo k nedorozuměním mezi sestrami (zejména mladšími, které byly vychovatelkami v internátě) a civilními profesory, která se týkala výchovných problémů studentek. Je to zřejmé například z poznámek pana ředitele v závěru Výroční zprávy z roku 1902/1903. V celku však škola a komunita fungovaly společně velmi dobře.

3.9.3 Rytmus života řeholní komunity

Školské sestry vždy dbaly na to, aby se rytmus řeholní komunity co nejlépe přizpůsobil službě, kterou sestry vykonávaly. Tak tomu bylo i zde, kde se vše řídilo podle školní výuky. Společný program komunity byl většinou jen brzy ráno a pak až večer, kdy se studentky učily. Sestrám, které vyučovaly, to zřejmě dobře vyhovovalo. Pro mladé sestry, které studovaly v Pedagogiu, to však bylo poměrně náročné. Přes den byly ve škole a večer měly ještě program s komunitou. Navíc mívaly ještě dozory během školních přestávek i v internátě. Na učení jim zbývalo poměrně málo času. SM. Radima vzpomíná: *„(Studentky) se učily a my jsme si musely odbývat duchovní čtení, návštěvu, všecko společně se sestrami a jít do rekreace. A po rekreaci do 10 hodin jsme se připravovaly do vyučování na druhý den. A když jsme ještě nebyly připraveny, tak jsme musely žádat představenou o dovolení do jedenácti hodin, a to bylo výjimečné, že nám dovolila. Sestřičko, ony nás ty chovanky litovaly.“*

Naštěstí to tak nebylo po celý rok. O prázdninách se tempo v domě zvolnilo. Sestry mívaly exercicie a mohly se dostat také víc do přírody. V srpnu byla zvláštní příležitost ke společně prožité radosti, jak se to píše v kronice: Týden po Proměnění Páně se slavila chrudimská pouť. *„Ta, zvlášť několik roků za ctihodné představené M. Jakoby, skýtala*

obraz pravé řeholní radosti. (...) Po svatém požehnání bylo v ústavní zahradě živo. (...) Na pouť se pozvaly také sestřičky ze Slatiňan, a tak v milé radosti uběhlo celé půldne. Zlatým hřebem bývala ovšem společná svačina s pouťovými koláči. Někdy se předvedlo v zahradě i několik žertovných výstupů.“

Sestry měly také jiné možnosti ke společnému trávení času. Pravidelně (zřejmě každý den) mívaly večer rekreaci, kdy si mohly mezi sebou popovídat, dovědět se něco nového (četly se oběžníky, zprávy ze světa), společně se zasmát. Během dne se totiž podle možností většinou mlčelo. Při jídle se četla nějaká duchovní literatura, pouze při slavnostech se „pozdravilo“, tj. mohlo se i u stolu mluvit.⁴⁵⁷

3.10 Odpovědi na otázky ohledně kvality výuky v řádových školách

V poslední kapitole se pokusíme naznačit odpovědi na zbývající otázky z kapitoly 1.2.5, které se týkají kvality výuky v církevních školách. Nejprve vždy uvedeme odpověď, kterou nabízí situace v chrudimském Pedagogiu a, aby náš pohled byl objektivnější, použijeme další informace z práce sestry Fidelis Dany Jakšičové, která se zabývala působením tří největších kongregací školských sester u nás.⁴⁵⁸ Samozřejmě jsme si vědomi, že to, co uvádíme, nelze úplně zobecnit.

- Jaké bylo vzdělání učitelů a vybavení řádových škol?

Kapitola 3.4, která se týkala složení pedagogického sboru a vzdělání pedagogů, ukázala, že v Pedagogiu působili vyučující nejen s předepsaným vzděláním pro měšťanské školy, ale poměrně velké zastoupení měli vyučující s univerzitním vzděláním. Tomu také odpovídala velmi dobrá kvalita výuky. Taková úroveň vzdělání učitelů však nebyla v té době na všech řádových školách běžná. Většina kongregací se snažila mít v pedagogickém sboru co největší podíl vlastních členek a ty měly vzdělání odpovídající tehdejšímu předpisům.⁴⁵⁹

Vybavení Pedagogia odpovídalo tehdejšímu předpisům (podle zápisu z inspekce bylo velmi dobré),⁴⁶⁰ což je zřejmě možné vztáhnout i na další řádové školy. Je důležité si uvědomit fakt, že řeholní sestry měly poslání vzdělávat a vychovávat děti v centru své

⁴⁵⁷ Srov. příloha č. 20.

⁴⁵⁸ S. Fidelis Dana Jakšičová srovnává ve své disertační práci tři největší řeholní kongregace školských sester v našich zemích: Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby.

⁴⁵⁹ Tamtéž, 367–370.

⁴⁶⁰ Školní inspektor poznamenal v Protokolu z inspekce ve školním roce 1917/1918, že škola má „hojnost učebních pomůcek ve velmi pěkných kabinetech“. Zpráva z inspekce, in: SOkA Chrudim OSF, karton č. 3.

pozornosti a snažily se k tomuto poslání co nejlépe přispívat vlastním vzděláním, kvalitou výuky i vybavením škol.

- Byly jejich metody zastaralé, nebo měly snahu o moderní přístupy ve vyučování?

Metodika vyučování se v Pedagogiu řídila Organizačním statutem pro učitelské ústavy. Školské sestry sv. Františka byly pověstné svou otevřeností pro nové přístupy, o čemž svědčí i jejich stálá snaha o další vzdělávání (viz kapitola 3.4.3). Rovněž složení pedagogického sboru, kde měli velký prostor civilní profesoři, zřejmě napomáhalo snadnějšímu pronikání nových pedagogických metod do výuky. V jiných řádových školách byla přece jen o něco větší uzavřenost, zejména tam, kde působily pouze řeholní učitelky.⁴⁶¹

- Jaký byl zájem o studium v jejich školách a hodnocení ze strany rodičů a žákyň?

Zájem o studium v Pedagogiu stále výrazně převyšoval kapacitu školy. Byla známá dobrou úrovní vzdělání. Hlásily se uchazečky i z velmi vzdálených míst.

Pokud bychom však chtěli dát obecnější odpověď ohledně řádových škol, museli bychom konstatovat, že o ostatní řádové školy byl obecně velký zájem především v počátcích rozvoje dívčího vzdělávání u nás, tj. tam, kde ještě nebyla jiná možnost vzdělání. S přibýváním nekofesních škol zvláště ve městech bylo možné pozorovat nárůst netolerance a útoků na církevní školy (zejména v tisku).⁴⁶² Na venkově, kde nebyla konkurence veřejných škol, se řádové školy těšily většinou dobré pověsti.⁴⁶³

Přesto zůstaly církevní školy v oblibě nejen u skalních katolíků. „Stejně jako dnes posílali své potomky do církevní školy i nábožensky méně vyhranění rodiče, kteří si pro ně přáli především kvalitní vzdělání a výchovu ve slušném, mravně nezávadném prostředí. V církevním zařízení a tím spíše v řeholnicích byla zčásti intuitivně spatřována určitá garance kvality, kterou bylo ovšem možné podložit i konkrétními fakty a výsledky pedagogické činnosti školských sester.“⁴⁶⁴ Zvláště v době první republiky, kdy narůstala konkurence veřejných škol, byla kvalita výuky v řádových školách velmi dobrá.

⁴⁶¹ „Školské františkánky (...) byly od samého počátku nucené spolupracovat s profesory, kteří převážně nepatřili do řad kléru. (...) Byly ve srovnání s ostatními dvěma instituty poněkud pružnější a otevřenější některým aktivitám a názorům. (...) ‚Klášteří‘ a ‚vnější‘ svět se díky (velkému) procentu laických profesorů postupovaly mnohem silněji než v uzavřených ústavách notredamek a chudých školských sester.“ In JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 370.

⁴⁶² Tento fakt lze pozorovat i v případě chrudimského Pedagogia. V roce 1902 byla při něm otevřena Obchodní škola. Jelikož už v Chrudimi byla obchodní škola, kde mohly studovat i dívky, nebyl o ni velký zájem. V roce 1919, kdy byl v Chrudimi otevřen koedukační Učitelský ústav, začaly větší útoky na Pedagogium řádové a snaha o jeho zestátnění. Srov. kapitola 3.2.

⁴⁶³ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 352.

⁴⁶⁴ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 352–353.

Žákyně se někdy předem obávaly studia v těchto školách (zvláště disciplíny a přehnaně náboženského vedení). Ale jak vyplývá ze vzpomínek absolventek, po celý další život většinou rády vzpomínaly a mnohdy udržovaly živé kontakty se sestrami i mezi sebou.⁴⁶⁵

- Jaká byla výchova nových učitelek v řádových pedagogiích? Jen ideologická a tmářská, nebo skutečná příprava pro dobrou službu dětem, výchova k lásce a mateřství, k citu pro každého žáka?

Odpovědi lze vyčíst z předchozích výpovědí a také z rozhovorů s absolventkami Pedagogia.⁴⁶⁶ Díky otevřenosti a ochotě sester spolupracovat s civilními profesory a zaměstnanci byla výchova v Pedagogiu zaměřená především na přípravu dobrých učitelek. Náboženství hrálo jistě svou roli, zvláště ve výchově studentek, ale zdaleka ne takovou, jakou bychom vzhledem k tehdejší situaci v Církvi i ve společnosti čekali. A že se absolventkám většinou dařilo spojovat v sobě roli učitelky s mateřským přístupem, o tom svědčil i příklad řeholnic, které z této školy vycházely. Vzpomínky jejich žáků byly až na výjimky kladné.⁴⁶⁷

Je důležité si také uvědomit, že záleželo na tom, kdo tuto otázku pokládal a na jeho postoji k Církvi a k řeholnicím. Velmi hezky to vystihuje SM. Fidelis: *„Zatímco u části (především katolické) veřejnosti byla obvyklá tradiční úcta k řeholním osobám ještě umocněna tím, že se jednalo o vzdělané učitelky, měly protiklerikálně naladěné kruhy tendenci spatřovat v sestrách především řeholnice, jejichž pedagogická činnost byla pouze velmi škodlivým přežitkem starých pořádků. Otázka, zda se jako učitelky profesně vyrovnaly svým ‚civilním kolegyním‘, zde vůbec nebyl brána v úvahu. Třetí skupinu tvořili ti, kteří sice neměli nějaký zvláštní obdiv k řeholnímu stavu ani k Církvi, ale viděli v sestrách především schopné učitelky.“* Jejich počet nebyl vůbec zanedbatelný.

⁴⁶⁵ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 354; přílohy č.20–22.

⁴⁶⁶ Srov. přílohy 20–22.

⁴⁶⁷ Srov. JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby, 354; přílohy č.20–22.

Závěr

Jaké byly podmínky pro výchovu a vzdělávání dívek v 19. a první polovině 20. století? Jak k jejich rozvoji přispěly školy řeholních společenství, konkrétně Kongregace Školských sester sv. Františka a její dívčí Pedagogium v Chrudimi? Na tyto otázky se pokoušela odpovědět předložená diplomová práce. Nyní se pokusíme o stručné shrnutí odpovědí.

V průběhu 19. století se v důsledku politických a sociálních změn ve společnosti projevila potřeba rozvoje dívčího vzdělání. Svou roli zde hrálo několik faktorů: Nedostatek učitelů ve školách, potřeba obživy pro chudé dívky, které zůstaly samy, potřeba výchovy dobrých matek a žen, ale i touha dívek po jisté samostatnosti a uplatnění ve společnosti. Na tuto situaci reagovaly legislativní úpravy dívčího školství (zejména Hassnerova reforma z roku 1869), které postupně vytvářely podmínky pro jeho rozvoj.

Důležitou roli hrály v této oblasti ženské spolky a sdružení. Jejich činnost byla často zaměřená na pomoc chudým dívkám a podporu různých vzdělávacích zařízení: Od praktických kurzů a večerních škol, přes školy hospodyňské a industriální až ke školám středním.

V 19. století působily v Čechách mnohé ženské řeholní kongregace, které se věnovaly výchově a vzdělávání dívek. Některé z nich se rozšířily do Čech z okolních zemí, jiné byly založeny u nás. Přesto, že nebyly ve středu pozornosti tehdejších „medií“, byl jejich význam pro rozvoj dívčího školství mnohem větší, než by se na první pohled zdálo. Působily ve výchově a vzdělávání od nejmenších dětí až po dospělé. V jejich zorném poli byli zvláště ti, kteří ke vzdělání neměli běžně přístup z nedostatku prostředků nebo příležitostí, především dívky. Životaschopnost těchto řeholních společenství a často i šíře záběru jejich práce svědčí o tom, že jejich úsilí bylo neseno opravdovou touhou po dobré a kvalitní službě, která byla odměněna zájmem ze strany rodičů a dětí a také požehnáním od Pána, který je ke službě povolal. Kvalita jejich škol byla většinou velmi dobrá.

Tak to bylo i v případě Kongregace Školských sester sv. Františka, jejíž první sestry přišly v roce 1888 z Rakouského Grazu do Slatiňan. Začínaly ve skromných podmínkách, ale jejich nadšení a opravdovost v hledání Boží vůle se projeví v rychlém nárůstu objemu výchovné práce i velikosti společenství. Mnohé z prvních sester pocházely spíše ze středních vrstev společnosti, a přesto se rozhodly jít do náročných a tvrdých podmínek a pracovat často hladové, vyčerpané, žebrající, po nocích studující a pracující pro zabezpečení dětí, v ponížení před vrchností i odpůrci Církve. Je těžké tvrdit, že by v takových podmínkách myslely především na zisk nebo jen na vlastní uplatnění.

Aby zabezpečily kvalitní vzdělání sester a daly příležitost k získání učitelské kvalifikace také dalším dívkám, založily školské sestry dívčí Pedagogium v Chrudimi. Součástí Ústavu byla také obecná škola, v níž se vzdělávaly bezplatně děti z okolí a často dostávaly i hmotnou podporu. Škola se snažila zajistit kvalitní podmínky pro výchovu a vzdělání studentek (vybavením školy, výběrem vhodných vyučujících a také volbou vhodných vyučovacích a vzdělávacích metod), což se projevilo v připravenosti jejich absolventek pro učitelské povolání a následně i v zájmu o studium na této škole, i ze vzdálených míst Čech a Moravy. Za čtyřicet osm let trvání poskytl Učitelský ústav vzdělání více než dvěma tisícům dívek.

V učitelském sboru chrudimského Pedagogia působili vedle sebe civilní profesori a školské sestry. Vzájemná spolupráce byla až na výjimky dobrá a přinášela řeholnímu společenství větší otevřenost a pružnost, než bylo v té době obvyklé. Vzdělání učitelů bylo kvalitní – mnozí byli absolventy univerzity. I sestry se snažily pro svou práci dále vzdělávat a reagovaly velmi rychle na nové situace a potřeby ve společnosti: Zdravotnická služba v době první i druhé světové války, služba mentálně a tělesně postiženým apod. Důležitou roli pro dobrý chod Pedagogia hrála přítomnost poměrně velké komunity sester, která vytvářela potřebné zázemí studentkám i pedagogickému sboru.

Když se na konci svého snažení ohlížím zpět, abych zahlédla nějaké další plody (kromě toho, že se mi podařilo diplomovou práci dokončit), musím uznat, že jsou trojího druhu:

Na prvním místě je to vlastní užitek. Studium literatury o dívčím vzdělávání i o historii a působení naší Kongregace mi přinesly obohacení a novou inspiraci pro vlastní výchovnou práci nejen mezi dívčí mládeží.

Za druhé je tato práce alespoň malým podílem na zpracování historických materiálů naší Kongregace a poslouží snad nejen k jejich utřídění a uchování, ale především jako inspirace pro další generace sester.

A konečně se může stát, že se těchto pár řádků stane i určitým svědectvím: Jednak o Boží moudrosti, věrnosti a dobrotě, která se projevuje ve skrytosti skrze ty, které si On sám povolává ke službě, jednak o našich „starších“ spolusestrách, které šly za Pánem a sloužily s opravdovým nasazením a láskou i za cenu tolika osobních obětí. Jejich příklad pro nás může být stále povzbuzením a příkladem.

Seznam používaných zkratek

Archiv OSF	Archiv České provincie Kongregace Školských sester sv. Františka v Praze, Radimova 2, Praha 6.
bl.	blahoslavený/á
c. k.	císařský a královský
celk.	celkový
č.	číslo
ČR	Československá republika
IFS	Institut františkánských studií
inv. č.	inventární číslo
kap.	kapitola
Kr	krejcar
Kronika Kongregace	Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka, I–II, 1888–1948, in: Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka v Římě, nesign.
LENDEROVÁ 1	LENDEROVÁ Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha: Mladá Fronta, 1999.
M. (M. M.)	matka (matka Marie)
nesign.	nesignováno
nestr.	nestránkováno
OSF	Ordinis sancti Francisci (Řád sv. Františka)
PETZ A.	PETZ S. Maria Andrea: Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung, Band 1. Ein aufmerksames und tapferes Herz, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1993.
S.	sestra
S.M. (SM.)	sestra Marie
Sbírka OSF	Školské sestry OSF – Sbírka historických materiálů
SOkA Chrudim	Státní okresní archiv Chrudim, fond: Řádový československý ženský ústav učitelství školských sester OSF Chrudim.
OSF	ústav učitelství školských sester OSF Chrudim.
Stoletá cesta	FABÍKOVÁ B., KIZEKOVÁ J., MELUCH M., RUGGIERI V.: Stoletá cesta. Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka, Roma: Generalát, 1992.
srov.	srovnej
St.	Saint (svatý)
sv.	svatý, svatá
škol.	školský
zl	zlatý (platidlo za Rakousko–Uherské monarchie)

Seznam literatury a pramenů

1. Použitá literatura

a) Publikace a články:

BAHENSKÁ Marie: Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století, Praha: Libri/Slon, 2005.

CACH Josef, VALENTA Josef: Výchova a vzdělání v českých dějinách III, I. část 1848–1914, Praha: SPN, 1989.

DIBELKOVÁ Kateřina: Marie Musilová a kulturní život v Chrudimi ve druhé polovině 19. a v první polovině 20. století.

Disciplinární pravidla Kongregace Školských sester OSF, Praha 1947, 57–58.

DRTINA František: Dívčí školství u nás a jinde, Praha: Jednota učitelek, 1905.

FABÍKOVÁ B., KIZEKOVÁ J., MELUCH M, RUGGIERI V.: Stoletá cesta. Dějiny Kongregace Školských sester III. regulovaného řádu sv. Františka, Roma: Generalát, 1992.

FAIMONOVÁ Abby: Dějiny školství rakouského po roce 1848, Praha: Emil Šolc, 1909.

Hlasy z východních Čech. List politický, hospodářský a společenský, 20. 8. 1895.

HRUDNÍKOVÁ Mirjam: Řeholní život v Českých zemích, Kostelní vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997.

CHARVÁT Jiří: Stará Chrudim – vlastivědné vyprávění o minulosti českého města, Chrudim: Okresní muzeum v Chrudimi, 1991.

JAKŠIČOVÁ Dana: „Vezmi dítě a vychovej mi je!“ Učitelská a výchovná činnost Kongregace Školských sester de Notre Dame v Českých Budějovicích v letech 1871–1950. Diplomová práce, České Budějovice, 2003.

JAKŠIČOVÁ Dana: Dcery své doby? Školské sestry sv. Františka, chudé školské sestry Naší Paní a školské sestry de Notre Dame v českých zemích v letech 1851–1938 (1950). Disertační práce, České Budějovice, 2010.

JIRÁNEK Tomáš, KUBEŠ Jiří (edd.): Dítě a dětství napříč staletími, Sborník příspěvků z 2. pardubického bienále konaného ve dnech 4. až 5. dubna 2002, Pardubice 2003.

JIRÁSKO Luděk: Církevní řády a kongregace v zemích českých, Praha: Klášter premonstrátů, 1991.

KADLEC Jaroslav: Přehled českých církevních dějin II., Řím: Křesťanská akademie, 1987.

KÁDNER Otakar: Vývoj a dnešní soustava školství, Sfinx, Praha, 1929.

KALČÍKOVÁ S. M. Immaculata Ludmila: Osmdesát let církevního školství v brněnské

diecézi, Diplomová práce, Olomouc, 1996.

KLÍMOVÁ Jarmila: Reforma středního školství v roce 1908, in: Z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000.

KOBETIČ Pavel, PAVLÍK Tomáš, ŠULC Ivo a kol.: Chrudim – vlastivědná encyklopedie, Praha: Milpo Media s.r.o., 2005.

KOPÁČ Jaroslav: Dějiny školství a pedagogiky v Československu. Díl I., Brno: Universita J. E. Purkyně, 1971.

KOREJTKOVÁ Marie a kol.: 140 let Gymnázia Josefa Resslera Chrudim, Chrudim: Gymnázium Josefa Resslera, 2003.

KRÁL Josef: Sbirka říšských zákonů školských, Praha, 1894.

LENDEROVÁ Milena: K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století, Praha: Mladá Fronta, 1999.

LENDEROVÁ Milena: Úsilí o vyšší dívčí vzdělání v Čechách 19. století in: Z českého Ráje a Podkrkonoší supplementum 5, Semily: Státní okresní archiv Semily 2000.

LENDEROVÁ Milena, ČADKOVÁ Kateřina, STRÁNÍKOVÁ Jana (edd.): Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2006.

MACKOVÁ Marie: Voršilky v Čechách do roku 1918, Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2007.

MAŘATKA František: Mapa škol království Českého. Praha, 1891.

MAŘATKA František: Mapa školství království Českého. Praha, 1916.

MATĚNOVÁ Jana: Vyšší dívčí školství v letech 1869–1918 a vývoj pardubických vyšších škol v tomto období, bakalářská práce, Pardubice 2003.

MICHL Josef: Mají býti učitelské ústavy zrušeny? Praha: Státovědná společnost, 1926.

MORKES František: Učitelé a školy v proměnách času. Pokus o základní chronologii 1774–1946. Plzeň: Pedagogické centrum Plzeň, 1999.

MORKES František: Devětkrát o českém školství, Praha: Pedagogické muzeum J.A.Komenského, 2004, 31.

MORKES František, KVAČKOVÁ Radka: Reformy, které školy prožily i přežily, in: Lidové noviny (1.2.2011), 25–26.

Může-li obec podporovati školní ústavy katolických kongregací? In: Časopis katolického duchovenstva 3 (1909) 237–238.

Organizační statut ústavů ku vzdělání učitelů a učitelek veřejných škol obecných v Rakousku, Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1913.

PALATOVÁ Kateřina: Spolek paní a dívek Chrudim 1869–1914, bakalářská práce, Pardubice, 2005.

PÁNKOVÁ Markéta: Vzdělávání dívek v Čechách, Praha: Pedagogické muzeum J.A.Komenského, 2008.

PETZ S. Maria Andrea: Mitten unter den Menschen Zeichen christlicher Hoffnung, Band 1. Ein aufmerksames und tapferes Herz, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1993.

POLC Jaroslav: Svěťice Anežka Přemyslovna, Praha: Česká katolická charita, 1989.

POSPÍŠILOVÁ Ludmila: Vzpomínky sester na druhou generální představenou M. M. Xaverii Fürgottovou, Praha: Česká provincie Kongregace Školských sester sv. Františka, 1998.

Sekce profesorů pedagogií při ústředním Spol. ČSL profesorů: K otázce učitelského vzdělávání. Výsledky ankety profesorských sborů Čs. učitelských ústavů, Praha, 1925.

Sekce profesorů pedagogií při ústředním Spol. ČSL profesorů: Proč jest třeba zachovati učitelské ústavy, Praha 1934.

ŠAFRÁNEK Jan: Školy české I, Praha, 1913.

ŠAFRÁNEK Jan: Školy české II, Praha, 1918.

ŠANDOVÁ Michaela: Slečny učitelky, diplomová práce, Pardubice, 2006.

ŠPIČKOVÁ Marie: Dějiny Kongregace milosrdných sester III. řádu sv. Františka pod ochranou Sv. Rodiny v Brně. Diplomová práce, Olomouc, 1999.

ŠTVERÁK Vladimír, ČADKOVÁ Milada: Stručný průvodce dějinami pedagogiky, Praha: Karolinum, 2001.

VLČEK Vojtěch: Ženské řehole za komunismu 1948–1989, Olomouc: MCM, 2005.

b) Materiály z internetu:

CINCIALOVÁ M. Lucie: Komentář k řeholím III. řádu (IFS, březen 06), <http://web.katolik.cz/ifs/luc/luc-rehole06.doc> (20.4.2009).

CINCIALOVÁ M. Lucie: Komentář k řeholím III. řádu, <http://web.katolik.cz/ifs/luc/luc-rehole09.doc> (26.2.2011).

DRAHOTUŠSKÁ Zuzana: Divčí středoškolské vzdělávání v Českých zemích na přelomu 19. a 20. století, <http://feminismus.cz/download/drahotusska.rtf>, (15.2.2009).

Franciscans Third Order Regular – Rome, <http://www.franciscanfriarstor.com/archive/theorder/index.htm> (26.2.2011).

Historie, <http://www.hedvicky.cz/index.php?page=14> (21.1.2011).

Historie gymnázia J. Ressela v Chrudimi, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-skoly.php> (18.4.2009).

Historie gymnázia J. Ressela v Chrudimi, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-skoly.php#a1> (10.3.2011).

Historie školství na Chrudimsku, <http://www.gjr.cz/webstranky/eda2/03-skola/historie-cr.php> (18.4.2009).

Chrudim, <http://leccos.com/index.php/clanky/chrudim-1> (22.2.2011).

MORKES František: K historii českého církevního školství. Referát na setkání ředitelů církevních škol, Praha dne 7.11. 2000. http://www.eamos.cz/amos/kvc/modules/low/kurz_ext.php?id_kap=4&kod_kurzu=kvc_091 (24.9.2008).

Sestry voršilky v Čechách-historie, <http://vorsilky.ic.cz/sestry-vorsilky-v-cechach---historie/> (15.1.2011).

Svatá Anděla Merici, <http://vorsilky.ic.cz/svata-andela-merici/> (21.1.2011).

Vznik a rozvoj kongregace, <http://www.hedvicky.cz/index.php?page=3> (21.1.2011).

Založení kláštera Zlatá Koruna, <http://www.klaster-zlatakoruna.eu/historie/strucna-historie-klastera/uplna-historie/> (24.1.2011).

c) Nepublikované materiály:

Dokument generální kapituly Školských sester OSF „Úvahy o našem charismatu a o naší spiritualitě, založené na františkánských hodnotách.“ Řím, 17.8.1994, nepubl.

S. M. Eliška Anna Pretschnerová z Kongregace Školských sester OSF (strojopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace Školských sester sv. Františka).

SOLAR Amabilis: Mutter Franziska Antonia Lampel, Graz: Kongregation der Franziskanerinnen von der Unbefleckten Empfängnis, 1971, (rukopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace v Grazu), český překlad je součástí dokumentu Sbíрка OSF.

Školské sestry OSF – Sbíрка historických materiálů (strojopisné vydání pro vnitřní potřeby Kongregace Školských sester sv. Františka).

Školské sestry sv. Františka, Česká provincie: Provinciální směrnice, Praha, 2006 (vydáno pro vnitřní potřebu Kongregace Školských sester sv. Františka).

2. Použité prameny

Hlavní katalogy 1895–1942, in: SOkA Chrudim OSF, č. knihy 4–100.

Katalogy sester I., II., III., in: Archiv OSF, nesign.

Kronika Dívčího pedagogia Chrudim 1840–1942, in: Archiv OSF, nesign.

Kronika Chrudimského pedagogia 1894–1940, in: Archiv OSF, nesign.

Kronika Kongregace Školských sester sv. Františka, I–II, 1888–1948, in: Archiv Kongregace Školských sester sv. Františka v Římě, nesign.

Kronika městského učitelského ústavu v Chrudimi I, in: Koedukační učitelský ústav SOkA Chrudim, č. knihy 1.

Nahrávky rozhovorů se SM. Gaudiosou Povalovou OSF, SM. Radimou Pavlíkovou OSF (19.11.2008) a paní Jarmilou Hradeckou (3.3.2011). Dosud nepublikováno.

Organizační statut soukromého ženského ústavu učitelského (v klášteře sv. Františka) v Chrudimi, in: SOkA Chrudim OSF, č. knihy 2.

Organizační statut dívčího paedagogia císaře a krále Františka Josefa I. v Chrudimi, Archiv OSF, nesign.

Ředitelství dívčího paedagogia císaře a krále Františka Josefa I.: Výroční zpráva o dívčím paedagogiu císaře a krále Františka Josefa I. v Chrudimi za školní rok 1902–1903, Chrudim, 18. června 1903, spis, in: SOkA Chrudim OSF, č. knihy 145.

ŘEHOŘ Tomáš: Výroční zpráva o soukromém ústavě ku vzdělání učitelek v Chrudimi za školní rok 1894–95, Chrudim, 5. srpna 1895, spis, in: SOkA Chrudim OSF, č. knihy 145.

Výroční zprávy 1894–1921, in: SOkA Chrudim OSF, karton 145.

Žádost o navrácení koedukace, in: Koedukační učitelský ústav SOkA Chrudim, karton 6, inv. č. 251.

Žádost za sloučení státního učitelského ústavu a soukromého ústavu paedagogia, in: Koedukační učitelský ústav SOkA Chrudim, karton 6, inv. č. 250.

100 let Kongregace Chudých školských sester de Notre Dame, in: Archiv Kongregace školských sester České Budějovice, nesign.